

EDİTÖR

Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Alanında Araştırmalar
ve Değerlendirmeler

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER

Haziran 2025

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editör • Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Birinci Basım • Haziran 2025 / ANKARA

ISBN • 978-625-388-421-5

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı
Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

Haziran 2025

Editör:
Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

2024 YEREL SEÇİMLERİNDE POPÜLİST SİYASETÇİLERİN HALK TEMSİLLERİ: İSTANBUL ADAYLARININ INSTAGRAM İÇERİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ

Zühal FİDAN BARİTCİ 1

BÖLÜM 2

TARİHSEL BLOK/ PREKARYA TARTIŞMALARI ÜZERİNDEN, 2002-2015 DÖNEMİ SİYASAL BELİRLEYİCİLERİNİN, POLİTİK KÜLTÜR ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLENMESİ

A. Baran DURAL, Çağlar ÖZDEMİR..... 23

BÖLÜM 3

AKTİF VATANDAŞLIK VE KENT VATANDAŞLIĞI

Murat CİHAN..... 53

BÖLÜM 4

ULUSLARARASI HUKUKTA ALTERNATİF GÜVENLİK MODELLERİ: FİLİSTİN İÇİN KIBRIS TEMELLİ GARANTÖRLÜK YAKLAŞIMI

Makbule Ezgi ERTEN, Mehmet ŞEKER 69

BÖLÜM 5

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMANIN YENİ PARADİGMASI: SAĞLIKLI KENTLER

Elif KABCUK, Nur Funda TUTAR 97

BÖLÜM 6

TARİHİ SOKAKLARIN KÜLTÜR TURİZMİ İLE BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ: ISPARTA İMAM HASAN SOKAK SAĞLIKLAŞTIRMA PROJESİ

Yasin TEKİN..... 129

BÖLÜM 7

UNESCO DÜNYA MİRASI BİR KENTİ METAFORLARLA ANLAMAK

Furkan KOCATAŞ, Fatih TÜRKMEN..... 147

BÖLÜM 8

GEBELİK DÖNEMİ VE BESLENME

Cansev Meşe YAVUZ..... 169

BÖLÜM 9

ENERJİ ŞEHİRLERİ: AZERBAYCAN UYGULAMASI

Nur Funda TUTAR, Sayyara MUSAYEVA..... 187

BÖLÜM

1

2024 YEREL SEÇİMLERİNDE POPÜLİST SİYASETÇİLERİN HALK TEMSİLLERİ: İSTANBUL ADAYLARININ INSTAGRAM İÇERİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ

Zühal Fidan BARİTÇİ¹

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü,
Aksaray, zuhalfidan@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0957-1040

Giriş

Politikacılar seçmen kitle ile iletişim kurmak ve daha geniş kitlelere ulaşabilmek adına iletişim araçlarına yönelmektedir. Bu nedenle yazılı, sözlü ve görsel iletişimi destekleyen sosyal medya uygulamalarının kullanım oranı da artmaktadır. Bu aynı zamanda popülist siyasilerin hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırdığı için önemli bir ortam hazırlamaktadır. Popülist söylemlerin hızlıca yayılması için ideal ortamı sunan sosyal medya, popülistlerin hedefledikleri ayrımı da derinleştirmektedir. Nitekim bu anlamda halk ve elitler arasındaki ayırmadan beslenen popülizm, kitlelere daha kolay ulaşarak varlığını hissettirmekte ve halkın gücünü temsil ettiği iddiasıyla da kendisine alan açmaktadır. Böylece popülistler, sosyal medya uygulamaları üzerinden gerek söz gerek görseller üzerinden hedefledikleri kurguyu inşa ederek varlıklarını idame ettirmektedirler.

Sosyal medyanın popülist siyasilerce kullanımını ele alan çok sayıda çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalar siyasilerin popülist söylemlerini yazılı metinler üzerinden incelerken bazı çalışmaların Instagram'a odaklanan görsel çalışmalar oldukları görülmektedir. Ancak bu çalışma sosyal medya uygulaması olan Instagram görselleri üzerinden halkın nasıl yansıtıldığı konusuna odaklanmaktadır. Moffitt'in (2024) çalışması, bu konuda yapılmış çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Zararsız ve Ayaşlıoğlu'nun (2024) aynı çalışmadan yararlanarak Türk siyasilere uyarladıkları kategoriler de bu çalışmada faydalanan kaynaklar arasındadır. 2024 Mahalli İdareler Seçim Dönemi İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adayları Ekrem İmamoğlu ve Murat Kurum'un kişisel Instagram hesapları üzerinden paylaştıkları görseller popülizm ve siyaset açısından analiz edilmektedir. Araştırmaya konu olan iki liderin sağ ve sol popülizm bağlamında başörtüsü, sınıf, cinsiyet ve yaş kategorilerinden hareketle görseller üzerinden halkı yansıtma şekilleri görsel içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir.

Popülizm Üzerine

Popülizm siyaset bilimi alanında tanımı en tartışmalı kavramlardan biri olarak görülmektedir. Popülizmin yeniden hızla yükselmesi onun yeni bir kavram gibi algılanmasını sağlamaktadır. Halbuki kavramın temeli çok eski dönemlere dayanmaktadır. Tanımlanması zor kavramların tümünde olduğu gibi popülizmin kendi özelinde yeni koşullara kolaylıkla uyum sağlama becerisi göstermesi tanımının yapılmasını da daha zor hale getirmektedir. Nitekim geçmişteki araştırmalara odaklandığımızda popülizmin; ideoloji, sosyal bir hareket ve ya da her ikisini de içeren bir kavram olarak tartışılacağı görülmektedir (Berlin vd., 1968; Ionescu & Gellner, 1969). Bugün de popülizm kavramının tanımlanmasında ideoloji (Mudde,

2007), seçim stratejisi (Weyland, 2001), söylem (Laclau, 2005), bir sendrom olup olmadığı konusunda tartışmaların (Stanley, 2008, s. 95) sürdüğü göze çarpmaktadır.

Popülizm, “toplumu özünde saf bir halk ve yozlaşmış bir seçkinler sınıfı arasında ayrılmış ve siyasetin halkın genel ifadesi olması gerektiğini savunan ince merkezli” olarak gören bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır (Abts & Rummens, 2007; Mudde, 2007; Mudde & Kaltwasser, 2013, 2017). Bu bağlamda popülizm, halkın çıkarlarını seçkinler karşısında koruma vaadiyle hareket etmektedir. Mudde ve Kaltwasser’in söylemlerinden hareketle popülizmin yalnızca bir kanada özgü bir ideoloji olmadığını farklı siyasi alanlarda da varlığını sürdüren “ince” ideoloji olarak tanımlandığı görülmektedir.

Laclau’nun popülizm tanımı ise, halk ve iktidar arasındaki sembolik mücadeleyi konu edinmektedir. Popülizm halkın egemen kimlik kazanması ve bu kimliği üzerinden kendi temsiliyetini toplumun diğer unsurlarına karşı kullanmak için harekete geçtiği süreci ifade etmektedir (2005). Popülizmin çokça tartışılan bir kavram olduğu vurgusunu yineleyen Levitsky ve Loxton (2013, s. 110) Robert Barr’ın (2009) “Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics” adlı çalışmasından faydalanarak popülizmi üç özellik üzerinden tanımlamaktadır. Bu bakış açısına göre öncelikle popülistler statüko karşısında kitle desteğini harekete geçirmek suretiyle kendilerini tüm elitlere karşı konumlandırmaktadırlar. İkinci özelliği ise popülistleri ulusal parti sisteminin dışından ortaya çıkan siyasi yabancılar oluşturmaktadır. Üçüncü özellik olarak ise popülistler, siyasi partiler gibi aracı kurumları devre dışı bırakarak toplumla kişisel bağ kurmaktadırlar. Bu nedenle popülizmin temeli mutlak surette “halk”a dayanmaktadır. Böylece popülist adaylar halkın desteğine talip olur ve örgütlü olmayan kitlelerden destek arayışını sürdürmektedirler. Rakiplerin alt edilmesinde ya da popülist liderlerin iktidarlarını kaybetmesi gibi kriz durumlarında sıradan vatandaşların desteği popülizmin en belirgin olduğu zaman dilimleridir (Weyland, 2001, s. 12). Müller (2016)’e göre, popülistler, halkı bir bütün olarak düşünmektedirler ve doğal olarak bireyler geri planda kalır. Popülizmin kitleleri etkileyerek iktidarı ele geçirme hırsı kimi zaman demokrasiye tehdit oluşturmaktadır. Tüm bunları yaparken popülistler, kitlelerin desteğini sağlama konusunda medyadan yararlanmayı da ihmal etmezler. Nitekim popülizm, kitleleri harekete geçirebilmek için kimliklerin baskın şekillerde vurgulanması ve göstergeler üzerinden siyasal stratejilerin yürütüldüğü bir süreç olarak da işlev görmektedir (Weyland, 2001). Özellikle saç stili, ses tonu kelime kullanımı ve kıyafetler gibi farklılıklar elitler ve halkın arasındaki “biz” ve “onlar” ayrımını görünür kılmaktadır (Moffitt, 2016). Böylece oluşturulan farklılıklar üzerinden temsilci pozisyonuna soyunan popülistler, siyasal iletişim faaliyetlerine de dayanak

noktası bulmaktadırlar. Çoğunlukla göstergeler ve popülist retorik üzerinden seçmenler ikna edilmeye çalışılmaktadır. Bunun için siyasi partiler ya da adaylar popülist söylemlerini desteklemek adına geleneksel medya ve yeni medya üzerinden iletişim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Popülistler, halka yakın olmaya özel önem vermektedirler (Krämer, 2014; Kriesi, 2014). Bu da popülist politikacıları, halkı etkilemek için kestirme yolları keşfetmeye sevk eder. Özellikle son dönemlerde sosyal medya uygulamaları popülist söylem ve göstergelerin en önemli taşıyıcısı konumundadır. Popülist siyasette görsel kullanımının önemine değinen Minogue, insanları harekete geçiren adımın duyguların keşfedilmesi olduğunu vurgulamaktadır (1969). Görsel semboller hem duyguları harekete geçirmek hem de popülizmin söylemlerini güçlendirmek adına kullanılan önemli bir uyarandır. Yine zor zamanlar popülist söylemlerin siyasi etkisini arttırmaktadır. Özellikle ekonomik, siyasi ve toplumsal kriz dönemlerinde popülist liderler argümanlarını duygusal söylemler üzerinden kurgulamaktadırlar (Zararsız & Ayaşlıoğlu, 2024, ss. 2-3).

Essenger ve arkadaşları popülizmin dağınık bir şekilde var olduğunu ifade etmektedirler. Ancak sosyal medya uygulamalarıyla popülist ideolojiler tartışmasız bir şekilde ifade edilebilmekte ve geleneksel medyada olduğu gibi süzgeçlere takılmadan yayılabilme olanağı bulmaktadır (2017). Halk ve siyasi liderler arasında doğrudan bir bağ kurmaya izin veren sosyal medya uygulamaları yeni siyasal iletişim biçimlerini şekillendirmiştir. Etkileşimli doğası gereği siyasal iletişim biçimlerinin işleyişine yenilikler getiren sosyal medya uygulamaları, popülist meydan okuyucular için biçilmiş kaftandır (Kriesi, 2014).

Ekim 2024 itibarıyla bakıldığında dünya çapında 5,52 milyar internet kullanıcısı bulunmakta ve bu da küresel nüfusun %67,5'ini işaret etmektedir. Ayrıca dünya nüfusunun %63,8'i sosyal medya kullanıcısıdır (Statista, 2024). Türkiye'de 2023 yılı verilerine bakıldığında ise evden internete erişebilenlerin oranı %95,5'dir (TÜİK, 2023). Bireylerin cinsiyet bazında ortalama internete erişim oranları 2023 yılında %87,1 iken 2024 yılında %88,8 olarak belirtilmiştir. Yine Türkiye'de sosyal medya kullanım oranları içinde Instagram uygulamasının kullanım oranı %65,4'tür (TÜİK, 2024). Nitekim bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere çok büyük topluluklara ulaşmayı kolaylaştıran dijital ortamlar, politikacıların seçmenlerle bağ kurmasını da kolaylaştırmaktadır. Hem metin hem görsel iletişim imkânı sunan sosyal medya uygulaması Instagram'a olan yönelimi de arttırmaktadır.

Arditi'nin belirttiği üzere “halk iktidarın gerçek sahibi”dir (2007). Bu varsayımdan yola çıkarak çalışmada elitlere karşı halkın temsilcisi olduğunu savunan popülist liderlerin bu durumu Instagram üzerinden yürüttükleri kampanya süreçlerine nasıl yansıttıkları sorusunun cevabı aranmaktadır.

Söz konusu görsellerde halkın tanımlanma şekilleri araştırmanın sorusunu oluşturmakta ve bu sorulara cevap aranmaktadır. Bu çalışmada [Moffitt \(2024\)](#) tarafından sunulan bakış açısı dikkate alınarak, araştırmada kullanılan kodlama cetveli dikkate alınmıştır. Ayrıca Zararsız ve Ayaşlıoğlu'nun (2024) aynı çalışmadan yararlanarak geliştirdikleri ve 2023 Cumhurbaşkanı seçimlerinde Erdoğan ve Kılıçdaroğlu'nun Instagram görsellerine uyarladıkları, kategorilerden de faydalanılmıştır. Popülizm ile ilgili çalışmaların çoğunluğu liderlerin nasıl yansıtıldığını araştırmaya dayanmaktadır. Ancak bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak popülistlerin halkı tanımlama ve yansıtma şekillerini konu edinmektedir.

Popülizm ile İlgili Çalışmalar

Amerika'dan Rusya'ya, İngiltere'den Hindistan'a, Türkiye'den Brezilya'ya, Macaristan, Polonya, İspanya, İtalya, Çek Cumhuriyeti ve pek çok ülkede yükselişte olan popülizm için zamanın ruhu şeklinde bir tarif uygun görülmektedir. 2010'dan sonra dünya siyasetinde yaşanan değişimler ve bu değişimleri tarihe not düşen belgeler olarak ifade edilebilen kitap, makale, konferans ve araştırma raporlarının sayılarındaki artışlar da bunları kanıtlar niteliktedir. Yine aynı yıllarda önemli veri tabanlarında ve Economist, New York Times gibi dergi ve gazetelerde popülizm konusuna ayrılan yer ve yayın sayısı da bu kırılmayı ortaya koymaktadır (Karaömerlioğlu, 2021, s. 77). Elbette takip eden yıllarda küresel düzlemde yaşanan ekonomik zorluklar ve göç hareketleri popülizmin artan yükselişinde büyük pay sahibi olarak görülmektedir.

Popülist anlatılara zemin hazırlayan uygulamalar, popülistlerce hızlı bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve anlatılarının hedef kitlelerde etki uyandırması derinleşmiştir. Nitekim popülist siyasetler, her dönemde olduğu gibi bu dönemde de dijital araçlar üzerinden kendilerine alan açmak suretiyle halk ve elit kavgası söylemi üzerinden taraftar toplamayı başarmışlardır. Yeni bir kavram olmamasına rağmen sosyal ağlarla pratiklerini daha etkin bir şekilde kullanmaya başlayan popülizm, popülist partiler ve popülist liderler sebebiyle son dönemlerde yeniden tartışılmaya ve konuşmaya başlanmıştır.

Popülizm üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğu yazılı ve sözlü metinler üzerinden konuya yaklaşmaktadır. Görseller çoğu zaman göz ardı edilmekte ya da yazılı materyallerin ekleri olarak kullanılmaktadır (Moffitt, 2024, s. 75). Ancak zamanla sosyal medya uygulamalarının kullanılması ve özellikle görsellerle bütünleştirilen postlar popülistlerin daha sık başvurdukları paylaşım şekillerine dönüşmüştür. Dolayısıyla popülistlerin söylemler ve yazılı metinler üzerinden kurguladıkları politikalar görselleştirme unsurlarından da faydalanılarak etkisini arttırmakta ve çok sayıda

insana ulaşmaktadır. Buradaki diğer önemli hususlardan biri de popülistlerin siyaset malzemesi olarak kullandıkları görsellerde halkı nasıl temsil ettikleri konusudur (Ostiguy & Moffitt, 2021). Yapılan araştırmalarda popülistlerin seçim kampanyaları boyunca gerek yazılı gerek sözlü olarak sürdürdükleri politikaları genellikle kendilerini ya da partilerini anlattıkları paylaşımlar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu sebeple konuyu bu çerçevede ele alan çalışmalardan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Patryk Dobkiewicz (2019) popüler olan ancak üzerinde çok az araştırılma yapılan bir platform olan Instagram’da Donald Trump’ın 2016 yılında yapılan başkanlık kampanyasının ideolojik kompozisyonunu incelemiştir. Paylaşılan gönderiler üzerinden, olumlu, popülist ‘Halkın Adamı’ imajını metodik bir şekilde inşa ettiği ve derinlemesine analiz yapılan seçili gönderilerde popülizminin yalnızca yüzeysel olarak kapsayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Jennifer Bast (2021) sağ popülist partili Avrupalı sekiz politikacının kendilerini Instagram üzerinden nasıl sunduklarını araştırmaktadır. Ricardo F. Mendonça ve Avenida Antônio Carlos vd. (2021) “Populism as Parody: The Visual Self-Presentation of Jair Bolsonaro on Instagram” isimli çalışmalarında sağ neopopülizmin yükselişinin temsilci isimlerinden Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro’nun nasıl yansıtıldığı uygulama üzerinden toplanan verilerle analiz edilmektedir. Szebeni ve Salojärvi (2022) ise çalışmalarında popülizmin önemli temsilcilerinden Macaristan Başbakanı Viktor Orban’ın Instagram hesabından paylaştığı görselleri popülizm çerçevesinde değerlendirmiştir. Görüldüğü üzere yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu popülist partilerin ya da popülist liderlerin temsil şekillerini Instagram görselleri üzerinden ele almaktadır. Ancak popülistler tarafından savunulan halkın Instagram görsellerinde temsil edilme biçimleri çok fazla araştırılmamaktadır. Ancak Moffitt’in (2024) popülistlerin halkı nasıl temsil ettiğini sorguladığı araştırmasında Trump ve Sanders’in Instagram hesaplarını karşılaştırmalı olarak görsel içerik analizi yöntemi ile incelemektedirler. Bu amaçla yapılan diğer bir araştırma ise Zararsız ve Ayaşlıoğlu’nun (2024) 2023 genel seçimlerinde cumhurbaşkanı adaylarından Erdoğan ve Kılıçdaroğlu’nun Instagram görsellerini karşılaştırmalı ele almakta ve halkın nasıl temsil edildiği sorusuna odaklanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkan adaylarından sağ popülist aday Murat Kurum ve sol popülist aday Ekrem İmamoğlu’nun seçim dönemi süresince Instagram paylaşımlarında yer alan görsellerde, halkı temsil biçimleri görsel içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla adayların, Instagram paylaşımları cinsiyet, yaş, başörtüsü ve sınıf kategorileri üzerinden kodlanarak bu paylaşımların halkı temsil

nitelikleri incelenmiştir. Dolayısıyla halkın bazı özelliklerinin hangi aralıklarla görüldüğünün izlenmesini sağlayan sistematik görsel içerik analizi kullanılmaktadır (Bleiker, 2015; Bleiker vd., 2013; Moffitt, 2024). Yapılan kodlamalar üzerinden genel yüzdeler alınmak koşuluyla sağ ve sol popülistlerin “halk” görsel yapılarını yansıtırken aralarında oluşan farklar belirlenmektedir (Moffitt, 2024). Araştırma yalnızca iki adayın seçim dönemi ve Instagram görsel paylaşımları ile sınırlandırılmıştır.

Genel olarak bakıldığında içerik analizi nesnel, sistematik ve nicel yollar kullanılarak iletişim içeriğinin betimlenmesidir. (Berelson, 1952). Ayrıca iletişimi tanımlamak, iletişimden üretim ve tüketim bağlamına ilişkin çıkarımlar yapmak için kullanılan ve sistematik, tekrarlanabilir ve istatistiksel bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Riffe vd., 2019). Kategoriler oluşturulması ve kodlama işlemi içerik analizi için önemli aşamalardır. Bu çalışmanın kategorileri ise iki ayrı araştırmacı tarafından farklı zamanlarda kodlanmıştır. Her iki araştırmanın kodlamaları % 90 uyumluluk göstermektedir. Literatüre bakıldığında veri setinin %10 ile %25’lik bir diliminin çoklu kodlanmasının yapılması çalışmanın güvenilirliği açısından uygun bir hesaplama (O’Connor & Joffe, 2020, s. 5).

Araştırma Soruları

Çalışmanın araştırma soruları belirlenirken Türk siyasi tarihi ve bu tarihi çerçevede yaşanan siyasal deneyimler ve bunların yansıması olarak sağ/sol popülist liderlerin uygulamaları göz önünde bulundurulmuştur.

- Sağ ve sol popülist liderler Instagram paylaşımlarındaki halk temsillerinde başörtülü kadınlara yer verirler mi?
- Sağ ve sol popülist liderler halk tanımlamalarındaki sınıf ayrımlarına (köylü, işçi ve düşük gelirli) Instagram paylaşımlarında yer verirler mi?
- Sağ ve sol popülist liderler halk tanımlamalarında hangi cinsiyetlere Instagram paylaşımlarında sıklıkla yer vermektedirler?
- Sağ ve sol popülist liderler halk tanımlamalarında hangi yaş aralıklarına Instagram paylaşımlarında sıklıkla yer vermektedirler?

Çalışmanın verileri bu araştırma soruları üzerinden toplanmıştır. Çalışma verileri analiz edilirken toplumu temsil eden görseller dikkate alınmıştır. Bununla birlikte büyükşehir belediye başkan adayının tek başına olduğu, ailesi ve çalışma arkadaşlarıyla ya da diğer adaylar ve siyasetçilerle olan görselleri toplumu yansıtmadığı için değerlendirme dışında bırakılmıştır. Böylece İstanbul Büyükşehir Belediye başkanı Ekrem İmamoğlu’nun resmi propaganda sürecinde toplamda 390 olan görsel sayısı

242 ilişkili görsele düşerken; yine diğer aday Murat Kurum'un 642 olan görsel sayısı 237 ilişkili görsele düşmüştür.

Bu çalışmada verilerin kodlanmasında Moffitt'in (2024) geliştirdiği kod sisteminden yararlanılmakla beraber; Zararsız ve Ayaşlıoğlu'nun (2024) Türk toplumunun sağ ve sol popülistler tarafından yansıtılma biçimleri dikkate alınarak, kültürel kodlara yaptıkları ilavelerden de yararlanılmıştır. Böylece kodlamalar yapılırken ırk kategorisi elenmiş olup yerine başörtüsü ve sınıf temsili gibi kategoriler eklenmiştir. Bu bağlamda her iki adayın Instagram paylaşımlarında halkı tasvir eden fotoğrafları; cinsiyet, başörtüsü kullanımı, sınıf temsili ve yaş olmak üzere dört kategori üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.Cinsiyet: Cinsiyet kategorisi özelinde hem sağ hem de sol popülistlerin halkı nasıl resmettikleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Cinsiyet temeline Instagram paylaşımları “Çoğunlukla Erkeksi Görünüm”, “Çoğunlukla Kadınsı Görünüm”, “Cinsiyetlerin Dengesi” ve “Ayırt Edilemez veya Tanımlanamaz” olarak kodlanmıştır.

2.Başörtüsü: Türkiye’de popülistlerin sıklıkla bu konu üzerinden mesaj stratejisi geliştirdikleri görülmektedir. Zira başörtüsü ile ilgili daha önceki dönemlerde yaşananlar seçim dönemlerinde sık sık vurgulanmaktadır. Dolayısıyla konuyu kimi siyasiler temel hak ve özgürlükler üzerinden ele alırken; kimi siyasiler de yapılan hataların telafisi olarak toplumla barışma mesajı amaçlı söylemleriyle ele almaktadırlar. Zararsız ve Ayaşlıoğlu'nun (2024) da ifade ettiği gibi ülkede yıllarca bu konu elitler ile halk arasındaki ayrımın temel taşlarından biri olarak görülmüş ve başörtüsü yasakları yaşanmıştır. Yakın zamanda CHP'nin başörtüsü konusunda farklı bir siyaset izlediği görülmektedir. Nitekim Kılıçdaroğlu'nun 2023 Cumhurbaşkanı seçimlerinde helalleşme söylemi, partisi tarafından da desteklenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple İstanbul adaylarının geliştirdiği söylemler ve bu konu özelinde Instagram hesapları üzerinden paylaştıkları görsellerde kadınları nasıl yansıttıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kategoride kadınlar “Başörtülü Çoğunluk”, “Başörtüsü Olmayan Çoğunluk”, “Başörtüsü Takma ve Takmama Dengesi” ve “Fark Edilemeyen veya Kararsız” şeklinde kodlanmıştır.

3.Sınıf: Bu kategori ile sağ ve sol popülizmin sınıf ayrımlarından hareketle halkın nasıl temsil edildiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Sınıf ayrımı, halkın temsilcisi olma hedeflerinin her iki adayın paylaşım imgelerine nasıl yansıdığını ortaya koyma amaçlanmaktadır. Sınıf kategorisi kodları “Çoğunluk Proletarya”, “Çoğunluk Proleter Olmayan”, “Denge” ve “Fark edilemeyen veya Emin olmayan” olarak kodlanmıştır. Bu ayrımları ortaya koyabilmek amacıyla proletaryayı tanımlayan göstergeler taranmıştır. Örneğin baret, iş elbisesi, fabrika ortamı gibi. Sol popülist Ekrem İmamoğlu-

lu ve sağ popülist Murat Kurum'un Instagram paylaşımlarında kullandıkları fotoğraflar üzerinden herhangi bir sınıfsal ayırım yapıp yapılmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

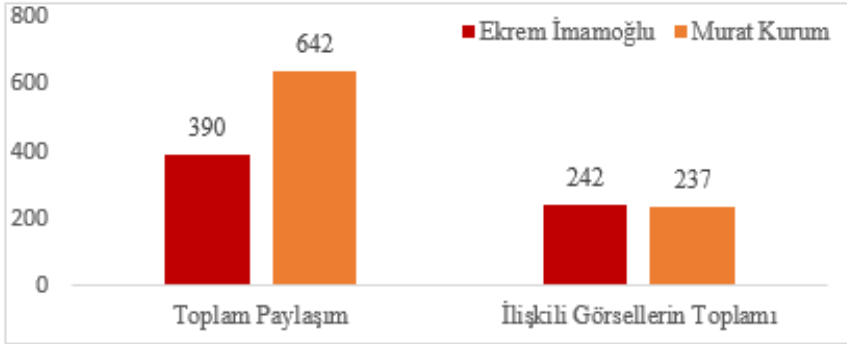
4.Yaş: Popülistlerin paylaşımlarında yaş faktörü üzerinden halkın nasıl temsil edildiği konusu bu kategoride ele alınmaktadır. Dolayısıyla “Çoğunlukla Genç İnsanlar”, “Çoğunluk Olgun Yetişkin”, “Çoğunluk Yaşlı Yetişkin”, “Yaş dengesi” ve “Fark edilemeyen veya Emin olmayan” şeklinde kodlamıştır. Bu kategoride insanların saç renkleri, cilt kırışıklıkları, giyim tarzları gibi görsel ipuçları yol gösterici olmuştur.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkan adayları resmi propaganda süreçlerini farklı tarihlerde başlatmışlardır. Bu sebeple çalışmada her adayın propaganda başlangıç ve bitiş tarihleri arasında paylaşılan görseller üzerinden değerlendirmeye gidilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler adayların resmi Instagram hesaplarından elde edilmiştir ve telif hakları ile ilgili sorun yaşanmamıştır (Ekrem İmamoglu (@ekremimamoglu) • Instagram fotoğrafları ve videoları, 2024; Murat Kurum (@muratkurum) • Instagram fotoğrafları ve videoları, 2024).

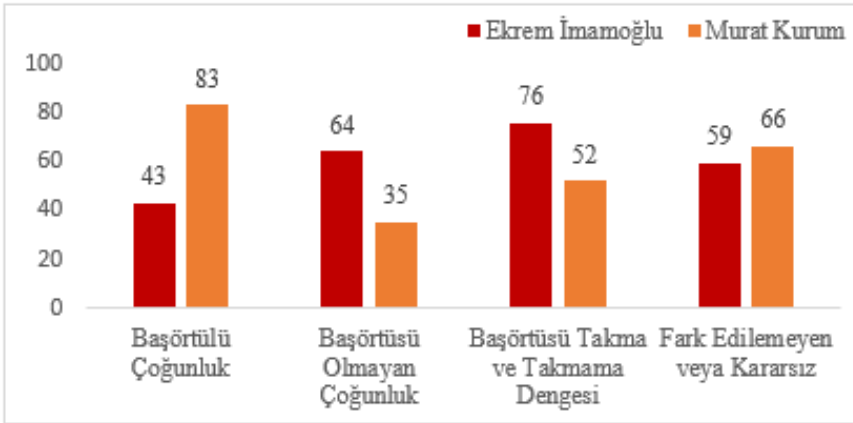
Bulgular

Çalışmanın araştırma sorularından biri başörtüsü kullanımı ile ilgilidir. Şekil 1’de İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adaylarından Ekrem İmamoglu ve Murat Kurum’a ait (resmi propaganda dönemlerinde paylaşılan) toplam Instagram görselleri ve araştırma sorusu ile ilişkili görsel sayıları yer almaktadır. Şekil 2’de ise her iki adayın görsellerinin yer aldığı kategorinin dağılımı açıkça görülmektedir. Buradan hareketle Kurum’un paylaştığı görüntülerde başörtülü kadınların sayısı (83/%35.02) başörtüsü olmayan kadınlardan (35/%14.77) anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Nitekim Zararsız ve Ayaşlıoğlu’nun (2024, s. 9) çalışmalarında cumhurbaşkanı adayı Erdoğan’ın Instagram görsellerinde başörtülü kadınların başörtüsü olmayan kadınlara oranla daha fazla yer aldığı bulgusuna erişilmiştir. Bu sonuç aynı partinin İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adayı M. Kurum’un görsellerinde de yer alması sebebiyle sağ popülizmin ortak söylemlerle hareket ettiğini desteklemektedir. İmamoglu’nun propaganda süresince paylaşımlarında başörtülü kadınlardan (43/%17.77) ziyade başörtüsü takmayan kadınlar (64/%26.45) ön plandadır. Ancak İmamoglu’nun Kurum’un (52/%21.94) paylaşımlarından farklılaştığı en önemli husus “başörtü takma ve takmama dengesi”ni (76/%31.40) sağlamasıdır. Aynı sonuç 2023 yılında cumhurbaşkanı seçimlerinde Kılıçdaroğlu’nun paylaşımlarında da görülmüştür (Zararsız & Ayaşlıoğlu, 2024, s. 9). Sağ popülizmin başörtülü kadın figürüne daha fazla yer verdiği görüntüleri

sürdüren Kurum, daha yakın plan çekimlerinde de bu unsurlardan faydalanmıştır (Görsel 1).

Şekil 1. Toplam paylaşım ve Başörtüsü ile ilişkili görsellerin toplam sayısı

Şekil 2: Başörtüsü kategorisine ait görsellerin dağılımı

Görsel 1: M. Kurum'un Paylaşımlarında Başörtüye İlişkin Görseller

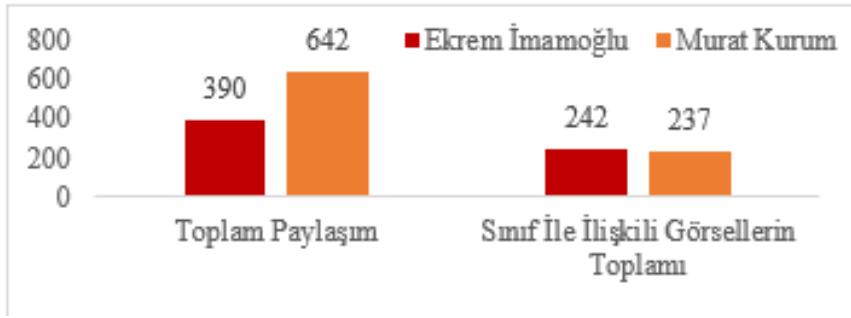
2023 Cumhurbaşkanı seçimlerinde Kılıçdaroğlu'nun "helalleşme" söylemi üzerinden kurguladığı mesaj stratejisi, partinin daha önceki seçkinin tutumuna karşı geliştirdiği bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Bu

sebeple her ne kadar propaganda süresince başörtülü kadınlara paylaşımlarında yer vermese de sonraki süreçte sıklıkla yer verdiği bulgulanmıştır. Aynı kırılma noktasını elitleri temsil etmekten vazgeçip toplumun tamamına hitap etmeye yönelik siyasal konumunu ve duruşunu yeniden tanımlayan ve popülist stratejilere doğruya yönelen CHP için de söylemek gerekmektedir (Zararsız & Ayaşlıoğlu, 2024, s. 10). Görsel 2’de Ekrem İmamoğlu’nun 2023 yılında hem cumhurbaşkanı adayı Kılıçdaroğlu hem CHP’nin yaşadığı söylem ve eylem değişikliğini sürdürmekte olduğu gözlemlenmektedir. Ancak Kılıçdaroğlu’na kıyasla İmamoğlu propaganda dönemi içinde başörtülü kadın görsellerine daha fazla yer vermektedir. Nitekim bu değişimin 2024 yerel seçimlerinde İmamoğlu’nun Instagram görsellerinde eyleme dönüştürüldüğü ve sürdürüldüğü, başörtülü ve başörtüsü olmayan kadınların ön planda olduğu dengeli görüntülerin sıklıkla paylaşıldığı görülmektedir.

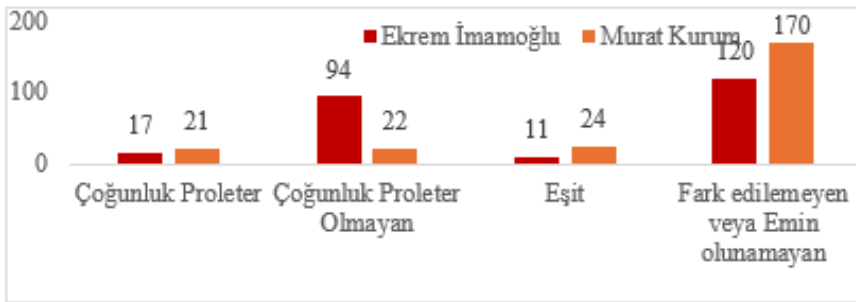

Görsel 2: E. İmamoğlu’nun Paylaşımlarında Başörtüye İlişkin Görseller

Araştırma soruları içinde sınıf ayrımını ele alan soru her iki aday açısından değerlendirildiğinde anlamlı bir sonuca ulaşılamamaktadır. Kurum’un Instagram paylaşımlarında proleter olan (21/%8.86), proleter olmayan (22/%9.28) ve dengeli (24/%10.13) görsellerin birbirine yakın olduğu göze çarpmaktadır. Sol popülistlerin işçi sınıfına duyarlı oldukları bilinen bir gerçektir. Ancak İmamoğlu’nun paylaşımlarında proleter olmayan (94/%38.84) sınıfın görsellerine, proleter olan (17/%7.02) sınıfın görsellerinden daha fazla yer verdiği bulgulanmıştır. Zararsız ve Ayaşlıoğlu’nun (2024, s. 10) çalışmalarında bu kategori özelinde CHP ve Kılıçdaroğlu’nun Instagram paylaşımlarında halkı yansıtmaktan ziyade elitlerin partisi olma konumunu sürdürdükleri bulgusunu paylaşmışlardır. Bu durum İmamoğlu’nun paylaşımlarında benzer şekilde sürdürülmektedir. Her iki adayın da Instagram paylaşımlarında görsellerin “Fark edilemeyen ve Emin olunamayan” şeklinde baskın sonuca ulaşılması, toplumsal bir sınıfın ihmal edildiğinin göstergesidir. Ara sıra ziyaretlerde ya da söz konusu vaatlerin fiziksel çalışmaları esnasında işçi sınıfının görsellerine yer verildiğini söylemek mümkündür. Görsel 3 ve Görsel 4 bu durumun göstergesi konumundadır.

Şekil 3: Toplam paylaşım ve Sınıf ile ilişkili görsellerin toplam sayısı

Şekil 4: Sınıf kategorisine ait görsellerin dağılımı

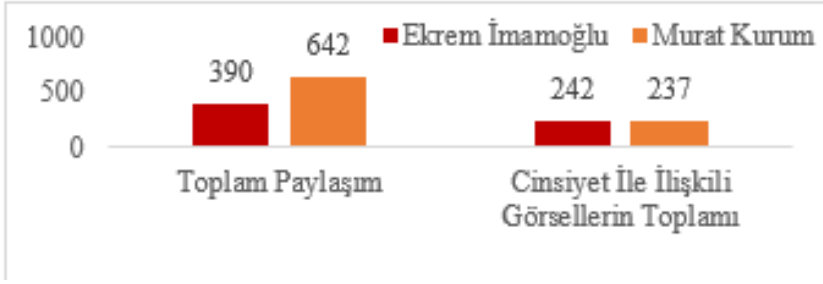

Görsel 3: Kurum'un işçi sınıfını temsil eden kişilerle birlikte yaptığı Instagram paylaşımı

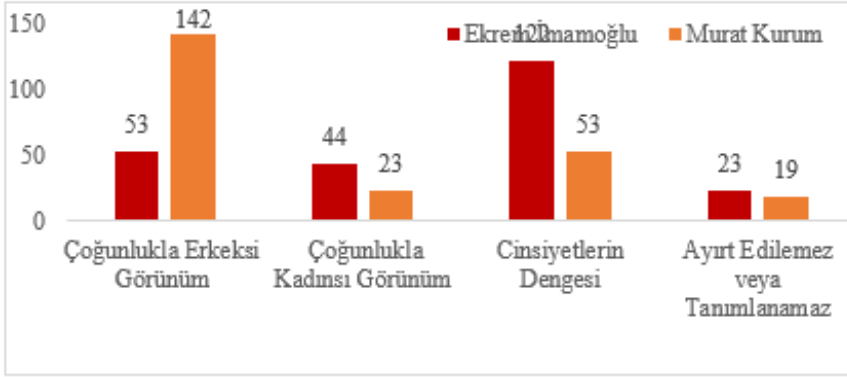

Görsel 4: İmamoğlu'nun işçi sınıfını temsil eden kişilerle birlikte yaptığı Instagram paylaşımı

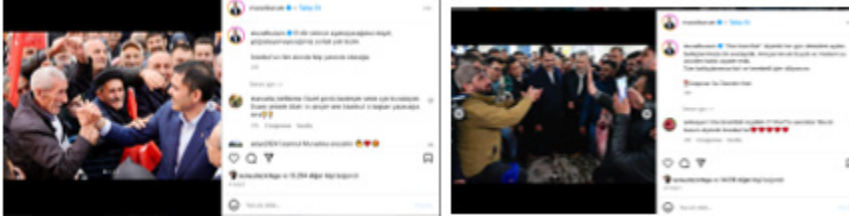
Cinsiyet temsilleri açısından sağ popülistlerin Instagram görsellerinde daha eril bir yaklaşım sergiledikleri ifade edilebilir. Şekil 5'te her iki adayın toplam paylaşım sayıları ve ilişkili görsel sayıları gösterilmektedir. Sağ popülizmin adayı olan Kurum'un Instagram paylaşım görsellerinde "Çoğunlukla erkeksi görünüm" (142/%59.91), "Çoğunlukla kadınsı görünüm"e (23/%9.70) oranla toplam paylaşım içinde en fazla tercih edilen görsel olmuştur. Sol popülizmin temsilcisi olan başkan adayı İmamoğlu'nun görselleri incelendiğinde ise "Çoğunlukla erkeksi görünüm" (53/%21.90), "Çoğunlukla kadınsı görünüm"e (44/%18.18) oranla daha fazladır (Şekil 6). Ancak İmamoğlu'nun paylaşımlarının sol popülizmin cinsiyet eşitliğine (122/%50.41) daha fazla önem verdiğini ifade eden çalışmalarla (Kantola & Lombardo, 2019; Mudde & Kaltwasser, 2015) its relationship to feminist politics has remained conspicuously understudied. This article investigates this relationship by analysing two cases of European populism: left populism in Spain (Podemos örtüştüğü gözlemlenmektedir. Görsel 6'da görüldüğü üzere Kurum'un paylaştığı görsellerde de eril görünümün daha fazla olduğu açıkça gözlemlenirken; Görsel 7'de ise İmamoğlu'nun görsellerinde cinsiyet eşitliğini vurgulayan görüntüler yer almaktadır.

Şekil 5: Toplam paylaşım ve Cinsiyet ile ilişkili görsellerin toplam sayısı

Şekil 6: Cinsiyet kategorisine ait görsellerin dağılımı

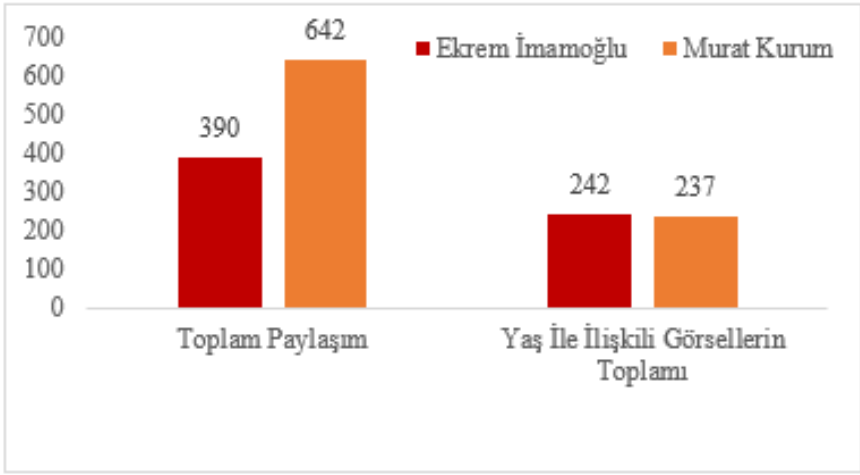

Görsel 5: Kurum'un görsellerinde kişilerin cinsiyet açısından içeren görsel

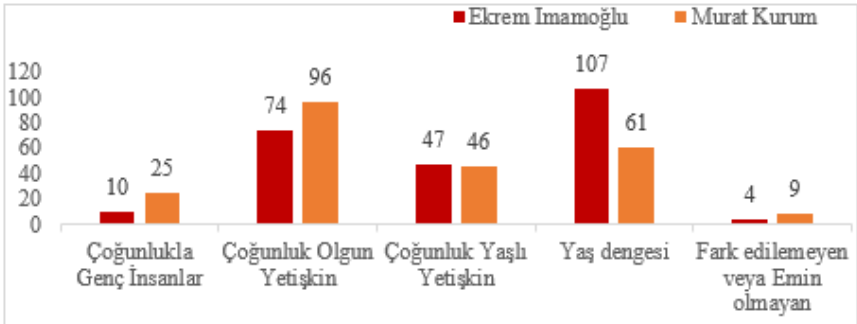

Görsel 6: İmamoğlu'nun görsellerinde kişilerin cinsiyet açısından içeren görsel

Yaş ile ilgili araştırma sorusuna cevaben Ekrem İmamoğlu'nun yaş kategorisindeki paylaşımlarında ağırlıklı olarak yaş dengesini (107/%44.17) gözetttiği ve hemen hemen paylaşımlarının hepsinde her yaş grubunu görsellere taşıdığı görülmektedir. Murat Kurum'un paylaşımlarında ise çoğunlukla olgun yetişkin (96/%40.51) bireylerin görsellerde daha fazla yer aldığı görülmektedir. Sol popülistlerin genç kuşaklara görsellerde daha fazla yer vereceği varsayımı İmamoğlu'nda yaş dengesini sağlamaya çalışması ile bağdaştırılabilir. Ancak Kurum'un görsellerinde genellikle olgun yetişkinlerin yer aldığı gençlere çok yer verilmediği görülmektedir. İmamoğlu'nun ise halk temsillerinde yalnızca gençlerden oluşan görsellerden yerine yaş dengesinin sağlandığı görsellerin kullanımı toplumun tüm kesimlerini kucaklayan bir görüntü vermeye çalışıldığı ile açıklanabilir.

Şekil 7: Toplam paylaşım ve Yaş ile ilişkili görsellerin toplam sayısı

Şekil 8: Yaş kategorisine ait görsellerin dağılımı

Görsel 7: Kurum'un görsellerinde kişilerin yaş temsiliyi içeren görsel

Görsel 8: İmamoğlu'nun görsellerinde kişilerin yaş temsiliyi içeren görsel

SONUÇ

Son dönemlerde dünyada hızla yükselen popülist politikaların temelinde popülist liderlerin etki alanlarını genişletmek gayesi yatmaktadır. İletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklardan fazlasıyla faydalanan popülist politikacılar, özellikle de sosyal medya ortamları üzerinden söylemlerini destekleyen görüntüler paylaşmaktadırlar. Söylemlerin görsellerle desteklendiği bir uygulama olan Instagram popülist liderlere yeni propaganda ortamı sunmaktadır. Nitekim bu çalışmada da popülist politikacıların sosyal medya paylaşımlarında halkı nasıl temsil ettiği konusu irdelenmiştir. Bu sebeple 31 Mart 2024 Mahalli İdareler Seçimleri resmi propaganda süreçleri içinde İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adaylarından sağ popülist Kurum ve sol popülist İmamoğlu'nun Instagram paylaşımları belirlenen araştırma sorularına yanıtlar aramak üzere görsel içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Popülistler, politik kurgularını halk üzerinden geliştirmekte ve bunun yayılması amacıyla sosyal medya ortamlarına yönelmektedirler. Bu sebeptir ki siyasal iletişim faaliyetlerine en uygun sosyal medya ortamlarını kullanarak söylemlerini destekleyen görsellerle etki alanını derinleştirmektedirler. Zararsız ve Ayaşlıoğlu (2024) da popülist politikacıların görsel iletişim içeren unsurlara özel önem atfettiklerinin altını çizmektedir. Bu çalışmada popülist liderlerin halkı yansıtmaya şekilleri dikkate alınarak popülist söylemler ve görseller arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada İstanbul Belediye Başkan adaylarından Kurum ve İmamoğlu'nun Instagram paylaşımlarındaki halk temsilleri belirlenen kategoriler dahilinde kodlanmıştır. Nitekim sağ ve sol popülist olarak değerlendirilen bu politikacılar kendi siyasi ideolojilerinin gereklerini Instagram paylaşımlarına da yansıtmaktadırlar. Popülizm ile ilgili literatür sağ popülizmin daha sınırlı insan tanımlarına sahip olduğunu; sol popülizmin ise daha farklı statülere ve gruplara hitap edebildiğini söylemektedir (Mudde & Kaltwasser, 2013). Bu açıdan değerlendirildiğinde M. Kurum'un benzer gruplara hitap ettiği bulgusu literatürle örtüşmektedir. E. İmamoğlu'nun paylaşımlarında ise sol popülistlerin literatürle örtüşen daha farklı yapıdaki kitlelere hitap ettiği gözlemlenmektedir. Çalışmadaki diğer önemli kategori ise sınıf vurgusudur. Ancak sol popülistler tarafından daha fazla yapılacağı beklenen sınıf vurgusu İmamoğlu'nun Instagram görsellerinde yer almamaktadır. Aynı şekilde Kurum da paylaşımlarında sınıf vurgusuna değinmemektedir. Bu durum her iki popülist liderin toplumsal sınıfları (işçi, köylü vb.) ihmal ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada yer alan kategorilerden biri de başörtüsüdür. Türkiye de çok uzun yıllardır siyasal söylem geliştirilen konuların başında gelen başörtüsü, 2023 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de iki lider tarafından propaganda söylemi olarak kullanılmıştır (Zararsız & Ayaşlıoğlu, 2024). Bu durum Kurum ve İmamoğlu'nun Instagram paylaşımlarında da propaganda unsuru olarak yer almaktadır. Kurum'un paylaşımlarında başörtülü kadın sayısı oldukça fazladır. İmamoğlu'nun paylaşımlarına bakıldığında ise başörtüsü takan ve takmayan kadınların sayıca dengeli olduğu paylaşımlara yer verilmiştir. 2023 seçimlerinde CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun helalleşme söylemi gereğince başlattığı bu adıma İmamoğlu'nun 2024 seçimlerinde paylaştığı görsellerde daha fazla sahip çıktığı ifade edilebilir. Paylaşımlarında oldukça samimi görüntülere yer veriyor olması da toplumsal yapıdaki herkese eşit mesafede durduğu ve farklılıkları benimsediğini görseller üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Popülist belediye başkan adaylarının Instagram paylaşımlarından yola çıkarak halkı görseller üzerinden yansıtmaya biçimleri çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu aşamada esasen lider görüntülerinin yanında farklı açılardan yansıtılan halk görsellerinin sıklıkla kullanılması konuya

verilen önemle doğru orantılıdır. Nitekim her iki adayın kendi siyasi gelenekleri doğrultusunda yürüttükleri kampanyaları Instagram paylaşımlarına da yansıtmaktadır. Ancak bazen ait oldukları siyasi yapının düşünce kalıbının dışına çıkarak popülist bir yaklaşımla seçim çalışması yaptıkları da gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Abts, K., & Rummens, S. (2007). Populism versus democracy. *Political Studies*, 55(2), 405-424. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00657.x>
- Arditi, B. (2007). *Politics on the edges of liberalism: Difference, populism, revolution, agitation*. Edinburgh University Press.
- Barr, R. R. (2009). Populists, outsiders and anti-establishment politics. *Party Politics*, 15(1), 29-48. <https://doi.org/10.1177/1354068808097890>
- Bast, J. (2021). Managing the image: The visual communication strategy of european right-wing populist politicians on Instagram. *Journal of Political Marketing*, 23(1), 1-25. <https://doi.org/10.1080/15377857.2021.1892901>
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.
- Berlin, I., Hofstadter, R., MacRae, D., Schapiro, L., Seton-Watson, H., Touraine, A., Venturi, F., Walicki, A., & Worsley, P. (1968). To define populism. *Government and Opposition*, 3(2), 137-179.
- Bleiker, R. (2015). Pluralist methods for visual global politics. *Millennium*, 43(3), 872-890. <https://doi.org/10.1177/0305829815583084>
- Bleiker, R., Campbell, D., Hutchison, E., & Nicholson, X. (2013). The visual de-humanisation of refugees. *Australian Journal of Political Science*, 48(4), 398-416. <https://doi.org/10.1080/10361146.2013.840769>
- Dobkiewicz, P. (2019). Instagram narratives in Trump's America: Multimodal social media and mitigation of right-wing populism. *Journal of Language and Politics*, 18(6), 826-847. <https://doi.org/10.1075/jlp.19039.dob>
- Engesser, S., Ernst, N., Esser, F., & Büchel, F. (2017). Populism and social media: How politicians spread a fragmented ideology. *Information, Communication & Society*, 20(8), 1109-1126. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1207697>
- Ionescu, G., & Gellner, E. (1969). Introduction. G. Ionescu & E. Gellner (Ed.), In *Populism: Its Meaning and National Characteristics* (ss. 1-5). The Garden City Press.
- İmamoğlu, E. [@ekremimamoglu]. (2024). *Buluşma, 1 Mayıs, Miting*. [Fotoğraf]. Instagram. <https://www.instagram.com/ekremimamoglu/>
- Kantola, J., & Lombardo, E. (2019). Populism and feminist politics: The cases of Finland and Spain. *European Journal of Political Research*, 58(4), 1108-1128. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12333>
- Karaömerlioğlu, M. A. (2021). "Zamanın ruhu" olarak neo-popülizm. Ö. Celep & M. Kurt (Ed.), İçinde *Ulusaldan Küresele: Popülizm, Demokrasi, Güvenlik Konferansı* (ss.). Işık Üniversitesi Yayınları.
- Krämer, B. (2014). Media populism: A conceptual clarification and some theses on its effects. *Communication Theory*, 24(1), 42-60. <https://doi.org/10.1111/comt.12029>

- Kriesi, H. (2014). The populist challenge. *West European Politics*, 37(2), 361-378. <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.887879>
- Kurum, M. [@muratkurum]. (2024). Miting, 1 Mayıs, Ziyaretler. [Fotoğraf]. Instagram. <https://www.instagram.com/muratkurum/>
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.
- Levitsky, S., & Loxton, J. (2013). Populism and competitive authoritarianism in the Andes. *Democratization*, 20(1), 107-136. <https://doi.org/10.1080/13510347.2013.738864>
- Mendonça, R. F., & Caetano, R. D. (2021). Populism as parody: The visual self-presentation of jair bolsonaro on Instagram. *The International Journal of Press/Politics*, 26(1), 210-235. <https://doi.org/10.1177/1940161220970118>
- Minogue, K. (1969). Populism as a political movement. Ghița Ionescu & Ernest Gellner (Ed.), In *Populism: Its Meaning and National Characteristics* (ss. 197-211). Macmillian.
- Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism: Performance, political style, and representation* | Stanford Scholarship Online | Oxford Academic. Stanford University. <https://academic.oup.com/stanford-scholarship-online/book/30346>
- Moffitt, B. (2024). How do populists visually represent ‘the people’? A systematic comparative visual content analysis of Donald Trump and Bernie Sanders’ Instagram accounts. *The International Journal of Press/Politics*, 29(1), 74-99. <https://doi.org/10.1177/19401612221100418>
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2013). Exclusionary vs. inclusionary populism: Comparing contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48(2), 147-174. <https://doi.org/10.1017/gov.2012.11>
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2015). Vox populi or vox masculini? Populism and gender in Northern Europe and South America. *Patterns of Prejudice*, 49(1-2), 16-36. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2015.1014197>
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Müller, J.-W. (2016). *What Is Populism?* University of Pennsylvania Press.
- O’Connor, C., & Joffe, H. (2020). Intercoder reliability in qualitative research: Debates and practical guidelines. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1609406919899220. <https://doi.org/10.1177/1609406919899220>
- Ostiguy, P., & Moffitt, B. (2021). Who would identify with an “empty signifier”? : The relational, performative approach to populism. Pierre, P. Francisco, & M. Benjamin (Ed.), In *Populism in global perspective: A performative and discursive approach* (pp. 47-72). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003110149-4>

- Riffe, D., Lacy, S., & Watson, B. R. (2019). *Analyzing media messages: Using quantitative content analysis in research*. Routledge.
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95-110. <https://doi.org/10.1080/13569310701822289>
- Statista. (2024). *Internet and social media users in the world 2024*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
- TÜİK. (2023). *TÜİK kurumsal*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407)
- TÜİK. (2024). *TÜİK kurumsal*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492)
- Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative Politics*, 34(1), 1-22. <https://doi.org/10.2307/422412>
- Zararsız, Ö. F., & Ayaşlıoğlu, E. (2024). Populist politicians' representations of the people: A comparative visual content analysis of candidates' Instagram posts in 2023 Turkish general elections. *Communication and the Public*, 20570473241277296. <https://doi.org/10.1177/20570473241277296>

BÖLÜM

2

TARİHSEL BLOK/PREKARYA TARTIŞMALARI ÜZERİNDEN, 2002-2015 DÖNEMİ SİYASAL BELİRLEYİCİLERİNİN, POLİTİK KÜLTÜR ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLENMESİ¹

A. Baran DURAL²

Çağlar ÖZDEMİR³

1 İşbu metin, Çağlar Özdemir'in T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. A. Baran Dural danışmanlığında hazırladığı, "Politik Kültür Bağlamında Siyasi Partilerin Vaatlerinin Seçim Sonuçlarına Etkisi: 1983-2002/2002-2015 Dönemleri" başlıklı tezinden türetilmiş olup, metin daha sonra yapılan eklemelerle, yer yer yeniden yazıma tabi tutulup zenginleştirilmiştir. (yn.)

2 Prof. Dr. T.C. Trakya Ün., İİBF SBKY Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0003-2126-3419.

3 Arş. Gör. Rumeli Üniversitesi, İİSF SBKY Bölümü, ORCID: 0000-0002-2246-184X.

Türk siyaseti, 1990'lı yıllarda yaşanan iki partili ve çoklu koalisyonlar dönemlerinin ardından, 2000'li yıllarda ülkede görülen ekonomik ve sosyal çöküşle beraber, yeni arayışlara girmiştir. Ülkenin yavaş yavaş toplumsal kırılganlık sebebiyle kamplara ayrılma sürecine adım attığı, 90'lı yılların sonunda, İslami hassasiyetleri yüksek seçmen kitlesiyle, Türkiye'nin 1930'larda tecrübe ettiği Kemalist Aydınlanma'dan yana olanlar arasında, ciddi bir yarılma durumu baş göstermiştir. "28 Şubat"ta "görülen hesap", iki tarafı da teskin etmemiş olacak ki, 2002 seçimleri sonrasında Türkiye'nin siyasal yapısı yeniden şekillendirilmiş, uzunca bir aranın ardından ülke, İslamcı görünümü, tek partili bir yapı bürünmüştür. Bu yapıda üst üste aldığı seçim galibiyetleriyle, kuramsallaştırdığı tek parti iktidarını, karşılaşılan oy düşüklüğü dönemlerinde, Türk milliyetçiliğinin "amiral gemisi" MHP'den bulduğu destekle aşan, muhafazakar iktidar yapısı, 2002 seçimlerinden itibaren, gücü elinde bulundurmaya başlamıştır. Çalışmada, 2002- 2015 yılları arasındaki siyasal değişim, dönemin belirleyicileri temelinde ele alınıp yorumlanacak ve politik kültürel değişim tartışmalarına binaen, "tarihsel blok- prekarya/ prekaryalaşma" kavramları üzerinden, genel siyasi bağlar uzamında bağlantı kurulmaya çalışılacaktır.

Politik Kültürel Hizalama/Hizalanma

Dönemin genel tasviri için politik kültürel bağlamda AKP¹ üzerinden kurulmuş olan hegemonik ortamın, irdelenip kavramsal olarak değerlendirilmesi, hayli önem arz etmektedir. Politik kültürel bağlamda yapılmaya çalışılan tarihsel ve toplumsal çözümlemelerde girilen yorumsamacı, irdeleyici ve derinlemesine süreç analizleri değerlidir. (Ayan, 2019: 43). Bu bağlamda, AK Parti'nin, 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren etkin bir şekilde, Türk politik kültüründe hem lider merkezli hakim parti durumunda olması, hem de uzun süredir tek merkezli ve güç odaklı siyasi iktidar konumunda bulunması, bu çözümlemeyi gerekli kılmaktadır. Tam bu noktada, ilk belirleyici olarak Gramsci'nin, "hegemonya ve tarihsel blok" kavramsallaştırmasıyla karşılaşılmaktadır. İkinci olarak değişen politik kültür bağlamında "prekarya/ prekaryalaşma" olgusunun çözümlemesi yapılacaktır. Son kerte, üçüncü belirleyici olarak Erdoğan özelinde, "lider/ liderlik" kavramlarına değinilerek, metin politik kültürel- tarihsel bütünlük ilişkisi içinde yeniden kurulmaya ve gelecek akademik çalışmalara yön vermesi adına anlamlı kılınmaya çalışılacaktır.

Çalışma kapsamında siyasetin başat siyasal oyun kurucusu olan AKP'nin, "milli görüş" çizgisini temsil etmesine rağmen, kendinden ön-

¹ Makaleyi hazırlayan iki kalemin, iktidar partisine yönelik tavrı birbiriyle çeliştiğinden, yazı genelinde hem AKP hem de AK Parti ibareleri kullanılacaktır. Bu durum, bölüm sahiplerinin siyasal cahilliklerinden- hatalarından kaynaklanan bir sorun değil, iki farklı görüşün ortaklaşa bir metin hazırlayabilmesinin doğal sonucudur. (yn.)

ceki dönemin siyasi krizini yansıtan, 28 Şubat sürecini ve sonuçlarını iyi inceleyerek, siyaset algısını klasik “milli görüş” partilerinden, farklı tarihsel ve politik kültürel zeminde, yeniden kurguladığı anlaşılmaktadır. Böylelikle partinin, siyasete farklı bir işlerlik kazandırabildiğini söylemek mümkündür. Söz gelimi AKP, 2001’deki krizin ortaya çıkardığı yoksulluk ve işsizlik sorunlarına karşı, beliren siyasi vasatta, özel vaat ve politikalarla iktidar olmuş; AB reform sürecine uyumla birlikte, özellikle yerel yönetimler aracılığıyla sağladığı gelir dağılımı, bölüşüm, sosyal paylaşım politikalarıyla, seçmen güvenini (bağımlılığını) elde etmiştir. Dolayısıyla çözümlemede, “iktidar” penceresinde yer alan AKP’nin, siyasi ve toplumsal alanda uygulamış olduğu politikalar, anahtar unsur olarak ele alınacaktır.

2002- 2015 Dönemine yönelik, politik kültürel bir çözümlemeye girişebilmek için öncelikle tarihsel bir bağlama dayanarak, değerlendirmenin temel belirleyiciler çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Buradan hareketle bir önceki, 1980- 2000 döneminden bu yana Türk siyasi hayatındaki gelişmelerde yer alan temel belirleyicilerin üzerine eklenen, süreç bütünlüğünü göz ardı etmemek gerekir. Bu çerçevede “iktidar- muhalefet dikotomisi/ikiliği”, süreç bütünlüğünü birbirine bağlamaktadır. Şöyle ki, politik kültürel bağlamda siyaset etmenin gereği, her zaman bir “yöneten-yönetilen” anlayışını yeniden harmanlayabilmek, onu karşılıklı etkileşim içine sokabilmektir.

Oydaşma/ Rıza: Hareket Halindeki Eşdenge

Yöneten her daim alanını meşru bir dayanak çerçevesinde elde ederek korumaya ve genişletmeye çalışmaktadır. Yönetilen ise kendi hareket alanında barınma, geçinme, hayatta kalma, kendini ifade edebilme, siyasete etki edebilme gibi fikriyat ve davranış kalıplarını kullanmaya ve mümkünse genişletmeye çalışmaktadır. Bu noktada önemli olan, yöneten- yönetilen arası sınırların, yöneten tarafından korunması ve iç içe geçmiyor olmasıdır. Sonrasında ise siyaset zemininde yönetmeye talepkar olanlar arasında bir “hizalama” meydana gelmektedir. “Hizalama” olgusu, genelde “çerçeveleme (framing)” sistemi üzerinden işler. Çerçevelemenin etkisi olarak halkta, toplumsal kurumlarda, devlet kuruluşlarında işleyen tekrar ve değişim mekanizmaları, yeni toplumsal hizalama biçimlerini geliştirir.

Böylelikle iktidar, çerçeveleme gücüne göre kendi otoritesini farklı yapılarla etkin kılıp, alt- üst tüm iktidar ilişkilerini belirleyebilen bir üst- iktidar modelidir. (Güran- Özarslan, 2015: 37-40) Türk siyasi hayatı çerçevesinde, daha önceden de değinildiği üzere hizalanma/hızalanma mücadelesi, özellikle iktidar- hükümet ile ordu-asger arasında süregelmiştir. Bu bağlamda çözümlemede sunulabilecek ilk belirleyicinin, çalışılan dönemin

hemen hemen her sürecine hâkim olan, bu “hizalama” doğrultusunda bir güç çekişmesi, yani “hükümet- ordu çekişmesi” olduğu öne sürülebilir. Bu noktada, hükümet kavramsallaştırmasının yerine, seçim sonuçlarına binaen rahatlıkla iktidar partisinin konulmasının tartışmayı anlamlı kılacağı pekala düşünülebilir.

Elbette genellikle TSK ile beraber anılan eski siyasal dizgeyle, sorunlu olan bir diğer hareketin de, ayrılıkçı Kürt hareketi olduğu asla gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda özellikle “federasyon tezi” ekseninde, her iki hareketin de şaşırtıcı derecede örtüşen görüşlere sahip olduğu, “askeri vesayet” karşıtlığını sahiplendikleri dile getirilmektedir. Siyasi gözlemciler, ayrılıkçı Kürt hareketinin yurtdışından, AKP’nin ise içeriden güttüğü askeri “hizalama” çabalarının, bu iki partiyi, açılım süreçlerinde, son derece yakınlaştırdığını öne sürmektedirler. (Demirhan, 2025) Türk siyasal hayatında çerçeveleme ve siyasal mücadele içinde öne çıktıkça rakiplerini çerçeveleme anlayışı, bununla sınırlı değildir kuşkusuz. Kadın hareketinin, “erkek şiddetine son”, “Kadınlar partilerin uzvu değil asli unsurudur” ağzını sahiplenmeleri, kimi muhalif gazetelerinin AK Parti hükümetlerini, anti- Kemalist mücadelenin odağı, gericiliğin zirvesi, karşı- devrimcilikle yaftalaması da siyasal çerçeveleme örnekleridir. Hükümeti oluşturan- destekleyen Cumhuriyet İttifakı üyelerinin CHP muhalefetini anti- demokratlıkla, çağın gerisinde kalmakla, askeri vesayetçiliğe prim tanımayla, milliyetçi muhalefetiye, “ırkçılıkla” suçlaması, benzer karşı çerçeveleme örnekleri olarak, öne çıkmaktadır.

Çerçeveleme o denli işlevsel bir siyasal araçtır ki sosyal afetlerden, deterjan reklamlarına “ben- öteki” ikiliğinin yaşandığı, tüm alanlara uygulanabilir. Toyota reklamlarında kullanılan, “Benim babam Toyota gibi adam” yakışıksız benzetmesinden, ülkede onca çikolata markası varken, “Unutma babacığım akşama Ülker getir” diye ekranlarda boy gösteren reklam metinlerine değin, etrafımızda bir “çerçeveleme” algoritması yaratılmaktadır. Oysa ne beş yaşındaki çocuk, ne Toyota’nın özelliklerini bilir, ne de babasından çikolata bekleyen çocuk, özellikle “Ülker getir” diye tutturur. Reklam metinlerinde gözüken toplumsal hayatın kesitleri değil, o kesitlerin gizlenmesi için sunulan görüngülerdir. (simulakr) Görüngüler asıllarını yaşatmazlar, tersine onu gizlerler. (Baudrillard: 2006) Gerçek hayatın, bu bozuk aksülamelleri, toplumsal enerjinin yanlış hareketlendirilmesi (distopik) sosyal entropiye yol açma tehlikesini uhdelerinde taşırlar. Tüketici kesimin tamamıyla çerçeveleyip hizalamaya yarayan reklam sektörü gibi siyasal alanda aynı saiklerden türeyen mayın tarlasıdır adeta.

Reklam metninin tam tersine çocuk, babasının bir makine gibi olmadığını, Toyoto’ya benzemek yerine, onu tıpkı basit bir olta takımı gibi yeri geldiğinde kullandığını gayet iyi bilir. Türkiye’de deprem algısı üzerinden

geliştirilen çerçeveleme örneklerini irdeleyen Nadi Tutan, zamanında İslamcı kesimin lehine kullanmaya çalıştığı, “7.3 Yetmedi mi?” çerçeveleme örneğini de anımsatmaktadır. Tutan, dönemin AKP hükümetleri devrinde kürsüye çıkan, eski CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu’nun, eline geçen fırsatı, AKP’nin her alanda olduğu gibi sosyal afetlerde de sınıfta kaldığını belirterek kullanmasına dikkat çekmektedir. Buradan hareketle, “O zaman sıra bizde” diyen CHP yöneticileri, hem eski dönemde DSP’nin maruz kaldığı “siyasal çerçevelemenin”, sanki öcünü almakta, hem de muhalefetle iktidar bağlamında alması bir hizalama gerçekleştirmeye çabalamaktadırlar. (Tutan, 2024:654-656) Cumhur ittifakıysa bunun karşısında, sosyal afetin ardından hemen harekete geçip, devlet sorumluluğunu yerine getirdiklerini kaydederek, afetle ilgili açılmak istenen soruşturmayı TBMM’de reddettirerek, gücün hala kendilerinde olduğunu kanıtlamıştı. Aslında bu, muhalefetin hizalama girişimine karşı, önlem alma girişimidir. Bu ve benzeri örnekler uzatılabilir elbet.

Tarihsel Blok/ Hegemonik Alan Çerçevelemesi

AK Parti, demokratik hayata müdahale anlamı taşıyan, 28 Şubat sürecinin sonuçlarını hedef alarak, iktidarını müphem bir vesayet karşıtlığına odaklayarak sürdürmüş; seçmenden aldığı siyasi yetkiyle, ordu- hükümet hizalanmasını kaynaştırabilmiştir. Bu durum, adı geçen partiye toplumda politik kültürel bir iktidar kümelenmesi yaratabilmiştir. Bu bağlamda AK Parti, ilk döneminden itibaren siyaseten elde ettiği yetkiler çerçevesinde, karşı blokta yer aldığına inandığı; ordu, yargı ve cumhurbaşkanlığı makamlarının baskısına rağmen, kendi politik alanını korumaya çalışmış; süreç içerisinde belirli mücadelelerle birlikte, kendi saflarını sıklaştırabilmiştir. Bu kurumlar, kendisine yaklaştığı ya da ele geçirildiği ölçüdeyse, oldukça fırsatçı (oportünist) bir itkiyle davranarak, aynı kurumları içermek, onların gücünden yer yer fütursuzca yararlanma yoluna gitmiştir. Yani sonuç itibarıyla AKP Cumhurbaşkanlığının yetkilerine değil, bunun diğerlerinden kullanılmasına itiraz eden, yargının gücüne değil, yargının parti/ parti kadrolarının eylemlerine yönelik işlem yürütmesinden rahatsızlık duyan, en az kıyasıyla eleştirdiği önceki siyasal iktidarlar kadar, fırsatçı bir iktidar modeli kurmuştur. Bu modelin demokrasiye hizmet ettiği oldukça tartışma kaldırır niteliktedir. Yine de AKP’yi yaptıklarından ötürü kınamak duygusal bir refleksi yerine getirmek olacaktır. Nitekim bu yola başvuran ilk iktidar partisi AKP olmadığı gibi, sonuncusu da olmayacaktır. Türk siyasetinde, devletin kuşatılıp ele geçirilmesinden edilen şikayetler, sivil toplum yoksunluğuna kapı aralamıştır. Türkiye’nin hiçbir iktidar modeli, sivil toplumu kurmak gibi “hayırlı- işlevsel” bir erek yükümlenmediğinden de, sivil toplum, ülkede tarihin siyasal mücadele sahnesi olamamış, kavga halkın değil, devletin ele geçirilmesi üzerinde yükselen, genel anlamda bir

yıpratıcılığa evrilmiştir. Aktarılan tablo, Türkiye'nin siyaseten Avrupalılaştırmaktan çok Şarkılaşmasının başat etkenidir.

Siyaset bilimci Öğün'e göre asker- siyaset ikiliğinin derinleşmesi/ayrışması, askerlik kavramının bir vatandaşlık görevi olarak toplumsallaştırılması bağlamında, modernliğin getirdiği bir durum olarak ifade edilmektedir. (Öğün, 2010: 188-191) Buna karşı toplumda önemli bir kesimin, son Türk devletinin askeri bürokrasinin öncülük ettiğine yani askeri- sivil bürokrasi ortaklığınca kurulduğu tezinin inanmaktadır. Bu tezin karşısı ya/ ya da muhalifi az değildir elbet. İlk kesime göre TSK'nın rejime müdahalesinin ardında, devleti koruma içgüdüğü bulunmaktadır. Böylelikle Gramsci'nin önerisine benzer bir yaklaşım doğrultusunda, politik kültürel alanın, 'ikili iktidar' çerçevesinde çözümlenmesi değerlidir. (Halifeoğlu-Yetiş, 2013: 166-169)

AK Parti, iktidara geldiği süreçte karşısında, farklı blok meydana getiren dernekler, üniversiteler, çeşitli meslek örgütleri, medya ve sivil toplum örgütlerinden mürekkep, muhalif- hegemonik alan bulmuştur. Gramsci'nin bakış açısıyla; AK Parti, "muhafazakar demokrasi" söylemi çerçevesinde, ana muhalefet partisi ve kimi meclis-dışı partilerin desteklediği bu bloğa "karşı-hegemonya" oluşturarak, kendi siyasal alanını genişletebilmiş; politik kültüre ve sivil topluma sirayet etmeyi başarabilmiştir. (Ayan: 48). Burada çözümlenmeye çalışılan mesele Gramsci'nin, "hegemonya" ve "tarihsel blok" kavramsallaştırması olmalıdır. Gramsci'ye göre hegemonya, egemenle yönetici arasındaki ayırmadan doğmakta ve gücü elde etmeyle birlikte siyasal yetkenin kazanıldığı; sonrasında ise yönetime sahip olunarak kurulan, bir oydaşma yetkisidir. Şöyle ki, hegemonyanın oluşması/ oluşturulması için hem elde edilen gücün, hem de yönetici rolünün bütünlük içerisinde olması gerekmektedir. Ona göre politik kültürel güç ilişkileri, hegemonya bağlamında çözümlenebilir ve iktidarla politik kültür arasında bütünleşmenin oluşumu, devlet, politik toplum ve sivil toplum örüntüsüyle ilişkisel bağa dayanmaktadır:

"...Bir grup erkliği fethetmeden önce 'yönetici' olabilir ve olmalıdır da ve 'egemen' olduğu zaman, eğer 'yönetici' rolünü yitirirse, vay onun haline! ...temel bir toplumsal grubun bir bağımlı gruplar dizisi üzerinde hegemonyasını kurduğu ikinci uğraşı ya da siyasal güç ilişkisini belirleyen çeşitli güç ilişkilerinin çözümlenmesi hegemonya alanında doruk noktasına varır... Toplumsal hegemonya ile politik hükümetin ast işlevlerinin yerine getirilmesi için, yani etkin onaşmanın örgütlenmesi için olduğu denli, zorlama aygıtının örgütlenmesi için de, egemen grubun 'memurları' olan aydınların işlevi bu görüş içinde aydınlığa kavuşmuş bulunur... politik toplumun sivil toplumla dengelenmesi, ya da toplumsal bir grubun tüm ulusal toplum üzerinde, kilise, sendikalar, okullar, vb. gibi özel örgütler aracılığıyla uygulanan hegemonya olarak değil de, diktatora olarak anlaşılan

devlet kavramını açıklığa kavuşturma yolunu tutar...” (Gramsci, 1986: 74-75)

Bu itibarla hegemonya, bir kez ele geçirilip ilanihaye elde bulundurulacak bir kavram değildir. Siyasal iktidar süreçlerindeki, devimsel (dinamik) anı imleyen hegemonya (onay/ rıza), politik oyuncuların hareketlerine göre sürekli ele geçirilip, yitirilen uğrakları gösterir. Hegemonya teriminin çekirdeğinde sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimi ve toplumsal biçimin izleklerinin yanı sıra, siyasal iktidarın toplumu nasıl yönettiğini de gözlemlemek olasıdır. Bu bakımdan yönetime ve siyasal egemenliğe ağırlığını koyan her sınıf, sivil toplum düzleminde tüm toplumu yönetmeye gücü olduğunu ispatlamak durumundadır. Yani bu sınıf, sadece kendi alanını değil, tüm toplumu örgütleyip, yönetme gücüne sahip olduğunu kanıtlamak zorundadır. Bunun için de yönetmeye talip olan sınıf, öncelikle hegemonik üstünlüğünü kuralmalıdır. Dar anlamda hegemonya sadece sınıflararası üstünlük değil, politikanın özgüllüğü, siyaseti yapma ve şekillendirme ilişkisiyle de ilgilidir.²

Bu bağlamda hegemonya terimi, “Hem yönetici bir sınıf olarak proletaryanın hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. Hegemonya yönetimin olumlu yönünü de geliştirir” (Gramsci, 1986: 28) diye açıklanabilir. Bir anlamda hegemonya (rıza/ oйдаşma/konsensüs), hükmedenle yönetilen arasındaki çelişkiyi ortaya çıkararak, yeni bir tarihsel blok kurulmasını, daha sonra da yeni sınıfın yönetimi ele geçirmesini sağlamak bakımından mühimdir.

Hegemonyayla tarihsel blok örüntüsündeki ilgi ekseninde konuya yaklaşıldığında, II. Dünya Savaşı sırasında İtalyan Komünist Partisi lideri Gramsci’nin, günümüz Avrupa Sosyalizmi’nin başat aktörleri, hatta başlatıcılarından biri olarak gösterilmesinin asıl sebebine gelinir. Zira İtalyan kuramcı/ önder hegemonya kırılmasıyla birlikte gündeme gelen bunalımın, tarihsel blokta çatlamalara neden olabileceğini kaydeder. Bu anlamda, “Bir tarihsel bloğun oluşabilmesi için öncelikle bu bloğun yapısıyla üstyapısının uzlaşması gerekmektedir. (Vergin,2003:75) “Tarihsel blok kavramı, yani doğa ile düşünce (yapı ile üstyapı) arasındaki birlik, karşıtlıklar ve farklılıklar arasındaki birliktir” (Gramsci, 223) diyen Gramsci, yapıdan karmaşık üstyapıya geçişte bir uğrak noktası olarak “katharsis” (arınma) kavramını kullanır. Bu uğrakta daha önce yeşeren ideolojilerin, parti konu-

2 Bölümün bu kısmı yazılırken, Prof. Dr. Dural’ın, “Antonio Gramsci ve Hegemonya” makalesinden ve ileriki paragraflarda da “Antonio Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları” çalışmasından sıklıkla yararlanılmıştır. Bu yüzden metnin kaynakçasında da yer alan ilgili çalışmalara, bundan sonra bire- bir düşünür atıfları dışında değinilmeyecektir. (yn.)

muna yükseldiklerini vurgular. Korporatif düzlemde ayrılıp, aralarından biri ya da bir tek bileşim sıyrılacak şekilde uyuşuma giden, siyasal güçlerin, sadece ekonomik ve politik hedefler doğrultusunda değil; ama aynı zamanda kültürel, ahlaksal, entelektüel amaçlarını da belirleyerek, kendilerini destekleyecek gruplarla özdeşleştiklerini vurgular. (Texier,1979:48-52) (Dural, 2007)

Yeni Tarihsel Blok

Bu ilişkiler örüntüsünde de, önce hegemonya kurulur sonra ise siyasal egemenliğe varılmak yolunda, mücadele sürdürülür. Bir diğer değişle hegemonyadan siyasal egemenliğe geçiş aşamasında, çeşitli sosyal grup veya sınıflar kendi özgüllüklerinin ve oydaşmalarının öneminin bilincine vararak, yeni bir tarihsel blok gerçekleştirmişlerdir. Olağan şartlar altında, egemen sistemin, destekleyicileriyle ittifaka girerek, ortaya çıkan irili ufaklı (konjonktürel/ geçici) krizleri çözümleyebildiğine değinen Gramsci, sistem güçlerinin verili bir siyasal bunalımı aşamaması durumunda baş gösteren yapısal krizlerin (organik), o siyasal sistem açısından ciddi bir tehdit doğuracağını ve kalıcı kriz anında iktidar yapısında çatlamalara varılacağını imlemektedir.

Tam da bu noktada eski tarihsel bloğun yıkılıp yerine, hakim muhalif sınıfla birleşecek diğer sınıf/ sınıf fraksiyonlarının, hep birlikte yeni bir tarihsel blok kuracağını ve iktidar hatta sistem değişiminin kaçınılmaz hale geleceğini belirtir. (Dural, 2007) İşte ülkenin yakın siyasi tarihinde 28 Şubat'la başlayan süreç, sistem sahiplerinin merkez- kaç bir iktidar karşısında birleşerek, geleneksel yollarla kriz hala geçici boyuttayken engelleme girişimine örnektir. Bunun tersine, hakim siyasetten zarar gören halk yığınları, liberal hatta kimi eski sol kökenli unsurlarla birleşen AKP, yeni bir siyaset almaşığı yaratarak, yeni tarihsel bloğunu kurup, hükümeti devralmayı başarmıştır. Cumhur ittifakına giden süreçse sistemin yeni sahiplerinin, bozuk ekonomik yapı, dış siyasetteki kayıplar, halkın ciddi boyutlarda fakirleşmesiyle birleşen farklı siyasal güçlere aman vermemek adına, yeni sistemden nemalanan siyasal oyuncular tarafından başvurulan, “son önlem paketi” biçiminde yorumlanabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere, hegemonya, tarihsel blok uzamında sürekli verilmesi gereken siyasal oydaşma düzenidir. Yine tarihten örnek vermek gerekirse, henüz “hegemonya” teriminin siyasette eski dar anlamıyla kullanıldığı Fransız Devrimi arifesindeki yıllarda, baron Montesquieu'nun, tutumuna bakmak yeterlidir. Fransız düşünür, içinden çıktığı aristokrasiye yükselen burjuva sınıfıyla ittifaka girerek, iktidarı paylaşma yolundaki tavsiyesi de, yeni bir tarihsel blok oluşturup, aristokratların da lehine olacak şekilde, iktidar yapısının değiştirilmesine örnek sunulabilir.

Daha somuta indirgemek gerekirse, önceden de değinildiği üzere 28 Şubat dönemi, öncesi ve sonrası itibarıyla, belirli bir kırılma/değişim sürecini başlatmış; AK Parti'nin iktidarıyla başlayan 2002 sonrası dönem, farklı bir tarihsel bloğun üretimine işaret etmektedir. Partinin, 2007 ve 2011 seçimlerindeki oylarına bakıldığında istikrarlı gidişatı da, bu yeniden yapılanma evresini betimlemektedir. Bu süreçlerin temel belirleyenleriye, AB adaylığı reform politikalarıyla birlikte ordu ile aradaki 'hegemonik' mücadele olmuştur. Bu bağlamda AK Parti, dönemin belirleyicileri çerçevesinde, neo-liberal küreselleşme programlarını, parti tabanındaki muhafazakar bir merkez sağ parti özelliğiyle bir nevi politik kültürel yapısıyla bütünleştirmeye çalışmıştır. Keza, liderinin ifadesinde de AK Parti, Demokrat Parti (DP) ve ANAP geleneğini sürdüren "muhafazakar-demokrat" bir parti olarak betimlenmiş; sağ ve sol görüşlü bir yapılanmadan ziyade; politik kültürün tamamına hitap edebilen, uzlaşmacı bir oluşum tarzında siyaset üretir gözükmiştir. (Özkazanç: 95-97)

Burada önemli olan husus; politik kültürde kurulacak egemenlik ve tahakküm için, belli bir sınıfın diğer sınıflar karşısında, oydaşmalar sonucunda geliştireceği bir nevi "karşı hegemonya" yapısıyla beraber, sürece dahil olma durumudur. (Dural, 2012: 311). Söz gelimi, Stuart Hall, kültürel alandaki rıza ve tahakküm ilişkilerinin açıklanmasında, hegemonya kavramını öne sürmektedir. (Bozçalı, 2022). 2000 Sonrası dönemde uluslararası zeminde, küresel kapitalizm unsurları ve neo-liberal politikaların yeniden yapılanma süresince AK Parti, kendi tabanını oluşturan orta ve küçük ölçekli sermaye sahipleriyle, büyük sermaye kesimi arasında çıkar birliği sağlamayı başarmıştır. Özellikle, 1980 sonrası büyümeye başlamış İslami sermaye (MÜSİAD+ Anadolu Kaplanları) ile TUSİAD güdümlü büyük sermaye kesimleri arasında, eklemlenen bir süreçler bütünü inşasına girilmiştir. Özkazanç, bu durumu şu şekilde ifadelendirmiştir:

"...İstanbul merkezli büyük sermayenin AK Parti'ye desteği, AK Parti'nin genel olarak liberal küreselleşmeyi iktisadi ve siyasi boyutlarıyla başarıyla yürütmesinden kaynaklanırken, AK Parti ile İslami sermaye kesimleri arasında çok daha doğrudan bir kayırma ve palazlandırma ilişkisi söz konusudur. AK Parti, belediye ihaleleri, TOKİ inşaatları, enerji lisansları, özelleştirmeler, teşvik araçları gibi yollarla yandaş bir sermaye kesimine yaslanmakta ve ondan güç almaktadır. Genel olarak bakıldığında AK Parti döneminde küresel sermaye ile bütünleşme, dış kredi, sıcak para, yabancı sermaye, özelleştirme ve piyasacılık açısından burjuvazinin tüm kesimleri arasında temel bir çıkar birliğinin sağladığını ve aralarındaki çatışmaların daha çok laiklik temelinde siyasi bir sorun olarak yaşandığını söyleyebiliriz. Enflasyonun düşürülmesi, yabancı sermaye akımının hızlanması, ekonomik büyümenin hızlanması gibi makroekonomik göstergeler açısından AK Parti'nin gösterdiği başarı, sermaye kesimlerinin desteğiyle sonuçlan-

mıştır. AK Parti, genel olarak sermaye yanlısı ve emek-karşıtı bir politika izlemekle birlikte, İslami popülizmden de beslenen sosyal politikaları sayesinde, bağımlı sınıflar üzerinde de hegemonik alan oluşturmuştur...” (Özkazanç: 97).

Türkiye’de “Yeni Siyasal” Dizgenin Dönüm Noktaları

2010 sonrasındaysa hegemonik alan inşası açısından yavaş yavaş “uzlaşmacı” anlayış terk edilerek, “zorlama” yetkisi ve etkisi ön plana çıkmaya başlamıştır. Buradan hareketle ilk aşamalarındaki iktidar-politik kültür arasındaki eşgüdüm, sonraki süreçlerde politik kültür-iktidar çekişmesi haline doğru gitmiş; özellikle, 2013’deki Gezi Olayları neticesinde, bu süreç kendini iyice hissettirmeye başlamıştır. Ayan’a göre, AK Parti iktidarının süreç içerisindeki dönüm noktaları ve hegemonyanın yerleşim süreçleri, şu şekilde açıklanmıştır:

“Genel seçimlerin (22 Temmuz 2007), cumhurbaşkanlığı seçimlerinin (28 Ağustos 2007) ve anayasa değişikliği referandumunun (21 Ekim 2007) AK Parti iktidarının zaferiyle sonuçlanması, ardından 2008’de kapatma davasının savuşturulması, iktidarın ilk dönemki uzlaşma tarzını yavaş yavaş bir kenara koymasına neden olmuştur... Bu anlamıyla, AB üyelik müzakerelerinin başlaması ve AK Parti’nin kapatılmasının Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmesi arasında Türkiye’de yaşanan siyasi süreç, yeni tarihsel blokun oluşum koşullarının yaratıldığı bir dönemin de adıdır.” (Ayan: 102-103).

Türkiye siyasetinde AK Parti, AB sürecinde bir yanda “ulusalcı-otoriter-muhafazakar milliyetçilik” bir yanda ise “liberal-küreselleşmecilik” politikalarıyla birlikte farklı siyasi yollar izlemiştir. Özellikle ikinci döneminden itibaren bu ikilikler, hükümetle karşıt odaklar bağlamında; TSK’yla bağlantıda olduğu varsayılan derin devlet unsurlarıyla, yüksek yargı mensubu bürokratik unsurlar arasında, oydaşma krizini betimleyen mücadeleler vücut bulmuştur. Merkez solun önde gelen partisi CHP nezdinde durum değerlendirildiğinde ise ana muhalefet partisinin, salt “laiklik” odaklı kısır bir siyaset anlayışını aşamadığı gözlemlenmiştir. Politik kültürel olarak AK Parti’nin, hegemonik hizalanmasında yargısal ve askeri güç odaklarının da ayak uydurdukları söylenebilir. Bu bağlamda, AK Parti’nin tarihsel bağlamda kendi iç dinamiklerini oluşturan süreçlerde ve de sonrasında hegemonik alanını sağlayabilme konusunda, üçüncü dönemle birlikte başarılı bir politika sergilediği söylenebilir. Fakat yine de bu güçlenme eğiliminin kadrolaşmada, yargı ve yasama alanında, kamu bürokrasisinde, medyada, kolluk güçleri üzerinde, toplumsal yaşamda ve politik kültürde süregelen olan ardıllık ve aşırılığı ortadan kaldırmayarak oydaşma kırılması yaşamaması olasıdır. (Özkazanç: 98-103). Söz gelimi,

üçüncü iktidar dönemiyle içine düşülen siyasi, ekonomik ve toplumsal süreçlerde, bunun yansımaları görülmektedir.

Türk politik kültüründe, siyaset, ekonomi, kitle iletişim çalışmalarıyla beraber medya ve organları da iktidarla bütüncül bir yapı içerisinde. AKP yönetiminde, Türk medyası, güçler ayrılığı noktasında, dördüncü bir kuvvet olarak sürece eklenmiştir. Zira dönemi etkileyen büyük çaplı kriz ve sorunlar, özellikle iktidar-muhalefet ilişkileri üzerinde, birbirlerine karşı girilen kıyasıya siyasi yarışta, medya ve organlarının büyük oranda etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Ne yazık ki AKP bu zorlu süreci, içerisinden geldiği siyasal İslamcı siyasal oyuncuların da hep şikayet ettiği, “çok seslilik yoksunluğunu” kırarak tersine çevirememiştir. Pre- AKP döneminde daima merkezde oligarşik yapısından dert yanan, iktidarı paylaşan güçlere koşulsuz destek sağlamakla suçlanan merkez medyanın, ortaya İslamcı- liberal hatta muhafazakar- demokrat yeni medya oyuncularının çıkarılarak aşındırılması üzerinden çok- sesliliğin yakalanması yerine, iktidar partisi medya patronlarını değiştirdi. Mevcut çok sesli statükocu yapıyı, yeni statükocu bir medya yapılanmasına dönüştürerek aşmaya çalışıldı. Sonuçta yazılı- görsel basında iktidarın istediği denge, anti- demokratik ve kural- dışı uygulamalarla sağlanmış oldu. Siyasetin mazlumuyla ceberutu yer değiştirdi.

AK Parti tarafında beliren politik kültürel değişim süreçlerinde, ilk dönemlerde, medya ve akademik camianın yaklaşımı ideolojik bakış açıydı. Bu bakış açısı, “iktidar-muhalefet ikiliği” içerisinde, politik kültürel değişimin en az 10-15 yıllık bir süreç bütününe yansıtmaktadır. Süreçteki dengeyse 2002’de hükümetin, 2007’de Cumhurbaşkanlığının, sonrasında yüksek yargı ve yüksek bürokrasi organları olan Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, YÖK ve üniversite rektörleriyle birlikte, en son Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu (HSK) üzerindeki etki oranı artırımı sayesinde gerçekleşerek, merkez-çevre bağlamında siyasal alan, AK Parti lehine değiştirildi. (Yılmaz: 216-218)

Yerli Siyasette Töz/ İlinek

Kaynar’a göre, AK Parti’nin iktidar sürekliliği, sadece dönem ve küresel belirleyicilerde ve İslami bir çizgide aranmamalıdır. Bu bağlamda AK Parti’nin, Türk politik kültüründe ağırlıklı bir zemine sahip olan DP, AP ve ANAP dinamiklerinde bulunan muhafazakar, milliyetçi ve yeni kapitalist süreçlere uyum sağlayabilen, esnek siyaset tarzının da etkisi söz konusudur. Öte yandan AK Parti’nin, ilk iki hatta üçüncü döneminin verili bir kısmında, “siyasal İslamcı” bir siyasi partiden ziyade, “merkez sağ” anlayışıyla bütünleşmeye çalışan bir parti olarak ifade edilmesi, daha doğru olabilir. Kaynar, bu izahı şöyle özetlemektedir:

“Bu çerçevede bir noktaya daha açıklık getirmek gerekiyor: AK Parti’nin, değil siyasal İslamcı olmak, bizzat siyasal İslamcı olmadığı için iktidarda durabildiğini iddia etmek, AK Parti’nin siyasal İslamcı söylem ve politikaları gündeme taşımadığı ya da İslamcı cemaatlerle hiçbir ilişkisinin olmadığı vb. şeklinde okunmamalıdır. Partinin İslamcı söylem ve politikaları (son dönemde eğitimde yapılan ve siyasal İslamcı tonu hayli belirgin uygulamalar, cami projeleri, başörtüsü ve katsayı tartışmaları, partinin alkol ve sigaraya karşı katı tutumu, partinin dini cemaat(ler) ile ilişkileri vb.) AK Parti’nin merkez sağın restorasyonuna kitle desteği sağlayan popülist söylemleri bağlamında ele alınmalı; Türkiye sağının genel karakteristikleri (milliyetçilik, İslamcılık ve muhafazakarlık) çerçevesinde değerlendirilmelidir.” (Kaynar, 2013: 36-39).

Tarihsel blok ve hegemonya çözümlemesinde; siyasal alanın egemeni olan iktidarın, politik kültürel uyumluluğunun toplum tarafından da benimsenmesi, devamlılığın sağlanması açısından önemlidir. Türk politik kültürel mahiyette değerlendirilebilecek belirleyicilerden olan “merkez sağ” dinamikleri, üç hal³ ilintisinden ortaya çıkan; “İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakarlık” siyasi zemininden anlaşılabilir. Merkez sağ, hem küresel sermaye unsurlarına, ekonomik- BOP tipi siyasi politikalarına uyum sağlayabildiği, hem de Türk politik kültürüyle düşümdeleşen ideolojik hegemonik dil ve söylem kullanabildiği için toplumsal desteği yanına çekebilmektedir. (Kaynar: 76). Bu bağlamda AK Parti, tabiri caizse, tarihsel bağlamda siyasi zeminindeki, “ağabeylerinin”⁴ izinde ilerleyerek, Türk politik kültürü ile arasındaki içsel bağı, etkin ve istikrarlı bir şekilde kullanabilmiş; tarihsel bloğunu yaratabilmiştir. Nitekim Bora’ya göre, “yeni düzen” olarak kavramsallaştırılan, “dini-muhafazakar” evrilme, gerek siyasal gerekse politik- kültürel olarak, hegemonik alanların katılaşp, birbirini pekiştirdiği süreci yaratabilir:

“...Globalleşme diye özetlenen çığır, toplumsal ve siyasal kimliklerin kayganlaşmasını, çoğullaşmasını, melezeleşmesini beraberinde getiriyor. Bu karambolde, dini ideoloji ile milliyetçilik, tözsel ve bütüncül kimlikler sunarak insanlara tutunum sağlıyorlar, böylece ‘yükseliyorlar’. Bugün milliyetçilik, 18. yüzyıldan 19.-20. yüzyıl dönümüne uzanan evrede dini ideolojinin yaşadığı tecrübeyi yaşıyor bir bakıma; bu demektir ki, milliyetçiliğin modernlikle olan ilişkisi muhafazakarlaşıyor (daha doğrusu iyice muhafazakarlaşıyor, nihai olarak muhafazakarlaşıyor). Modernleşmenin bu yeni dalgası, dinsel siyasal gelenekler ile milliyetçiliğin muhafazakarlık zemininde birbirine kitlenmesine elverişli bir ortam hazırlıyor. Bu buluşma, ‘Yeni Dalga’ya otoriter bir uyarlanma projesine hizmet edebilir; veya

3 Kapsamlı bir bakış açısı için Bknz. (Bora, 2017).

4 Merkez sağ temsilcileri olan dönemlerinde tek başına iktidar mahiyetini üstlenmiş partiler (DP, AP ve ANAP) kastedilmektedir.

modernizmin ve kapitalizmin romantik eleştirisinin iyice ıstıraplı, iyice hınçlı ve nafil bir yoğunlaşmasına yarayabilir...” (Bora, 2017: 144).

Burada tartışılabilir husus; bozulmaya başlayan bu denge sistemi nedeniyle, ülkede hem siyasal hem de toplumsal yozlaşmaya doğru gidilebileceği noktasıdır ki, Türk politik kültüründe mevcut gidişatla birlikte yozlaşmalar, kutuplaşmalar, çatışmacı bir zihniyete varan; kazananla kaybeden arasında makas farkının açıldığı çıkmaz, belki de iktidar bloğunun oy kayıplarının temel nedenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “iktidar” ve “egemen” olma durumu, hegemonik bir siyaset anlayışı ve politikalar bütünlüğüyle yakından ilişkili de olsa, güç (baskı) aygıtları ile otorite (tahakküm) öbeklerinin tek taraflı toplanıyor oluşu ve bu durumun aşırılığı, korunması gereken bir denge-fren sisteminin işlerliğini sorgulatmaktadır.

Siyaset, birbirinden hayli farklı çıkarların yarıştığı bir mücadele alanıdır. Schmitt, “biz/dost” ve “öteki/düşman” kavramsallaştırmasının, siyasal zeminde seçmen güdülemesi sırasında, kullanılması gereken strateji olduğunu ifade eder. Buradan hareketle bir düşman figürünün olması/oluşturulması, siyasi iktidarların, iktidara gelişlerini ve orada kalışlarını sağlayabilecek bir politika yöntemi olarak görülebilir. Türk politik kültürü özelinde değinilmesi gereken nokta; ülkenin kültürel özelliklerinin de, bu kavramsallaşmaya ortam yaratacak mahiyette olduğudur. Bu noktada, politik kültürel anlamda yaratılan ayrıştırıcı imgelemlerin/yönlendiricilerin, Makyavelist açıdan düşünüldüğünde, kullanıcıya faydalı olacaktır. Söz gelimi, Türk sağ politik kültürel özellikleri ağırlıkla, Bora’nın da ifade ettiği gibi; “milliyetçilik, İslamcılık, muhafazakarlık” anlayışlarının bileşiminden oluşmaktadır. Bu noktada tartışılması gereken husus, iktidar bağlamında politik kültürel özelliklerden, siyaseten yararlanıldığı noktasıdır ki, kavramların içinin boşaltılması ve “muhalefet odaklarına/ politik kültüre” tahakküme dayanan bir tarzda, söz hakkı söyleme şansı bırakmayacak kadar alan daraltılmasına gidilip gidilmeyeceğidir ki; bu da ,siyaset yapma şansının bilfiil bitirilmesi anlamını taşıyacaktır.

Yeni Bir Politik Kültürel Dalga: Prekarya/Prekaryalaşma⁵

Tarihsel blok çözümlemesi tamamlandıktan sonra politik kültürde meydana gelebilecek kutuplaşma durumu, bu durumun siyasi belirleyiciliği noktasındaki hali (istenilen bir durum olduğu; “dost-düşman” imgelemesi) ile süreçlere etki etmesi ele alınabilir. Bu noktada, “kültür savaşları” kavramını irdilemekte fayda görülmektedir. Söz gelimi, çağın değişen ve evrilen etkileri gereği, politik kültürde meydana gelen içsel değişim-

5 Prekarya (Prekarite): 20. Yüzyılda tanımlanmış bir çalışan sınıftır. Ağırlıklı olarak; sınırlı-kontratlı, yarı zamanlı, proje bazlı sözleşmeler ile işgücü piyasalarına iş yapan sınıftır. Tanımlanmadaki esas etken, sürekli iş güvencesi ve sürekliliği bulunmayan işlerde çalışan bir sınıf olarak görülmesidir. (Wikipedia,2025)

ler, siyasetle de yakın ilgilidir ve tartışılması elzemdir. Buradan hareketle çözümlemede odak, “Gezi Olaylarının” çözümlemesine kaydırılabilir. Ardından, ekonomik belirleyicilerle, yeni sermaye unsurları/oyuncularının yaratmış olduğu, kapital zeminde beliren, “prekarya” kavramsallaştırmasına geçilebilir. Ardından bu kavramın, ileriki dönemlerde de önemli bir siyasal ve toplumsal belirleyici olabileceği yönünde, tezler öne sürülebilir.

Burada siyasal belirleyici olarak çözümlenmeye çalışılacak olan “prekarya” konusu, ne dış ilişkilerden ne de ekonomiden bağımsız değildir; aksine bizzat kendi dönemsel kullanışlı (pratik) işleyişlerden meydana gelen, bir süreç bütünüdür. Söz gelimi, benzer bir bakış açısıyla Özen’e göre, 2010 yılında Tunus’ta sirayet eden ve uluslararası belirleyici bağlamında etki alanı genişleyen olaylar silsileleri, eski ve yeni politik kültür farklılaşmaları bağlamlarında, her ülkenin yerel dinamikleri ölçüsünde değerlendirilmeyi elzem kılmaktadır. Zira “popülist” bir karakter taşıyan yeni toplumsal hareketler bütündür. (Özen, 2015: 34) “Prekarya” kavramını, “Yeni Dünya Haritası” zemininde konuyu tasvir eden Buğra’ya göre, açıklama şöyle yapılabilir:

“Gezi Parkı’nda başlayan ve Türkiye’nin dört yanına yayılan eylemler, kimsenin beklemediği kadar güçlü bir protesto dalgasına dönüştü. Olayın boyutlarını, zamanlamasını ve onu tetikleyen unsurları kimse tahmin edemezdi. Ama yaşananların üzerinde biraz düşündüğümüzde, bunları tarihsel ve toplumsal bir çerçeveye oturtmak o kadar da zor görünmüyor. Aksine, uluslararası tarihsel konjonktürle uyumlu olduklarını, bu konjonktürde ortaya çıktıklarını ve topluma özgü dinamiklerle şekillendiklerini söylemek mümkün... Bugün büyük ölçüde kentli bir dünyada yaşıyoruz. Ama bu, kentleşmeyle sanayileşme arasındaki ilişkinin koptuğu bir dünya. Günümüz kentli dünyası, sanayi toplumlarından değil, hizmet sektöründe istihdamın toplam istihdam içindeki payının sanayidekinin payından epey yüksek olduğu toplumlardan oluşuyor...” (Buğra, 2013: 60)

Yaşanan göç süreçleriyle birlikte, artık toplumsal eylemlilikler temelinde siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda, farklı politikaların meydana geldiği ortadadır. Söz gelimi, günümüzde çoğunlukla savaşlar, yoksulluk, siyasal baskı ve benzer uygulamalar gibi “itici göç” unsurları nedeniyle, uluslararası göç dalgalarının meydana getirmiş olduğu, özellikle işçi sınıfına dair politik kültürel katman, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde çeşitli ve çok boyutlu sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Türkiye’de mevcut konu, politik kültürel ve sınıfsal yapıdan dolayı toplumsal, siyasi ve ekonomik zeminde büyük açmazlara yol açabilmektedir. (Erdoğan, 2015: 2-3)

Akkuzu’ya göre, uluslararası işçi göçünün, yeni politik kültürel ortamda, küresel iş bölümüyle, işçi sınıflarını meydana getirmekte ve

üretim piyasalarının güvencesizliği, esnekliği, sendikasılaşma- ücret politikalarını etkilemektedir. Böylelikle, verili ülkede, o ülkenin işçilerinin oluşturduğu sendikal yapı aşınmakta, yerli/ yabancı işçilerin çatışması, işçinin sınıfsal bütünleşmesinin ötesine geçebilmektedir. Devlet yapısı içerisinde belirlenen politikalar gereği, olumsuz süreçlere meyil veren bu durum, aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

“...Emekçi artı-nüfus, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, tersine olarak da, bu artı-nüfus, kapitalist birikimin kaldırıcı ve hatta bu üretim biçiminin varlık koşulu halini de alır. Bu artı-nüfus, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve bu ordu, tıpkı bütün masrafları sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi, tümüyle sermayeye aittir. Fiili nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak bu artı-nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak üzere, her zaman sömürülmeye hazır, bir insan kitlesi yaratır... O halde diyebiliriz ki, sermaye birikiminin genel eğilimleri göçmen emek gücünü hem fiili hem de potansiyel olarak artı-nüfus/yedek işgücü ordusu oluşumuna iter ve kapitalist devletler de bu süreci aktif bir biçimde sermaye lehine düzenler ve yönetirler...” (Akkuzu, 2015: 20-28)

Üçüncü Büyük Depresyon Dalgası

Neo-liberal küresel ekonomik dönüşümlerin hız kazandığı 2000 sonrası dönemde, dünya ekonomisinde, “Üçüncü Büyük Depresyon” olarak kavramsallaştırılabilen yapısal kriz, kendisini toplumlarda düşük büyüme, finansallaşma ve işsizlik gibi sorunsal dışavurumlarla beraber göstermektedir. 2008 Krizindeki etkilenme durumu, bugün hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olanlar bağlamında devam etmektedir. 2015’e gelindiğinde ise 2014-15 yılında parasal genişleme politikalarının, sisteme pek katkı vermediği anlaşıldı. Dolayısıyla finansal krizler dünya piyasasında devletlerin, şirketlerin- vatandaşların şimdiki ve gelecekteki borç yüklerini artırıcı politikalarla önlenmeye çalışılmakta; küresel boyutta dış borç oranları, üretimden, milli gelir seviyelerinden daha fazla artış göstermektedir:

“IMF’nin verilerine göre gelişmiş ekonomilerde potansiyel büyüme hızı kriz öncesi döneme göre yüzde 2.3’ten, yüzde 1.3’e gerilemiş durumda. Yükselen piyasa ekonomileri diye de anılan, gelişmekte olan ekonomilerde ise yüzde 6.5 düzeyinde seyreden potansiyel büyüme hızı, önümüzdeki beş yıllık dönemde yüzde 5.2’ye gerileyecek. IMF Başkanı yaptığı açıklamada dünya ekonomisinde ‘uzun dönemli bir düşük büyüme ve mali kriz riski olduğu nu’ savundu... Uzun ekonomik durgunluğun yarattığı sorunları çözemez ve yönetemez durumda olan uluslararası sermaye kesimleri için tek çıkar yol, canlı ve cansız emeği daha da değersizleştirerek kâr

oranlarını yeniden yükseltmekten geçiyor... Başka bir ifadeyle dünya ekonomisinin bir nebze canlı tutulması, bugünkü ve gelecekteki borç yükünün artırılması pahasına mümkün oldu. Sonuç itibariyle, kredi balonu olduğu gibi duruyor. Kredi genişlemesi ve borçlanmaya dayalı canlanma paketleri sonuç vermiyor. Bir yanda artan firma borçluluğu, öte yanda 2008 krizi sonrası büyük ölçüde özel sektör borçlarının devletler tarafından üstlenilmesiyle artan devlet borçluluğu, konjonktürün yeniden canlanmasına izin vermiyor...” (Tanyılmaz, 2015: 8-13)

Çözümlemeye devam edilirken bir de, gerçekliğin önemsizleşmesi hususuna değinmek gerekir ki; buradan hareketle günümüz siyasi ve toplumsal şartlar gözetildiğinde, artık politika gereği kullanılan demok-rasi- dışı siyasi stratejilerden kaynaklanan, demokratik kurum ve kuruluş-lara duyulan güvenin azalması söz konusudur. Şöyle ki, önce geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçiş, daha sonra modern sonrası dö-nemden, “post- truth” diye kavramsallaştırılan; yeni gerçeklik ötesi algısı, dönemine giriş tartışılmaktadır. Bu süreç, batı toplumlarının öncülüğünde gerçekleşmekteyken; öncül değerlerin yansımaları, geri kalmış toplumlar-da politik kültürel olarak yeni yaklaşımlara duyulan ihtiyaç ve sistemsel bir değişimin arzusu/açlığının dışavurumları şeklinde kendini göstermektedir. Buradan hareketle, toplumların neye inanıp neye güvendikleri, “post truth” sürecinde; 21. yüzyılın yeni politik kültürel değerleriyle duysal yüklemeler, gerçeklik zeminin değerini zedelemektedir. (Yaman, 2023: 182-183)

Standing’e göre “prekarya”, sanayi toplumlarında kendisi için bilinç-li bir sınıf derecesine yükselen, proletaryada gibi işçi sınıfının meydana getirdiği, bir politik kültürel çerçeveleme değil (Güler, 2020); yeni dünya düzeninde, neo-liberal üretim ve çalışma koşullarında, uluslararası eko-nomik belirleyicilerin de etkili olduğu, yeni bir politik kültür yansıması olarak; “küreselleşmenin öz- çocuğu” kavramsallaştırması çerçevesinde ifade edilmektedir:

“...Prekaryaya dahil olanlar işverenlerini tanımadığı gibi işverenle-rinin geçmişte kaç kişiyi istihdam ettiğini de ya da gelecekte bu sayının kaç olacağını da bilmez. Dolayısıyla işçi sınıfı orta sınıf ya da enformel değillerdi peki neydi bu insanlar? güvencesiz bir varoluşa sahip olarak tanımlanmak bir tanınma belirtisi meydana getirebilirdi bu insanların arkadaşları akrabaları ve meslektaşları da bir tür geçici konuma sahipti ve bu geçiciliğin kaç yıl kaç ay ya da kaç hafta süreceğine dair bir güvenceleri de yoktu. Genelde bunu arzu etmiyor ve hatta bunun için çaba gösteriyor-lardı...” (Standing, 2022: 38-40)

Prekarya, İngilizce bir kelime olan “precarios”dan türemiş; istikrarsız, güvencesiz, riskli ve belirsiz anlamları taşımaktadır. Prekarya, neo- liberal düzende çalışanların emeklerinden en üst seviyede yararlanılarak, değer

ve öz benlik kavramlarının aşındırılmasını anlatmaktadır. Yerlerinin her an doldurulabileceğini düşünen çalışan kesim, kendisini değersiz gördüğünden, oluşan güvensizlik süreci, zamanla bir öz- yetersizlik psikolojisine dönüşür. Öte yandan, prekaryaya dahil olanlar, her daim eğitim ve kişisel gelişim yöntemleriyle, kendilerini geliştirmek zorunda kalırlar. Hatta kişisel gelişim, olur- olmadık her konuda yetkinleşip uzmanlaşma dürtüsünün, saldırısı altındaki iş ortamında, huzurlu çalışma fırsatı, “uzak baharlara” ertelenir. Geleneksel manada işçi sınıfından yani proletaryadan farkı ise koşullarının belirsizliği ve kırılganlığı noktasıdır. (Yıkıcı, 2020)

Konuya daha iyi değerlendirmek açısından, bu noktada proletarya ile prekarya arasında yapılan ayrıma değinmek gerektir. Çakır’a göre, Standing tarafından “yeni düzenin politik kültürel” bir yansıması olarak ifade edilen prekarya, sınıfsal mücadelenin getirmiş olduğu, süreçsel bütünlükte yoğurulan işçi sınıfından ayrı tutulmuş; bu ayrı tutulma ise iki topluluğun, bugüne dek ortak eylemli bir karşı duruş gerçekleştirmesine imkan tanımamıştır:

“...Bugün işçi sınıfının ‘merkez’ ve ‘çeper’ diye bölündüğü bir gerçek. Dahası ‘proletarya’ ve ‘prekarya’ diye bir bölünme olduğunu da yine yazardan öğrenmiş bulunuyoruz. Bu bölünmeye karşı birleştirici bir mücadele hattı oluşturmak niçin ilerici olmasın?.. Özetle, prekaryayı proletarya ile karşıtlığı içerisinde tanımlayıp, yeni bir özne inşa etmek yerine, birleşik mücadele hatlarının örülmesini gündemimize almak bugün her zamankinden daha yakıcı bir önemdedir...” (Çakır, 2015: 161)

Ortak Payda: Güvensizleşme

Yeni düzende kurumlara olan güven- aidiyet azalıyor olmakla birlikte prekerleşen politik kültür, savunmasız- güvencesiz bireyi fırsatları değerlendirebilmek- korunabilmek adına, adeta önüne uzatılan ilk ele sarılmak noktasına itmektedir. Alpay’a göre bu süreç şu şekilde açıklanarak örnekendirilmiştir:

“...Trump’ın yükselişinde bu dinamiklerin katkısı önemli. Bu bağlamda, siyasetin dili de değişiyor; pek çok eksiği olsa da, bir şekilde siyasi arenanın temel ayaklarından birini oluşturan rasyonel verilere, hakikate dayalı tartışma ortamı tamamen yitiriliyor; siyasi söylem hamaset, spekülasyon ve hezeyana terk ediliyor. Bu hezeyan hali durmaksızın yeni krizler yaratmak, yeni düşmanlar icat etmek durumunda; zira esas sorunlara dair sunabileceği “hakiki” çözümlerden mahrum. Bu nedenle gerilim durmadan artıyor, hamaset daha da çekilmez boyutlara ulaşıyor ve kutuplaşma toplumun kaldıramayacağı noktalara doğru çekiliyor...” (Alpay: 55-56)

Richard Senett 2002, 2009 ve 2018 yıllarında; Guy Standing ise 2011-2014 yıllarında tamamladıkları çalışmalarında ele aldıkları; “yeni kapitalizm kültürü” olgusu bağlamında, işçilerin konumlarını irdelemektedirler. (İstanbul Politikalar Merkezi (İPM), 2022: 5) Bu noktada Standing, küreselleşmenin temel unsuru olarak, “metalaşma” kavramını ortaya atmaktadır:

“...Metalaşma, her şeyin bir metaya indirgenmesi ve piyasa güçlerine tabi olması anlamına gelir. Fiyatı arz ve talep belirlerken direnme kapasitesi yani yeterli bir öznellik söz konusu değildir artık metal ulaşma hayatın her alanına nüfuz etmiş durumda aile, eğitim sistemi, şirketler, emek grupları toplumsal kuruma politikaları işsizlik engellilik mesleki gruplar ve siyaset...” (Standing: 72)

Buradan hareketle, 2013 Gezi Olaylarına, hatta İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu’nun tutuklanması sonrasında gelişen olaylarda oluşan, adına “Saraçhame Ruhı” denilen halk tepkimesine bakıldığında; sürecin, sınıfsal bir bütünlük ya da tarzda bir eylemsel iradenin dışında gerçekleştiğinin ayırdına varmak mümkündür. Her iki eylemler bütünlüğüne katılanların, yeni politik kültürel mahiyette, inşaat ve alt yapı sektörünün kalkınma politikalarının neden olduğu; “doğa ve doğal olanın” korunması içgüdüünün dışavurumu olarak ve hukuksuzluğu iddia edilen bir tutuklamaya karşı biriken halk öfkesinin dışa yansımaları dillendirdikleri ileri sürülebilir. Söz gelimi, Bergama’daki altın arama çalışmalarında, Hasankeyf yerleşim yerine zarar verebilecek olan Ilısu baraj yapımında, küçük ölçekli birçok hidroelektrik santralleri yapımında yaşandığı gibi politik kültürel dışavurumun yansımaları olan tepkiler, eylemler ve protestolar yaşanmıştır. Bu bağlamda, Gezi’deki sürecin analizi yapıldığında; halk tepkimesinin kendiliğinden ortaya çıkan bir durum olmayıp belirli ve planlı bir ekonomik yapılanma projesinin, politik kültürel karşıt tepkisi olarak geliştiği yorumlanabilir. (Buğra-Savaşkan: 62) Bu meyanda günümüzde politik eylemselliğin açığa çıkması salt ideolojik olaylara karşı, ideolojik oyuncuların tasarımları olmayıp, siyasi içerikli olsun- olmasın, deyim yerindeyse halkın “dengesini” bozar nitelikteki her olaya yönelerek, yığmsal eylemlere dönüşebilmesi söz konusudur.

2010 Yılında İtalya’da meydana gelen, “5 yıldız hareketi”, 2011 yılında ABD’ye sirayet eden, “Occupy Wall Street” hareketi, 2012’da İspanya’da meydana gelen “Les Indignatos” ve 2018’deki, “Sarı Yelekliler” hareketleri, prekaryanın ağırlıklı destek sağladığı, “Bende varım...” şeklinde yeni politik kültür dışavurumunun örnekleri olarak verilebilir. Denilebilir ki; 20. yüzyıl modern siyaset aktörlerinden “proletarya”, 21. yüzyıl post-modern siyaset ortamında yerini, “prekarya” kavramına bırakmıştır. Bu bağlamda, siyasal prekarya meydana gelmekte; bir nevi prekarya siyaseti gün yüzüne çıkmaktadır. (Ürkmez, 2023).

Yeni ve “Tehlikeli” Sınıf

Prekaryayı, “yeni ve tehlikeli sınıf” olarak ifade eden Standing, kavrama, güncel siyasi ve piyasa koşulları içerisinde çalışan iş gücünü yerleştirmektedir. Standung’e göre prekarya, iyi eğitim almış, sürekli ve düzenli sosyal haklara sahip olmayan, kendilerini çalıştıkları iş yerine bağlı hissetmeyen/hissedemeyen, belirli- sınırlı bir geçim seviyesinde olan, aidiyet- maneviyat duygularından uzak kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca bu kişiler, mevcut koşullarda yeni bir politik kültür zeminini meydana getirmektedir. Bu politik kültürün sosyal haklarının, aidiyet duygusunun ve güvencesinin hem toplum hem de devlet nezdinde ortak bir oydaşma gereksinmesine ihtiyaç duyduğu söylenmelidir. Aksi takdirde, bu yeni sınıfın varlığının, siyasetin teknokratlaşan yapısıyla beraber, halkla yönetim uzamındaki ilişkilerin giderek güvensizleşmesine, kökleşmesine yol açması kaçınılmazdır. Bu noktada prekaryayı önceki toplumsal bütünselliklerden arındıran en önemli gelişmenin, prekaaryayı oluşturan kesimin genellikle hizmet sınıf/ sınıf bölüntülerinin arasından gelmesi, esnek çalışmaya açık olmalarıdır. Geleneksel iş bağlarını düşümdeştiren resmi çalışma mekanı/ çalışma bağlarına koşutlanmayan prekarya, ofisin olmadığı mekanda bile çalışacak denli işlevsel, siyasi damgalamalardan kaçınacak kadar akıllı, sınıf bağlarından kopuk ama varlığı tehdit edilince, milyonları alanlara dökülecek ölçüde güçlü bir potansiyeli içinde barındırmaktadır. Sermayenin devletle tekrar içiçe geçmesini zorunlu kılan prekarya, liberalizmin 19. yüzyıldaki gibi vahşileşmesini engelleyip “görünmez el”in yaptırım gücünü olumsuz etkilediği nispette, gözü açıktır. Ne var ki aynı topluluk, devletin piyasayı çağcıl “köle emeği” olarak da adlandırılabilen ucuza çalışacak, kapitalizme muhtaç yabancı işçilerle donatmasının önüne geçemeyecek miktarda da zayıf ve devlete muhtaçtır. Polanyi’ye göre bu süreç “toplumun kendini koruyuşunda” yatmaktadır ve bu husus, yazarca şu ifadelerde betimlenmektedir:

“...Dönemin müdahaleciliği sadece piyasa sisteminin kurulmasıyla değil, aynı zamanda toplumun kendini bu sisteme karşı koruma çabalarıyla da ilgiliydi. Yani piyasanın toplumun insani, doğal ve üretken özünü parçalamaması, kabul edilemez bir sefaletle, çevrenin onulmaz biçimde tahribine ve üretim birimlerinin öngörülemez parasal hareketler kanalıyla iflasına yol açmaması için aldıkları önlemlerden oluşuyordu...Yüzyıl boyunca modern toplumun dinamiği çift yönlü bir hareket tarafından yönetildi: Piyasa sürekli genişliyor, ama bu hareket aynı zamanda genişlemeyi belirli yönlerde kısıtlayan bir karşıt hareketle karşılanıyordu. Bu karşıt hareket, toplumun korunması açısından hayati bir önem taşımakla birlikte, son tahlilde piyasanın kendi kurallarına göre işleyişiyle, dolayısıyla piyasa sisteminin kendisiyle çelişiyordu. Bu sistem sıçramalar ve atılımlarla ge-

lišmişti; zaman ve mekanı kaplamış ve banka parasını ortaya çıkararak eşi görülmemiş bir dinamizme yol açmıştı...” (Polanyi, 2010: 22).

Temel manada prekarya’nın, güvenlik, özgürlük, ekonomik ve gelir güvencesi kapsamında geleceğe dair tehlikelerin ve kontrol edilemez durumların idare edilebileceği bir güvence istemine, doğa ve doğali koruma mahiyetinde bir içgüdüye sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bu yeni politik kültürel yapının kırılğan halinin güçlendirilmesi adına, bireysel ve ortak çıkarlar etrafında temsil edilmeye ihtiyaç duyarlar. (Standing: 277-280) Sonuçta şunu ifade etmek gerekir ki; güvencesiz, umutsuz ve manevi değerleri yeteri derecede hissedemeyen yeni politik kültürel toplum, siyaseten bir nevi, “gerçeküstü” kalıplara (şablon) açık hale gelmektedir. Bu durumda iktidarlar yeni politik kültür arasındaki mesafe, prekaryanın müphem kişiliği vesilesiyle, “tehlikeli” kavramsallaştırmasına dayanan bir “öteki” zemininde değerlendirilmelidir. (Kaşık, 2021)

Lider/Liderlik Kültü Bağlamında Erdoğan Merkezli Tartışma

Türk siyasi tarihine bakıldığında; Atatürk’le başlayan karizmatik “liderlik” unsuru, siyasi süreçleri şekillendiren ve politik kültüre yön verebilen, siyasi liderlerin varlığının, önemini ortaya koymaktadır. Atatürk, kendisinde var olan liderlik özellikleriyle hem toplumu yönlendirebilme kapasitesine sahipken, hem de uluslararası denge politikalarını şekillendirebilmiştir. Dural, bu durumu, şu şekilde açıklamıştır:

“Onun karizmatik kişiliği, olaylara müdahale edebilme gücü, çok hassas dönemlerde tek-partisinde izin verdiği çok-seslilik yönelimleri, içte ve dışta sergilediği denge politikaları, risk alabilme yetisi Atatürk’ün liderlik sanatını ne denli iyi bildiğini ortaya koyar niteliktedir... Mustafa Kemal’in sadece çok iyi bir asker olmakla kalmadığı, devlet adamlığı görevinde de hayli önemli sınavlar verdiği gerek 1923-1938 arası uygulanan ekonomik kalkınma programları gerekse Türkiye Cumhuriyeti’ne hükmü şahsiyetini veren ilkelerin tutarlılığında kendisini gösterir.” (Dural, 2009: 15-16).

Çözümlemede üçüncü olarak tartışılmaya açılacak nokta ise, “lider/ liderlik” bağlamında Recep Tayyip Erdoğan’ın, 2000 sonrası Türk siyasetinde, ne derece belirleyici “oyun kurucu” olduğu hususudur. Söz gelimi, kurduğu siyasi partiyle özdeşleşen, üç dönemde de oylarını artıran bir Erdoğan varken; 7 Haziran seçimlerinde, bu özdeşliğin sadece kâğıt üzerinde yansımaları/gözükmesi hususuna binaen, Erdoğan’ın seçmen tabanını olumsuz yönde etkilemiş olduğu aşıkardır⁶. Örneğin, Davutoğlu’nun siyasi kimliği, partide ideolojik bağlamda bir değişme olma, ihtimali üzerinden şekillenmiştir. Şöyle ki, Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Davutoğlu, Ortadoğu politikalarında bölgedeki sünni- İslam temelli etkin bir politika

6 Parti oyları sözü edilen seçimde ilk defa, %40 bandına düşmüştür.

benimsemiş; başarısızlığın ardındansa AB- ABD gibi uluslararası oyuncuların desteğini kaybederek yalnızlaşmıştır. Başbakanlığında da hükümetin, dış politikadaki esnekliği yitirilmiştir. “Win-win politikaları” kapsamında, büyük umutlarla piyasaya sürülen, “kazan- kazan” siyaseti, İslamcı fanatizm olmanın ötesine geçememişti. Dolayısıyla, iç siyasette, özellikle taban hareketliliği açısından kimliksel güdümler artmıştır. (Buğra-Savaşkan: 263-264) Bu bağlamda, ilgili dönem açısından, Davutoğlu’nda mevcut bulunmayan Webergil karizmatik “lider kültü” etkisi hafiflemekle beraber, AKP politikalarının genel düzeyde olumsuz seyrettiği söylenebilir. Dolayısıyla liderin, seçmen tabanını birleştirici-/tutucu bir niteliğinin de olması gerektiği ifade edilebilir.

Öte yandan Erdoğan’ın, duygusal ama uzlaşmaz yapısı, dindarlığı, geleneksel ölçütleri belli tiplere yaratmaktadır. Bu özellikleri, kamuoyunda, “halk adamı” olarak nitelendirilen kişisel özelliklerdendir. Söz gelimi, Davos’taki mimik, davranış ve söylemleriyle dış politikada sergilemiş olunan tutumlar, siyasi kariyerini taraftarları ekseninde olumlu yönde etkilemiştir. (Toros, 182) Bu bağlamda Erdoğan’ın, “otoriter-baba” figürü olarak benimsendiği, bu tarz davranış kalıplarıyla, seçmen tabanını partisine bağlayıcı işlev gördüğü ileri sürülebilir.

AK Parti politikalarında kendine özgü bir sosyal politika tarzı geliştirildiği anlaşılmakta; özellikle geniş halk kesimlerine yoksullukla mücadele, gelir dağılımı ve eşit bölüşüm konularında sağlık, ekonomik ve sosyal güvenlik yoluyla kaynak üretimleri sağlanmıştır. Bu konuda AK Parti, özellikle yerel yönetim birimleri ve belediyeler nezdinde sosyal yardımlar yoluyla, çeşitli sivil toplum örgütlerini de, sorumluluk almaya özendirerek bir şekilde faal olmuştur. (Özkazanç: 98) Bir toplumda var olan siyasal sisteme karşı, inanç, tutum ve davranış kalıplarının tümü, politik kültürü meydana getirmektedir. Politik kültürel süreç ise “iktidar-politik kültür” ikili ilişkisi bağlamında; karşılıklı güven, özveri ve içselleştirme zemininde sirayet etmektedir. (Turan, 1976: 33) Kışlalı’ya göre, günümüz Anadolu Türk kültürünün dört temel çıkış noktası, Orta Asya, İslam, Anadolu ve Kemalist Devrim üzerinedir. Söz gelimi, Türklerin Anadolu için; “Biz bu toprakları, bu topraklar da bizi fethetti” şeklindeki söylemleri, Türk politik kültürel öznesinin kuramsal kaynaklarını işaret etmektedir. (Kışlalı, 2018: 134-136).

Yararçı (Pragmacı) Toplumsal Yapı

Çağdaş Türk toplumunun örgüsü, ideolojik olmaktan ziyade yararçı (pragmacı) bir özellik teşkil etmektedir. Her ne kadar Türk politik kültüründe toplumsallık, bireysellikten önce geliyor gibi görünse de, kırsalda veya kentlerde yaşayan bireyler, çıkar ve komşuluk ilişkileri bağlamında,

birlikte davranma kabiliyetine sahip olmadıklarından, ortaya saçılan birçok hemşeri dernekleri, taşralı kuruluşlar etrafında örgütlenmektedirler. Şahsi özneliği yerine, hemşeri derneklerinin eteğine saklanan sözde modern Türk bireyi; Sivaslılar, Trabzonlular, Karadenizliler başlıklı, insanı köreltip, bireysel edimliliğini katleden derneklerle, seslerini duyurmaya çabalarırken, aslında modern şehrin ortasındaki yeni köylerine bağlanmaktadır. Türk toplumunda aile bağları oldukça önemlidir; insanların çoğu yalnız yaşamaktan ziyade, aileleriyle birlikte yaşar; şirketler ise genellikle aile şirketleri görünümündedir. Söz gelimi, bu organik bağa sahip politik kültürel sermaye odakları, sıradan partililerle beraber, Erdoğan'ı, kendi modern köylülüklerinin, sembolik lideri (ki Erdoğan yaşam tarzı, lüks tüketimle ilişkileri nedeniyle düşünülen kalıpları aşabilen bir liderdir. Aynı Erdoğan, seçmen kitlesine yayılan yanlış algının, siyasette tutunabilmesi açısından bir gereklilik olduğunun da bilincindedir) olarak benimsemektedirler. Bu anlamda Erdoğan, ardına sığındığı “baskıcı abı” tipolojisiyle, modern kent insanının arınamadığı taşralılığını ulvileştirmektedir. Öte yandan, AKP politikalarında inşa edilmeye çalışılan rıza, seçmen tabanında; taşralıklarına “engel ve müdahalelerin ortadan kaldırılması” şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. (Yavuz, 2010: 14-15)

Kültür, bireyi topluma bağlayan, aileden ve çevreden edindiği olguların bütünüdür. (Fidan, 2016: 32) Oktay'a göre, İslami politik kültürel yapısı, “kışlalaştırılmış” bir toplum içgüdüü yaratmada etkili olduğu vurgulanmalıdır. Geleneksel ve manevi kalıplarla örülü bu çerçevenin, çağdaşlaşma dönemi sonrasında da, politik kültürel derin etkileri söz konusudur. (Oktay, 2019: 449-450)

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı rakamlarına göre, AK Parti'ye kayıtlı üye sayısı 11 milyonun üzerindedir. Bu rakam, Türkiye'deki tüm siyasi parti üye sayılarından oldukça fazladır. Buradan anlaşılmaktadır ki; AK Parti'nin seçmen tabanı geniş bir çevreyi kapsamaktadır. Üye sayısının uzun yıllardan beri aynı rakamlarda seyretmesi, sadece iktidar partisine yakın durma- ondan görünme itkisiyle açıklanamaz. Partilileri bir arada tutmayı ağılayabilecek bir lider kültü, kaynaştırıcılık uzamında elbette etkindir.

Erdoğan'ın, Kasımpaşalı bir kaptanın çocuğu olarak siyasi yükselişi, politik kültürel olarak kuşkusuz, “emekçi-yoksul” sınıf içindeki gençlerin, kendileri gibi gördükleri liderlerine karşı AK Partiyle kurulan aidiyet/maneviyat bağından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, gençlik kolları ve parti üyeliklerine katılma gibi durumlar, sosyal-sınıfsal yükselmenin ilk basamağı olarak görülmüş (makbul mütediyyinlik), sınıfsal beklentiler temelinde, parti politikası olarak işlenmiştir. Öte yandan Türk siyasetinde önceki dönem lider ya da başbakanlara bakıldığında; halkın arasından çıkan bir lider olması, mahalle kültürü kökenli olduğunu sık sık vurgula-

arak, halkla aradaki bağı bütünleştirici söylemler üretmesi, muhafazakâr/İslami kültürel dışavurumları, Erdoğan'ın liderliğinin belirleyici tümleyenlerindendir. Erdoğan'ın, sayılan unsurlar itibarıyla, sermaye gruplarını desteklemesine rağmen, halk arasından yükselerek, kendi benimsediği politik kültürel değerlerle, halkın değerlerini, ortak bir zeminde buluşturmayı başarabilmesi gibi özellikleriyle, öncekilerden farklı bir görüntü çizdiği ifade edilebilir. (Doğan, 2016: 252) Aslında hiç hoşlanmadığı ve siyasal geçmişinin ürünü saymadığı Demirel kültürünün, saygın köylülüğüne bakılarak inşa edilen- kurmaca bir çizgiyle siyasette ilerleyen Erdoğan gibi Demirel de, AP Genel Başkanı olduğunda, ağzından düşürmediği, “fakir fukara- garip gureba” yı değil, büyük sanayiye parti yönetimine eklemlemişti. Yani Erdoğan özdeşleşmek istediği Özal'dan çok katı laikliği sebebiyle uzak durmaya çabaladığı, Demirel imgesinden etkilenmiş bir liderdir.

Çağın koşulları çerçevesinde artık bilgi alışveriş hızları da gelişmiş; iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanabilen ve siyasal iletişim unsurlarına hakim olabilen liderlerin, “yeni siyaset” bağlamında, daha başarılı olmaktadır. ABD Başkanı Donald Trump, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, sözü edilen değişim süreçlerinde, başarılı addedilen lider profillerini yansıtmaktadırlar. (Yaman: 52-53). Yavuz'a göre, küresel gelişmeler ve yeni siyaset zemininde beliren söylemle, Erdoğan'ın etkileyici liderlik özellikleri, Kasım 2002'de, AKP'nin elde etmiş olduğu sonuca, doğrudan katkıda bulunmuştur. (Yavuz: 26) Erdoğan'ın siyasi kariyeri, yerel düzeyde başlayarak ilerlemiş, önce İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmuş, sonra parti liderliği ve ülke yönetiminde en uç noktaya erişmiştir. 1998 yılında okuduğu şiir nedeniyle siyasi yasaklı hale geldikten sonra, 2002 seçimlerinin ardından yenilenen Siirt seçimleriyle, CHP'nin “oluruyula” meclise girebilmiş ve partisinin başına geçebilmiştir.

Sonuç: Herkesin Erdoğan'ı Kendisine

Erdoğan, siyaseti hizmet bazlı olarak ele alarak, halkın taleplerine karşılık vermede, yararlı aygıt olarak görmektedir. Keza Erdoğan, parti meşruiyetinin en temel kaynağının, toplumun ihtiyaçlarına cevap verilebilmesine ve sosyal hizmet anlayışının herkese götürülmesini sağlanmasına dayandırmıştır. Bu siyasi yönelimi, zaferini, yerel seçimlerden sonra, siyasal seçimlerde başına geçtiği AKP'de de tekrarlamaya muvaffak olmuştur. AKP, 2001 yılında kurulduğundan itibaren, ulusal- uluslararası belirleyicilere uyum sağlayabilmek adına Türk İslamcı hareketinin kendinden önceki siyasi çizgilerinden koptuğunu ve değiştiğini ileri sürmüştür. Erdoğan kendi söylemiyle; “Millî Görüş gömleğini çıkardığını” devamlı olarak belirtmiş; yeni gömleğin ise “liberal-demokrat” çerçevede muhafazakar bir anlayışına dayandığını kaydetmiştir. (Ayan: 26). Erdoğan liderliğinde

benimsenen politikalarda, AKP başlangıcında, muhafazakar duruşunu koruyan, farklı politik kültürel hassasiyetleri gözetken bir kitle partisi örneği sunmaktadır.

Erdoğan'ın kişisel olarak, muhafazakâr/dindar bir yaşayış tarzına sahip olduğu söylenebilir. 28 Şubat döneminde karşılaştığı merkeziyetçi müdahalede, kişisel olarak da mağduriyet yaşamış olan Erdoğan, AK Partiyle olan sıkı bağı ve parti kontrolünü Cumhurbaşkanı seçildiği dönemde dahi bırakmamıştır. Bu bağlamda, karizmatik liderlik özelliklerini iyi kullanmış; tabanın muhalif olabileceği konularda dahi, medya eliyle halkı hazırlayarak, seçmen nabzını her daim canlı tutabilmiştir. Siyasal seçimlerde alınan sonuçlardan ötürü de, karar verme ve merkeziyetçi vesayet unsurlarına karşı, elinde meşru bir yasal zemin oluşturmayı başarabilmiştir. Öte yandan, politik kültürel talepler ve dönemsel belirleyiciler nazarında, canlı bir siyaset anlayışı benimseyerek, önceki dönemlerde iktidarını paylaşan muhafazakâr partilerinin aksine partisini, kendisini ve çevresini, merkezi vesayet unsurları karşısında diri tutmaya çabalamıştır. (Yılmaz: 219)

Özellikle ilk döneminde Erdoğan, toplumun tüm kesimlerini çevreleyen bir yaklaşım tarzı benimsemiş olup seçmen tabanını, merkezden kenarlara doğru genişleten, ideolojik omurgalı kitle partisi anlayışını benimsemişti. Erdoğan'ın siyasi liderliği, dönemsel zeminde Sartori'nin liderlik çözümlemesi⁷ için belirlediği, “tepkisellik” ve “sorumluluk” değişkenleri kapsamında incelenmiştir. Toros'un çalışmasına göre, Erdoğan'ın ilk döneminde tepkisellik ve sorumluluk tutumlarının arasında, az da olsa sorumluluk tutumunun önde olduğu; ikinci iktidar döneminde ise tepkisellik tutumunun daha ağır bastığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Buradan hareketle Toros, siyasi liderlerin öncelikle meşru iktidar ilişkilerini devam ettirerek, kaynaklarını sağlamlaştırmayı tercih ettiklerini; uzun süreli önderlik yapan liderin, davranış kalıplarındaki değişikliğin sebebinin, bu hassasiyete göre biçimlendiğini belirtmektedir. Türk siyasetinde iktidar olan siyasi lider ve oluşumlara bakıldığında, bu oyuncuların önemli kısmının, mevcut siyasal yapı içerisinde seçmen tabanlarından koparak, işlevselliklerini yitirdikleri gözlenmiştir. Toros, bu süreç hakkında, şunları savunmaktadır:

“...Birincisi Erdoğan'ın AK Parti öncesindeki tüm siyasi hayatının İslami referanslarla olgunlaşmış olması, Erdoğan üzerindeki şüphelerin sürmesine yol açmıştır. İkincisi TSK ile birlikte Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay gibi yüksek yargı organlarının Erdoğan'ın her hareketini detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutması, Erdoğan'ın hareket alanını sürekli olarak kısıtlamıştır. Siyasi lider olarak Erdoğan'ın bu sınırları zorlayarak kendine hareket alanı açma isteği anlaşılabilir bir durumdur. Üçüncüsü ise Erdoğan

7 Sartori'ye (1987) göre, siyasi liderliğin birincil hedefi sorumluluğu ile tepkiselliği arasında denge sağlamaktır. Liderler, seçmen ile aradaki ilişki süreçlerini, bu iki davranış ve tutum kavramsallaştırmaları üzerine şekillendirirler.

2007 genel seçimlerindeki ezici başarısını da kullanarak böylesi bir alanın açılması için daha fazla tepkisel boyutuna başvurmuştur.” (Toros: 5-6)

Söz gelimi Erdoğan, şahsının müslüman olduğunu ama laik bir yönetim tarzı benimseneceğini ifade etmekteydi. Fakat özellikle 2007 sonrası dönemde, dini muhafazakarlık anlayışının yükselmesiyle birlikte, laik kesimle parti arasında politik kültürel bir ayrışma başladığı gözlenmektedir. (Buğra-Savaşkan: 115) Bu bağlamda Erdoğan’ın dönemsel belirleyicilere göre politika benimsediği ve seçim sonuçlarına bakıldığında, bu yoldan sonuç aldığı öne sürülebilir. Diğer taraftan zaman içerisinde iktidar makamının, metal yorgunluğuna binaen baskıcılaşmaya kayış hissedilmiştir. Türk siyasetinde politik kültürel bağlamda liderler, baskın rol modelleridir. Yapılan tartışmalarda, kimi zaman liderlerin demokrasi dışı zorlamalar ve politikalar sergiledikleri görülmektedir. Bu süreçler ise Türkiye’nin demokratik zemininde beliren, “sorunlar” bağlamında kavramsallaştırılmakta, tıkanıklığın çözümü yolunda farklı politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Erdoğan, 2002 seçimlerinde belirleyici kıstaslardan olan, 2001 krizinin ardından, mevcut yapıyı devam ettirerek; uluslararası bağlayıcı politikalara sadık kalmış, iç politikadaysa, iktisadi alanda gelir dağılımlarını dengeleyici politikalar izlemiştir. Ülkede ekonomik iktidar, üçüncü dönemde aksamış olsa da, önceki yıllara kıyasla yine dengeli kalınmaya çaba sarfedilmiştir. Dış politikada ise Erdoğan, AB ilişkileri temelinde, Batıyla ilişkileri geliştirmeye çalışmış; uluslararası zeminde merkez köprü ülke rolü için olumlu politikalar sergilemiştir. Yine ikinci dönemde, “eksen kayması” şeklinde sirayet eden süreçler bağlamında, özellikle Davutoğlu’nun, Dışişleri Bakanlığı ile çevre ülkelerle ilişkiler geliştirilmiştir. “Mavi Marmara” olayından sonra, bu ilişkiler sekteye uğramıştır. (Toros: 196-197)

AKP’nin son dönem siyasi anlayışı ve uygulanan politikaları irdelendiğinde, yaşanan sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunların kaynağının, daha çok “dış güçlere” kesildiği fark edilir. Son dönem seçimlerinde ülke geneli için, “beka meselesi” söyleminin öne çıkarılması gibi birtakım, “merkezileşme” emarelerine rastlandığı belirtilebilir. Oluşan “çizgi değişikliğinin”, merkez sağın DP ve ANAP örnekleriyle benzerlik taşıdığı kaydedilebilir. Öte yandan, AKP’nin halkın geniş kesimine hitap edebilme kapasitesiyle, Erdoğan’ın etkin liderlik özelliklerinin, Türk politik kültürü nezdinde önemi düşünüldüğünde, ilgili sürecin, zor da olsa, değiştirilebilir nitelikte olduğu bile savunulabilir. (Yılmaz: 219-220) Bu bağlamda “lider”, bir ülkedeki siyasal, toplumsal, ekonomik ve hukuki gelişmelerde yönlendirici etkiye sahiptir. Türkiye tipi demokrasilerde, olumlu/olumsuz süreçlerde baş sorumluluk kendisine aittir. Erdoğan’a taraftarlarıyla bir kısım medya üzerinden (havuz medyası) atfedilen, “çağ açıp çağ kapatan”,

“belirleyici lider” nitelemeleri, Recep Tayyip Erdoğan’ın zikredilen çizgisinin sonucudur.

Nihayetinde metinde, politik kültürel dönem çözümlemesi kapsamında belirleyici unsurlar olarak seçilen; “tarihsel blok/hegemonik alan kurulması”, “yeni politik kültür/prekarya” ve “liderlik olgusu/Recep Tayyip Erdoğan” kavram, kişi ve süreçleri, kendi tarihsel bağlamlarında değerlendirilmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle, çalışmanın hipotezleri çerçevesinde seçilen; “Türk siyasetinde iktidarların seçilmesinde ve uygun bir şekilde politika üretebilmesinde politik kültür olgusunun ve süreçlerinin belirleyici rolde olduğu; en azından politik kültürel yaklaşım dikkate alınmadan yapılacak bir siyaset anlayışının etkisiz kalacağı” varsayımının, doğrulandığı ortadadır. Karşılaştırmalı dönemsel çözümlemeler bağlamında ise varsayımın olumlanarak desteklendiği çalışmada, son olarak bir derkenar açılmalıdır: Erdoğan siyasetinin, ülkeyi bölen, kutuplaştıran, neredeyse çeşitli toplumsal kesimleri siyasetin çatışmacı zeminine kaydıran, azınlıkta kalan dezavantajlı toplulukları, ilk günlerinin aksine, tamamen yok saymaya varan uygulamalarının, yukarıda seslendirilen tezlerin bir kısmına itiraz olarak değerlendirilmesi gerektir. AKP döneminin, Türkiye’yi geri dönülemez bir noktaya da sürükleyebileceğine dair endişeleri anımsatarak, metne son vermek yerinde olacaktır.

Kaynakça:

- Akkuzu, İdris (2015), “Göç ve Kapitalizm”, İşçi Sınıfı ve Göç!, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni, DİSKAR, Sayı: 4, İstanbul, 2015.
- Alpay, Yalın (2017), Yalanın Siyaseti, Post-Truth, Destek: İstanbul.
- Ayan, Vahdet Mesut, (2019) AK PARTİ Devrinde Medya Alemi, İstanbul Yordam: İstanbul.
- Baudrillard, Jean. (2006), Kusursuz Cinayet, Ayrıntı: İstanbul.
- Bora, Tanıl (2017), Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık, Birikim Kitapları: İstanbul.
- Bozçalı, M. Şirin (2022), Hegemonya ve Gramsci, <https://demokratikmodernite.org/hegemonya-ve-gramsci/> ET: 04.12.2024.
- Buğra, Ayşe-Savaşkan, Osman (2015), Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası, İletişim Yayıncılık: İstanbul.
- Buğra, Ayşe (2013), “Gezi Direnişinin Tarihsel-Toplumsal Çerçevesi: Siyasetin Geri Dönüşü”, Yapı Kredi Yayınları, Express, <https://birartibir.org/dergi/express-137-2013-08/>, ET: 06.10.2024.
- Çakır, Gencer (2015), “Prekarya’ Ne Anlatmaktadır?”, İşçi Sınıfı ve Göç, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni, DİSKAR, Sayı: 4, DİSK: İstanbul.
- Demirhan, Tuncer (2025), “Biz Kimsenin Yedeği Ya da Pazarlık Unsuru Değiliz”, https://ankahaber.net/haber/detay/dem_parti_es_genel_baskani_bakirhan_partisinin_tbmm_grup_toplantisinde_konustu_biz_kimsenin_yedeği_ya_da_pazarlık_unsuru_degiliz_240915, ET: 28.05.2025.
- Doğan, Sevinç (2016), Mahalledeki AK PARTİ: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma, İletişim: İstanbul.
- Dural, A. Baran (2012), “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 11, Sayı:39,: Diyarbakır.
- Dural, A. Baran (2009), O’nun Hikayesi, Yeniyüzyıl: İstanbul.
- Dural, A. Baran (2007), A.Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları, TÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C: 9 Sayı: 2, SBE: Edirne.
- Erdoğan, Fahrettin (2015), “İşçi Sınıfı ve Göç!”, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni, DİSKAR, Sayı: 4, DİSK: İstanbul.
- Fidan, Zuhal (2016), Teknoloji ve Siyasal İletişim: Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı, Literatürk Academia: Konya.
- Gramsci, Antonio (1986), Hapishane Defterleri, Onur: İstanbul.

- Güler, Aydemir (2020), “Ne Yapmalı? Lenin’in Kopuşu, Leninizmin Doğuşu”, <https://gelenek.org/14902-2/>, ET: 06.09.2023.
- Güran, M. Salih- Özarslan, Hüseyin (2015). “Çerçeveleme Teorisi ve Toplumsal Hareketler”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/66370>, ET: 07.04.2024.
- Halifeoğlu, Melek- Yetiş, Mehmet (2013), “Sivil Toplum- Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/104>, ET: 04.03.2017.
- Kaşık, Elif (2021), “Prekarya Nedir, Kime Prekarya Denir, Prekaryayı Niçin Önemsemeliyiz?”, , <https://www.toplumveutopya.com/prekarya-nedir-kime-prekarya-denir-prekaryayi-nicin-onemsemeliyiz-elif-kasik/>, ET: 05.12.2024.
- Kaynar, Mete K. (2013), “Merkez Sağ ve AK PARTİ”, AK PARTİ “İlmî İslam”, Neoliberalizm, Ütopya: Ankara.
- Kışlalı, Ahmet Taner (2018), Siyaset Bilimi, Kırmızı Kedi: İstanbul.
- Oktay, Cemil (2019), “Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür”, Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Sentez: Bursa.
- Özen, Hayriye (2015), “Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler”, Mülkiye Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 2, MM: Ankara.
- Özkazanç, Alev (2017), “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, 71-105, Alpkaya, Faruk-Duru, Bülent (Der.), 1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim, Phoenix: Ankara.
- Polanyi, Karl (2010), Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, İletişim: İstanbul.
- Standing, Guy (2022), Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf, İletişim: İstanbul.
- Tanyılmaz, Kurtar (2015), “Küresel Durgunluk Derinleşiyor”, İşçi Sınıfı ve Göç!, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni, DİSKAR, Sayı: 4, DİSK: İstanbul.
- Texier, Jacques (1979), Gramsci ve Felsefe, Birey ve Toplum: Ankara.
- Toros, Emre (2011), Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar, Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri, Atılım Üniversitesi: Ankara.
- Tutan, M. Nadi (2024), “Afetlerin Siyasal Söylemi: Türkiye’de İktidar ve Muhalefetin Karşılıklı Çerçeveleme ve Algılamaları, 1999-2023”, <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/4090882>, ET: 04.04.2025.
- Ürkmez, İlhan (2023), “Prekarya ve Prekaryalaşma Nedir?”, <https://sonsoz.com.tr/makale/16057108/haber-merkezi/prekarya-ve-prekaryalasma-nedir>, ET: 06.08.2024.

Vergin, Nur (2003), Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam: İstanbul.

Yaman, Haluk (2023), Post Truth Çağda Siyaset, Kriter: İstanbul.

Yıkıcı, Hasan (2020), Yenidüzen, “Merhaba Prekarya”, <https://www.yeniduzen.com/merhaba-prekarya-15667yy.htm> (5.12.2024), ET: 02.02.2024.

Yılmaz, Selman (2019), Türkiye’de Toplumsal ve Dini Değişimin İzleri: AK Parti İktidarında Nereden Nereye, Grafiker: Ankara.

_____ (2025), “Prekarya”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Prekarya>, ET: 02.03.2025.

BÖLÜM

3

AKTİF VATANDAŞLIK VE KENT VATANDAŞLIĞI

Murat CİHAN¹

¹ Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi öğretim görevlisi, muraticihan94@gmail.com,
Orcid Id:0000-0003-3500-6034

Giriş

İnsanlar tarım toplumuna geçene kadar belirli bir mekân kavramları yoktur. Yani onlar için hayatlarını devam ettirebildikleri her yer yaşam alanları sayılır. Bireysellik ön plandadır, belli veya sistemli bir dayanışma mevcut değildir. Göçebelik esas olduğu için bulunulan yerin uzun bir dönemi kapsayacak şekilde iyileştirilmesi düşünülmemiştir. Tarımsal üretimin yerleşik hayatı mecbur kılması nedeniyle avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam şeklinin yerini yerleşik düzen almıştır. Yerleşik hayatta barınma yerleri süreklilik arz etmeliydi buna bağlı olarak yaşanan yerin iklimiyle ve coğrafyasıyla uyumlu ilk evler inşa edilmiş ve ilk kırsal yerleşim alanları meydana gelmiştir. Her ne kadar kent ve şehir terimleri kavramsal olarak kırsal yerleşim yerlerinden çok farklı anlamlar ihtiva etse de, insanların toplu halde yaşamaya başladıkları küçük yerleşim yerlerinin modern kentlerin başlangıcı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan araştırmalar, ilk kentlerin Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki vadiler (Mezopotamya), Nil nehri kıyıları, Akdeniz kıyıları ve İndüs nehri çevresi gibi büyük nehirlerin yer aldığı verimli arazilerde kurulduğunu göstermektedir (Uğurlu, 2010: 34). Nehir kenarlarında yapılan tarım nedeniyle kurulan ilk yerleşim yerlerinin kentlere dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Gerek Mezopotamya gerekse antik Yunan ve Roma medeniyetlerindeki kentlerin oluşumu burada yaşayan insanların dayanışmaları, iş birlikleri ve güvenlik endişeleri neticesinde meydana gelmiştir. Yani yurttaşlık olgusunun gerekliliklerinin yerine getirilmesi kentin inşasındaki en önemli etkenlerden biridir. Modern kentin gelişiminde de kent vatandaşlığının ve aktif vatandaşlığın büyük önemi bulunmaktadır. Kent vatandaşlığı, bireylerin yaşadıkları kentin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yaşamına aktif olarak katılması ve kentin sorunlarına çözüm üretmek için sorumluluk alması anlamına gelmektedir. Bu kavram, vatandaşların kent yönetiminde söz sahibi olmalarını, yerel karar alma süreçlerine katılmalarını ve kent yaşamını iyileştirmek için çaba göstermelerini içermektedir. Aktif vatandaşlık, kent sakinlerinin haklarını ve sorumluluklarını bilmesi, çevre düzenlemelerine katkıda bulunması ve toplumsal dışlanmaya karşı mücadele etmesi gibi unsurları kapsamaktadır. Özellikle, engelli bireylerin kent yaşamına entegrasyonu gibi konular da kent vatandaşlığı bağlamında ele alınır. Türkiye bağlamında, kent vatandaşlığı genellikle yerel yönetimler, belediyeler ve kent konseyleri aracılığıyla teşvik edilmektedir. Vatandaşların bilgi edinme haklarını kullanmaları ve belediye hizmetlerine katılım sağlamaları bu kavramın pratikteki yansımaları arasında yer almaktadır. Ayrıca, kent bilgi sistemleri, akıllı ulaşım sistemleri ve akıllı şehirler gibi teknolojik altyapılar, kent vatandaşlığının daha etkin bir şekilde uygulanmasına destek olmaktadır.

Kent vatandaşlığı kentin sosyolojisi ile içli dışlı bir yapıdadır. Kentte yaşayan toplumun sosyolojik yapısı aktif vatandaşlığın ne derecede uygulandığının da belirleyicisi olmaktadır. Seküler yaşam tarzına sahip bireylerin yoğunlukta olduğu bir kentte kadınların ve erkeklerin kent yaşamına dair yükümlülüklerini eşit oranda yerine getirdikleri gözlemlenirken, muhafazakâr yapıya sahip bireylerin yoğun olduğu yerlerde kent vatandaşlığına dair ödevlerin yerine getirilmesinde daha çok erkeklerin rol aldıkları görülmektedir. Çoğu kentte kent vatandaşlığı ve aktif vatandaşlık homojen bir yapı sergilememektedir. İç göçle veya dış göçle şekillenen mahallelerde vatandaşların aktif vatandaşlığa uzak oldukları, “yerli” diye tabir edilen kentte en az üç kuşak aynı kentte yaşayan vatandaşların aktif vatandaşlığa katılımlarının daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu vatandaşların aidiyet duygusu, kente olan bağlılığı ve kenti sahiplenmesi üst seviyede olmaktadır.

KENT

Kent, sözlük anlamı olarak; “nüfusun çoğunluğunun ekonomik faaliyet alanı olarak sanayi, ticaret, hizmet ve yönetimle ilgili işlerle geçimini sağladığı, kültürel ve toplumsal bir örgütlenmenin olduğu yerleşim alanı” olarak ifade edilmektedir. Kentle ilgili başka tanımlamalarda bulunmaktadır. Örneğin, “içinde yaşayan insanların büyük bölümünün tarım dışı alanlarda çalıştığı, yoğun bir nüfusa sahip, insanların barınmada dahil olmak üzere tüm ihtiyaçlarını karşılayabildiği, sürekli olarak gelişim gösteren, bütünleşmenin yüksek olduğu yerleşim yerleri” olarak ta tanımlanmaktadır. Teknik ve demografik bir sınıflandırmada, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) nüfusu 20.000’den fazla olan yerleri kent olarak kabul ederken, Devlet İstatistik Enstitüsü, İmar Kanunu ve Köy Kanunu 2000-10.000 nüfus aralığındaki yerleşim yerlerini kent olarak kabul etmiştir. Sosyolojik açıdan ise kentleri, tarım dışı ve geleneksel ekonomik faaliyetler dışında yoğunlaşan, iş dallarındaki farklılaşmalara bağlı olarak mesleki ihtisaslaşmanın arttığı, örgütlenmenin ve yapılaşmanın geliştiği, nüfusun yoğun olduğu yerleşim alanları olarak tanımlamak mümkündür (Yahyagil, 2011: 105). Tanım içeriklerinden de anlaşıldığı gibi kent terimi, kırsaldan, taşradan, çiftçilik ve hayvancılık gibi tarımsal üretimden kopuşu ifade ederken, ticareti, makineleşmeye dayalı üretimi, sanayileşmeyi ve modern sosyal ve kültürel yaşamı kapsamaktadır. Bu yönüyle kent modernliğin simgelerinden biri olmuştur.

Kent olarak tanımlanabilecek yapıların ilk olarak M.Ö. 6000 yıllarında ortaya çıktığı, M.Ö. 4000 sıralarında tam olarak kent oluşumunu gösterdiği söylenebilir. M.Ö. 4000-3000 yılları arasında maden bilgisindeki gelişmeler, ekonomik, kültürel ve coğrafi koşullardaki uygunluk, kentlerin oluşumunu beraberinde getirmiştir (Hatt ve Reiss, 2002: 29). Yerleşik ha-

yata geçiş sürecinde toplumun yaşam tarzında da değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. İcatlar, keşifler ve sonuçları, yerleşim örüntüsü, toplumsal hiyerarşi ve sonucundaki örgütlenme, mal ve bilginin uzun mesafeli alış-verişi ve iletişim kentin gelişimine dair kesin değişimler olmuştur (Şenel, 1995). Max Weber ilk kentlerin ne ekonomik, siyasal ve yönetsel ne de insanların güvenliği açısından bir savunma birimi olmadığını belirterek, tarihte ilk kez *kent* adını alan yerleşim bölgelerinin “bir kalesi, kendine has bir hukuksal düzeni, ekonomik anlamda bir pazar piyasası, bir birlik oluşturmaları ve belli ölçüde otonom bir yapıya sahip olması” gerektiğini vurgulamıştır. Max Weber çalışmasında kentleri (oriyental, eski ‘antik’ ve oriyental olmayan orta çağ kentleri) olarak sınıflara ayırmıştır. Ancak Yunan-Roma, Avrupa ve Doğunun (Asya) kentleri arasında üretim araçlarının mülkiyet biçimleri ve kullanımı, siyasal ve toplumsal yapı (köylü, seçkinler, köle vb.) açısından çok önemli farklılıklar olduğunu belirtmekte fayda vardır (Yayabil, 2011: 107).

Kentle ilgili farklı tanımlar incelendiğinde bunlardan bazılarının nüfus büyüklüğünü, bazılarının ise kent idare yönetimine dair sınırları, ekonomik veya toplumbilimsel tarafını bir ölçüt olarak ele aldığı ve kenti bu ölçüt çerçevesinde tanımladığı görülmektedir (Keleş, 2010: 97). Nüfusun nicel büyüklüğünün kentin tanımlanmasında yeterli olmadığını, nüfustaki niteliğin, sosyal ve ekonomik yaşantının da değerlendirmeye alınması gerektiğini düşünen yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre kenti kırsal yerleşim alanlarından ayıran önemli ölçütlerden biride yerleşmenin işlevidir. Örneğin, ticaret kenti, sanayi kenti, turizm kenti, liman kenti, üniversite kenti, maden kenti, petrol kenti gibi üretim ve işgücü esasına dayalı işlevselliğe bağlı ölçütlerdir (Özer, 1997: 2). Lync (1981) ideal bir kent oluşumu için kentte bulunması gereken beş ana kriter ve buna ilaveten iki kriterin daha varlığından bahsetmiştir. Bunlar; duyu (sense), canlılık (vitality), erişim (access), denetim (control), uyum (fit) ve bunlara ek olarak verimlilik ve adalet (efficiency and justice) kriterleridir. Lynch (1981)’e göre, kentte yaşayanların çoğu ihtiyaçlarını karşılayıp yaşam faaliyetlerini ve aktivitelerini gerçekleştirdikleri güvenli bir kent “canlı” bir kenttir. Kent sakinlerinin anlayabildikleri ve algılayabildikleri şekilde organize ve dizayn edilen kent, “duyumsanabilir / algılanabilir” kenttir. Kamusal alanları ve sağlıklı yapıları ile bu ikisi arasındaki iletişimi sağlayabilen kent “sağlıklı / uyumlu” kenttir. Kadın, erkek ve her yaşta kentlinin aktivite merkezlerine, kamusal alanlara ve ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşabilecekleri bir kent “erişilebilir” kenttir. Canlı, sağlıklı, algılanabilir ve erişilebilir bir kentin hizmetlerine en az maliyetle ulaşılması ve fonksiyonlarının en üst düzeyde dağıtılması gerekmektedir. Bu durumun yerine getirilmesi için verimlilik ve adalet kriterlerinin optimum düzeyde gerçekleşmesi gerekir.

Kent, toplumsallaşma ve kolektif insanla bağıntılı olması nedeniyle sosyoloji ile tam olarak bir sarmal halini almıştır. Bu bağlamda kent sosyal, düşünsel ve kültürel faaliyetleri ile açıklanmaktadır. Kent, iktisadi etkinliklerin yanında yönetim, ilim ve sanat gibi faaliyetlerinde merkezidir (Ertürk, 2006: 10). Sanayi Devrimi'ne geçiş ve kentleşme birbirine paralel gelişmelerdir. Kent yaşamına bağlı sorunlar sosyolojinin doğuşunda etkili olmuştur. Marx, Durkheim ve Weber endüstrileşmenin analizinde kentlerin varlığını sürekli olarak irdelenmişlerdir. Bu üç klasik düşünür kentleşmeyi endüstrileşmenin anahtar bir özelliği olarak görmüşlerdir. Özellikle Weber *Economy and Society* adlı eserinde kentlerin toplum hayatındaki rolünü sürekli vurgulamıştır. “Çağdaş dünya bir kent dünyasıdır” görüşünü sergilemişlerdir (Tatlıdil, 1992: 26). Kostof (1991) kentin oluşumu ile ilgili düşünsel, demografik, coğrafi, topografik ve coğrafi koşullara bağlı 9 ana unsur belirlemiştir:

1. Kentler, insan hareketliliğinin yoğun olduğu, enerjinin yüksek olduğu yerlerdir.
2. Kentler, kümelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Arka planda kenti destekleyen alanlar bulunur.
3. Kentler, kentsel alan ile kentsel özellikleri bulunmayan yerleri ayıran sembolik veya fiziksel sınırları olan yerlerdir.
4. Kentler, iş alanlarının özelleştiği, sosyal ve kültürel hiyerarşinin olduğu yerlerdir. İnsanlar arasında sınıflaşmanın olduğu, gelir adaletsizliğinin olduğu, zenginlerin yoksul kesime göre daha güçlü olduğu yerlerdir.
5. Kentler, yoğun ticari, ekonomik ve insan kaynağı ile beslenen yerlerdir.
6. Kentler, tüm iş ve işlemlerin yazılı olarak kayıt altına alındığı yerlerdir. Yönetimle ilgili işlerin, yasaların, mal varlıklarının, tapu işlemleri gibi hususların yazılı olarak belgelendiği yerlerdir.
7. Kentler, kendisini besleyen ve koruyan, hizmet sağlayacağı kırsal bölge ile yakın ilişki ve iş birliği içindeki yerlerdir.
8. Kentler, anıtsal yerlerin bulunduğu ve buralarla özdeşleştiği yerlerdir.
9. Kentler, insanlar ve binalardan oluşur.

Sanayi devrimi sonrasında üretim sistem ve araçlarındaki değişim ile teknolojik gelişmeye bağlı iletişim-ulaşım faktörleri kent formunu şekillendiren ana etkenler olmuştur. Bu faktörlerin etkisi ile kentler daha hareketli ve dinamik bir yapıya dönüşmüş ve hızlı bir yayılma sürecine girmiştir. Orta Çağ dönemi kentleri kale sınırlarının dışına taşmış, mahallelerin

oluşumu ve fabrikaların kurulup çoğalması ile giderek büyümüşlerdir. Yaşanan bu gelişim ve değişim sürecinde karşılaşılan sorunları çözmek amacı ile üretilen kent modelleri, sanatsal akımlar, ütopyalar, ideolojiler ve yasal yapılar kent formunun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Yenice, 2005). Modern kentleşme ise sanayi devrimi boyunca kırsaldan kente göç ve hızlı nüfus artışı sonucunda şekillenmiştir. Kentlerde yaşayanlar 1800’lerde 30 milyon civarında ve dünya nüfusunun yaklaşık %3’üne denk gelirken, 1900 yılında kentlerde yaşayanların sayısı 200 milyona ulaşmıştır. 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde kentli nüfus oranı dünya nüfusunun yarısını geçmiştir (Yalçın, 2023: 169). Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Departmanı’nın (2025) verilerine göre; Dünya nüfusunun %55’i kentlerde yaşamaktadır. 2050 yılına gelindiğinde bu oran %68’e ulaşacaktır. 2022 yılının sonu itibariyle yoğun kent olarak sınıflandırılan ve Türkiye’nin toplam yüzölçümünün yalnızca %1,6’sını oluşturan yerleşim yerlerinde 58 milyon kişi (toplam nüfusun %67,9’u) yaşamaktadır. Türkiye yüzölçümünün %93,5’ini oluşturan kırsal yerleşim yerlerinde ise toplam nüfusun %17,3’ü yaşarken, ülke yüzölçümünün %4,9’unu oluşturan ve orta yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde nüfusun %14,8’inin ikamet ettiği anlaşılmaktadır (TÜİK, 2025). Türkiye’deki kentleşme oranının dünyadaki kentleşme oranına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Kentleşme oranının kontrolsüz bir şekilde artması, yapısal, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir. Kent kavramı yalnızca nüfus yoğunluğunu değil, alt ve üst yapı olarak modern şehirleşmeyi de kapsamaktadır. Yaşanılan mekânın kırsaldan farklı olarak daha konforlu olması beklenir. İhtiyaçlara erişim daha kolay olmalıdır, sanatsal faaliyetler, sosyal ve kültürel yaşamın bir parçası olma kent yaşamına dair unsurlar arasındadır. Yerleşim yerlerinde sadece nüfusun artması, dengesiz ve düzensiz bir nüfus büyüklüğüne bağlı olarak şehir çeperlerinde oluşan gecekondulaşma, altyapının yetersiz olduğu konut alanlarının oluşması kent kavramına dair içeriklerinde kaybolmasına neden olmaktadır. “Hormonlu büyüme” diye de tabir edebileceğimiz sadece nüfusun ve düzensiz yerleşim yerlerinin arttığı büyüme şekli her alanda sorunlara yol açmaktadır. Kentin geleceği içinde tehlike oluşturmaktadır. 20 yy. kent sosyolojisi büyük oranda bu duruma odaklanmıştır. 20 yy. kent sosyolojisinin en başta gelen temsilcisi ise Chicago Okulu’dur. Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde Birinci Dünya Savaşı’ndan 1935’lere kadar öğrenciler ve akademisyenler tarafından yapılmış kente dair çalışmalar bütünü, yaygın olarak “Chicago Okulu” adıyla anılmaktadır (Abat, 1997: 1153). Kent sosyolojisi literatüründe “insan çevrebilimi” olarak da tanımlanan (Gieryn, Thomas F. 2006: 12) Chicago Okulu’nun çalışmaları, kentin yaşadığı problemlere dairdir. Yoğun göç, işsizlik, etnik çatışmalar, ırkçı hareketler,

yüksek suç oranı, çeteler, evsizlik, düşük yaşam koşulları, plansız şehirleşme, salgın hastalıklar ve kenar mahalleler Chicago kentine dair yapılan araştırmalar olmuştur. Ancak bu sorunlar yalnızca Chicago kentine has sorunlar olmamıştır, yoğun göç alan ve plansız büyüyen kentlerin çoğunda aynı sorunlar yaşanmaktadır (Kaya, 2011: 366). Kent vatandaşlığı ve aktif vatandaşlıktan söz edebilmek için kentlerin bu sorunların birçoğunu çözmüş olması gerekir. Sorunlarla boğuşan bir kentte sosyo-kültürel yaşam zayıflar, sanatsal faaliyetler dar alanlara sıkışır, ekonomik problemler kent sakinlerinin başka aktivitelere yönelmesini engeller, suç korkusu kamusal alandaki hareketliliği azaltır ve kent sağlıklı bir gelişim gösteremez.

AKTİF VATANDAŞLIK VE KENT VATANDAŞLIĞI

Günümüzde aktif vatandaşlık denince genel olarak “*vatandaşların katılımı*” anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkılarak toplumdaki problemleri tanımlama ve bunları çözmeye yönelik eylemlerde bulunma (Sarıipek, 2006: 87), toplumun yaşam kalitesinin artırılması, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak gelişme göstermesi için yapılan iş ve eylemlerin tümü aktif vatandaşlık olarak tanımlanabilir. Aktif vatandaşlıkla ilgili bazı hak ve ödevler çoğu zaman ülkelerin anayasalarında belirtilmiştir. Devlet erki vatandaşlarının huzur ve güven içerisinde en iyi koşullarda yaşam sürmesini sağlamak amacıyla çalışırken, vatandaşlarında devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmesi beklenir. Bu yükümlülükler anayasada veya kanunlarda belirlenmiştir. Ancak vatandaşların içinde yaşadıkları toplum için yerine getirmesi gereken ödevleri her zaman kanunlarda belirtilmeyebilir. Burada öne çıkan husus vatandaşların kendiliklerinden, ailesi için, komşuları için, mahalleleri için, bazen evlerinin bulunduğu bir apartman veya site için bile faydalı işler yapması beklenmektedir. Yapılması beklenen ve toplumun gelişimine fayda sağlayan bu iş ve eylemlerin tümü aktif vatandaşlık olarak tanımlanmaktadır ve kent vatandaşlığını da kapsayan bir kavramdır.

Kent vatandaşlığı (veya kentsel vatandaşlık) ise, bir bireyin yaşadığı şehir veya kentle olan hak, sorumluluk ve aidiyet ilişkisini ifade eden bir kavramdır. Yani bir kişinin sadece yasal anlamda değil, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda da yaşadığı kentin bir parçası olmasıdır. Kent vatandaşlığının ortaya çıkışı Antik Yunan medeniyetine kadar uzanmaktadır. Kentlerin gelişimi ile birlikte kentlerin ve kentte yaşayan bireylerin fonksiyonları ekonomik, sosyal ve kültürel olarak da çeşitlenmiştir. Kentli olmak veya kentte yaşamak bir takım niteliksel yeni olguların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yunanistan’da demokrasi, sakinlerin şehir yönetimine katıldığı bir yurttaş yönetimi olarak ortaya çıkmıştır (Negiz ve Yalçın, 2024: 769). Kent yönetimine katılım kente dair siyasi ve sosyal yaşamdaki çok çeşitli işlevlerle ilgili olmuştur. Vergi yükümlülüğü, memurluk, askerlik, yargıla-

ma hakkı, dava açma hakkı, seçme hakkı, yönetici olarak seçilme hakkı ve halk meclisinde yer alma gibi kentin siyasal yaşamına dair unsurların tümü yurttaşlık olarak değerlendirilmektedir (Akkoç, 2014: 34). Avrupa Komisyonu kriterlerine göre, demokratik bir toplumda yaşayan bireylerin vatandaşlığa dair hak ve yükümlülüklerinin bilincinde olması aktif vatandaşlık olarak tanımlanmıştır. Söz konusu yasal hakların bilincinde olunması ve bu hakların kazanılması için siyasal kurumlar nezdinde girişimde bulunulması ise vatandaşlığa dair asıl tamamlayıcı unsur olarak belirtilmiştir (Dağ vd. 2018: 301).

Vatandaşlığın kent veya ülke yönetimine katılım ve kendisine tanınan haklarla doğrudan ilgisi olması nedeniyle demokrasinin baş gösterdiği Fransız Devrimi'ne kadar olan süreçte tam olarak vatandaşlık kavramından söz etmek mümkün olmamıştır. Fransız Devrimi kral-tebaa kavramını ortadan kaldırmış ve bireyleri yönetimde söz sahibi olan ülkenin sahipleri konumuna getirmiştir. Ulusal yurttaşlık kavramı ortaya çıkmış, sivil eşitlik sağlanmış, siyasal haklar kurumsallaşmıştır. Devlet-birey ilişkisi dolaylı olmaktan çıkarak doğrudan bir ilişkiye dönüşmüştür (Yıldırım, 2019 :254). Devrim bireylere hiçbir özerk alan tanımayan devlet erkine yaşam ve mülkiyet bakımından ahlaksal engeller dışında bir başka engel getirmeyen mutlak monarşiden kesin bir kopuşu ifade etmektedir. Geleneksel bağımlılık ilişkilerinden kurtulan birey, doğal haklara sahip özgür bir varlık haline gelmiştir. Bireye kamusal alanın dışında doğasına uygun haklardan oluşan özerk bir alan tanınmıştır (Ağaoğulları, 1989: 195).

Aktif vatandaşlığın temelde iki yönü bulunmaktadır. Birinci yönü yurttaş olarak devletin kendisine tanıdığı ve insan hakları ile uyumlu olan hakları, ikinci yönü ise devlete ve birlikte yaşadığı halka karşı yükümlülükleridir. Aktif vatandaşlık kavramına sosyolojik yönden bakan Michael Marinetto (2003: 108) toplumsal katılımı yalnızca siyasal katılım veya aktiviteler ile sınırlandırmamış aynı zamanda refah sağlama, ev yardımları ve sosyal bakım hizmetleri gibi aktiviteleri de aktif vatandaşlığa dahil etmiştir. Aynı şekilde Anthony H. Birch (2007: 145) siyasal katılım, parti üyeliği, siyasal gösterilere katılım, resmî kurumlara danışmanlık, tüketici konseylerine üye olma, sosyal politikalara ve toplumsal faaliyetlere katılım gibi hususları da aktif vatandaşlığın unsurları arasında saymıştır.

Aktif vatandaşlık ile kent vatandaşlığı farklı kavramlardır. Aktif vatandaşlık hem kent vatandaşlığını hem de ulusal vatandaşlığı kapsamaktadır. Ulusal vatandaşlık bir devlete bağlılığı ve o devletin yasal çerçevesindeki hak ve görevleri kapsarken, kent vatandaşlığı daha yerel düzeyde, yaşanılan kentteki yaşamı şekillendirme ve o yaşamdan sorumlu olma bilincini ifade etmektedir. Örneğin; bir birey Ankara'da yaşıyorsa, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla kalmaz, aynı zamanda Ankara'nın bir "kent vatandaşı"dır. Bu vatandaşın Ankara'nın geleceği, çevresi, sosyal

yapısı gibi konularda söz söyleme hakkı ve aynı zamanda sorumluluğu vardır. Aktif vatandaşlık ve kent vatandaşlığının kapsamı aşağıdaki tabloda görselleştirilmiştir.

Tablo 1. Aktif vatandaşlık ve kent vatandaşlığı kapsamı

AKTİF VATANDAŞLIK					
Anayasal Haklar	Anayasal Yükümlülükler	KENT VATANDAŞLIĞI			
		Haklar	Yükümlülükler	Kimlik ve Aidiyet	Katılım
*Kişinin dokunulmazlığı, *Maddi ve manevi varlığı koruma, *Zorla çalıştırma yasağı, *Kişi hürriyeti ve güvenliği,	*Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. *Eğitim ve öğrenim ödevi, *Mal bildirim yükümlülüğü	Kent hizmetlerinden (ulaşım, temizlik, sağlık, eğitim vb.) yararlanma hakkı	Kente ve diğer kentlilere saygılı davranmak (çevreyi kirletmemek, kurallara uymak)	Kendini yaşadığı kente ait hissetmek	Yerel yönetim süreçlerine aktif katılım
*Özel hayatın gizliliği ve korunması, *Haberleşme hürriyeti, *Yerleşme ve seyahat hürriyeti, *Din ve vicdan hürriyeti, *Düşünce ve kanaat hürriyeti,	*Vatan hizmeti her Türkün hakkı ve ödevidir.	Katılım hakkı (belediye karar alma süreçlerine katılma, halk meclisleri, oylamalar vb.)	Vergi ödemek, kamu hizmetlerine katkı sağlamak	Kent kültürüne katkıda bulunmak, yerel değerlere sahip çıkmak	Mahalle dayanışmaları, sivil toplum kuruluşları ve kent konseyleri gibi yapılar içinde yer almak
*Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, *Mülkiyet hakkı, *Ailenin korunması ve çocuk hakları *Eğitim ve öğrenim hakkı, *Grev hakkı ve lokavt, *Sosyal güvenlik hakkı, *Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları	*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.	Temiz çevre, güvenli yaşam alanı gibi yaşam kalitesine dair haklar	Toplumsal dayanışma içinde olmak		

*Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Genel olarak bir toplumun ekonomik ve sosyal gelişmesinin bireylerin siyasal katılım davranışı üzerindeki temel etkileri Huntington ve Dominguez tarafından şu şekilde ifade edilmiştir (1975):

- Sosyoekonomik statünün gelişmesi o toplumda siyasi katılımında gelişmesini sağlar. Eğitim seviyesi, statü ve gelir seviyesi ne kadar yüksekse katılımı da o kadar yüksektir. Refahın yükselmesi toplumdaki yüksek statülü rollerin oranını artırır. Okur-yazar oranı ve gelir düzeyi artar, bu durum orta sınıfın gelişmesini sağlar.
- Derneklerin ve örgütlerin çoğalması ve daha fazla bireyin bu gruplara katılması sosyoekonomik kalkınmanın ve siyasi katılımın önünü açar.
- Sosyal ve ekonomik modernleşme, sosyal gruplar arasında çatışmaya neden olur, yeni gruplar ortaya çıkar, mevcut örgütler zorluklarla karşılaşır ve daha düşük statülü gruplar durumlarını iyileştirir. Sosyoekonomik sınıflar, topluluklar ve bölgeler arasında gerilimin artması grup bilincinin oluşmasını sağlar ve gruplar aktif olarak siyaset yapmak zorunda kalır.
- Ekonomik kalkınma ile birlikte devlet vatandaşlara daha fazla yakınlaşır ve sosyal devlet politikaları tabana yayılır. Sosyal devlet anlayışının gruplar üzerindeki etkisinin artması bu grupların devlete olan aidiyet duygusunu da artırır ve idarecileri seçmede aktif bir şekilde çalışırlar.

Sonuçta, katılımcı demokrasi modeli yönetim ve yönetime aktif katılımı teşvik eder. Demokrasi yalnızca üst tabakanın değil tüm vatandaşların siyasal bir kültür geliştirmesine olanak sağlar (Göymen, 1999: 72).

Ulusal düzeydeki katılım kadar yerel düzeydeki katılım da önemlidir. Yerel katılım (Kent vatandaşlığı) yurttaşlığın önemli bir bileşenidir ve karar verme süreçlerine katılmayı sağlar. Yerel yönetim, imar kanunlarından bina yönetmeliklerine, okul politikalarından kamu güvenlik önlemlerine kadar vatandaşların günlük hayatını etkileyen kararlar alır. Vatandaşlar yerel yönetim meclislerine katılarak, sivil toplum kuruluşlarında yer alarak kentin nasıl yönetileceği konusunda söz sahibi olabilirler. Kent vatandaşlığının hedefleri arasında içinde yaşanılan toplumun ihtiyaçlarına uygun kararlar almak, şeffaf bir yönetime aracılık etmek, yurttaşların farkındalığını arttırmak ve yerel demokrasinin güçlenmesini sağlamak ta yer almaktadır. Bununla beraber yerel katılım yalnızca bireyler için önemli değildir, daha güçlü, daha dayanıklı topluluklar oluşturmak içinde önemlidir (Negiz ve Yalçın, 2024: 771).

Günümüzde vatandaşların hakları çok fazla ön plana çıkarılırken yükümlüler konusunda aynı hassasiyet gösterilmemektedir.

Oysa hakların tam olarak alınması için yükümlülüklerinde en iyi şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir. Haklar ve yükümlülükler karşılıklı bir ilişki içerisinde. Her ikisi de toplumun refah düzeyinin yükseltilmesi amacıyla düzenlenmiş veya toplumda kendiliğinden oluşmuştur. Blair ve Schroder bu durumu “Haklar sıklıkla yükümlülüklerin üzerine çıkarılmaktadır, ancak bireyin ailesine, komşularına ve topluma karşı olan yükümlülükleri ve sorumlulukları devletin üzerine yıkılamaz” şeklinde açıklamışlardır (Lawson, 2001: 167). Teknolojinin insanları esir aldığı günümüz ortamında, aktif vatandaşlığın önemi gün geçtikçe artmaktadır. Birçok ülkede, sosyal dışlanmaya karşı bir önlem olarak düşünülmektedir. Toplum içerisinde kendi kendine yardım mekanizmasının gelişmesi, gönüllü faaliyetlerde bulunma ve aktif vatandaşlık teşvik edilmektedir. Bu şekilde sosyal dışlanmaya neden olan, işsizlik, yoksulluk, marjinalleşme, gettolaşma gibi birçok sosyo-ekonomik problemin önüne geçme hedeflenmektedir (Seyfang, 2003: 699).

SONUÇ

Yerleşik hayata geçilmesi insanların günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri için iş birliği yapmalarını zorunlu kılmıştır. Bu durum yerleşim yerlerinin şekillenmesine ve bu yerleşim yerlerinde bir yönetim-yönetilen olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yönetilenler aynı zamanda o yerleşim yerinin sakinleridir. Yöneticilik zamanla devlet erkine dönüşmüş ve yurttaş/vatandaş kavramı doğmuştur. Devlet vatandaşlarının güvenliğini sağlarken vatandaşlarda askerlik, vergi ödeme, çalışma gibi temel yükümlülüklerini yerine getirmektedir. Yerel yönetimlerin daha etkin bir hale gelmesi ile vatandaşların tıpkı devletle olan vatandaşlık ilişkileri gibi yaşadıkları kentle de vatandaşlık ilişkisi doğmuştur. Aktif vatandaşlık kapsamında değerlendirilebilecek bu durum içinde yaşanılan topluma, kente ve devlete karşı bir sorumluluk çerçevesinde gelişmiştir. Siyasal hakların yani seçme ve seçilme hakkının etkin şekilde kullanılması, düzenli vergi ödemelerinin yapılması, zorunlu askerlik hizmetinin yapılması, kamu veya özel sektördeki işin/üretimin beklenen şekilde yerine getirilmesi gibi hususlar aktif vatandaşlığın yerine getirildiği anlamını taşımaktadır. Bazen yardım kuruluşlarına kan verme, deprem, sel, yangın gibi ülkenin bir kentinin veya bir bölümünü etkileyen doğal afetlerde gönüllü yardım faaliyetlerinde bulunma da aktif vatandaşlıkla bağdaştırılmaktadır. Kent vatandaşlığı ise yerel düzeydeki yükümlülükleri kapsamaktadır. Kent yöneticilerinin seçilmesi veya kent yönetimine katılma, emlak vergisinin ödenmesi, mahalle temsilciliklerinde bulunma, gönüllü yardım kuruluşlarına katılma, çevre politikalarına katkı yapma, sosyal ve kültürel faaliyetlerde yer alma

gibi kentin gelişimine katkıda bulunulan tüm hizmetler kent vatandaşlığı kavramı içerisinde yer almaktadır.

Aktif vatandaşlık ve kent vatandaşlığı demokratik yönetimlerin ve günümüz toplumlarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Zira vatandaşların aktif siyasete katılmamaları, seçme ve seçilme haklarını kullanmamaları veya çok az insanın bu hakları kullanması demokrasiyi zayıflatacaktır. Kent sakinlerinin kent yaşamından kopuk şekilde hayatlarını sürdürmeleri kentin gelişiminin önünde bir engel teşkil edecektir. Demokrasinin gelişmesi, ekonominin canlanması, aktif bir soso-kültürel yaşam, bunlara bağlı olarak vatandaşların yüksek yaşam standartlarına ulaşması aktif vatandaşlıkla ve kent vatandaşlığı ile doğrudan bağlantılıdır.

Aktif vatandaşlık ve kent vatandaşlığı, bireylerin toplum ve şehir yaşamına katılımını teşvik eden kavramlardır. Her ikisi de demokratik süreçlere, toplumsal sorumluluklara ve yerel yönetime katkıda bulunmayı ifade etmektedir. Aktif vatandaşlar, seçimlere katılma, sivil toplum kuruluşlarında yer alma veya toplumsal sorunlara çözüm önerileri sunma gibi yollarla demokrasiyi güçlendirmektedir. Karar alma süreçlerine katılım, bireylerin seslerinin duyulmasını sağlamakta ve yönetimde şeffaflığı arttırmaktadır. Gönüllülük, sosyal projelere katılım ve toplumu ilgilendiren konularda farkındalık yaratma, bireyler arasında dayanışmayı arttırmaktadır. Ortak sorunlara çözüm bulma süreci, toplumsal bağları güçlendirmektedir. Aktif vatandaşlık, bireylerin liderlik, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirmektedir. Toplumsal sorunlara duyarlılık, bireylerin empati ve sorumluluk duygusunu arttırmaktadır. Aktif vatandaşlar, çevre, eğitim, sağlık gibi alanlarda farkındalık yaratarak toplumsal sorunların çözümüne katkı sunmaktadır. Yerel veya ulusal politikaların daha adil ve kapsayıcı olmasına yardımcı olmaktadır.

Kent vatandaşlığı, bireylerin şehir planlaması, altyapı ve hizmetler gibi yerel yönetim süreçlerine katılımını teşvik etmekte, bu durum belediyelerin halkın ihtiyaçlarına daha duyarlı olmasını sağlamaktadır. Kent sakinlerinin çevre düzenlemeleri, yeşil alanların korunması veya trafik çözümleri gibi konularda aktif rol alması, şehirlerin daha yaşanabilir hale gelmesini sağlamaktadır. Çevre temizliği kampanyaları veya geri dönüşüm projeleri gibi girişimler sürdürülebilir bir kent için vazgeçilmezdir. Aktif bir kent vatandaşlığı ile birlikte toplumsal aidiyet hissi artmakta, yerel kültürel etkinliklere katılım veya tarihi mekanların korunması gibi faaliyetler, kent kimliğini güçlendirmektedir. Kent vatandaşları, farklı sosyal grupların ihtiyaçlarını (engelliler, yaşlılar, çocuklar vb.) dikkate alarak daha kapsayıcı bir kentsel alan yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Hem aktif vatandaşlık hem de kent vatandaşlığı, bireylerin topluma ve çevreye karşı sorumluluklarını fark etmesini sağlamakta, sosyal adalet ve eşitlik dezavantajlı grupların sesini duyurarak sosyal adaleti teşvik etmektedir. Çevre-

ye duyarlı projeler ve politikalar hem toplum hem de kent için uzun vadeli fayda sağlamaktadır. Sonuç olarak, aktif vatandaşlık ve kent vatandaşlığı, bireylerin hem kendi yaşam kalitelerini hem de toplumun genel refahını artırmaya olanak tanımaktadır. Bu süreçler, demokratik, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir toplum inşa etmenin temel taşları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M.Ali. (1989). Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794). Ankara Üniversitesi, SBE Dergisi, 44(3). ss. 195-228. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001521.
- Akkoç, A. (2014). Yunan demokrasisinin kavramsal yönü ve toplumsal arka planı. Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 31-42.
- Andrew, Abbott. "Of Time and Space: The Contemporary Relevance of the Chicago School", Social Forces, Vol. 75, No.4 (Jun., 1997), pp. 1149-1182.
- Birch, Anthony H. (2007). The Concepts and theories of modern democracy (3rd edition). This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2007. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/24338/1/78.pdf>.
- Birleşmiş Milletler, (2025). <https://www.un.org/uk/desa/68-world-population-projected-live-urban-areas-2050-says-un>.
- Dağ, Rahman. vd. (2018). Katılımcı Demokrasi ve Aktif Vatandaşlık: Adıyaman Örneği. Dicle Üniversitesi SBE Dergisi, sayı: 20, ss.294-303. <https://dergi-park.org.tr/tr/download/article-file/1716472>.
- Ertürk, Şibe. (2006). İlkçağ Kentlerinde Kullanılan Grid Planlamanın Toplumsal, Düşünsel ve Ekonomik Yönlerinin Değerlendirilmesi İçin Bir Çalışma Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Gieryn, Thomas F. "City as Truth-Spot: Laboratories and Field-Sites in Urban Studies", Social Studies of Science, Vol. 36, No.1 (Feb., 2006), pp. 5-38.
- Göymen, K. (1999). Türk yerel yönetiminde katılımcılığın evrimi. Amme İdare Dergisi, 31(4), ss.67-83.
- Hatt, Paul K. ve Albert J. Reiss, J.r. (2002). Kentsel Yerleşimlerin Tarihi (Çev. B.Duru ve A.Alkan) 20. Yüzyıl Kenti İçinde, Ankara: İmge Kitabevi.
- Huntington, S. P. ve Dominguez, J. I. (1975). Siyasal gelişme. Siyasal İlimler Derneği Yayınları.
- Kaya, Tülay. (2011) Chicago Okulu: Chicago'ya Özgü Bir Perspektif. Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 22. Sayı, ss.367-383.
- Keleş, R. (2010). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kostof, S. (1991). The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History, Thames and Huston Ltd., London.
- Lawson, Helen. (2001). "Active Citizenship in Schools and the Community", The Curriculum Journal, vol.12(2), içinde; Tony Blair ve Gerhard Schroder, The Third Way/Die Neue Mitte. <https://doi.org/10.1080/09585170122413>.
- Lync, K. (1981). A Theory of good city form. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.

- Marinetto, Michael (2003), “Who Wants to be an Active Citizen? The Politics and Practice of Community Involvement”, *Sociology*, S.37(1), s.103-120.
- Negiz, Nilifer ve Yalçın, Özkan. (2024). Kent Yurttaşlığı ve Yerel Katılım: SDÜ SBKY Öğrencileri Üzerinden Bir İnceleme. *SDÜ Vizyoner Dergisi*, 15(43), ss.766-782.
- Özer, İ. (1997). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişim*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Sarıpek, Doğa Başar. (2006). Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık. *Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*, 2(9), ss.67-95.
- Seyfang, Gill, 2003. “Groving Cohesive Communities One Favour at a Time: Social Exclusion, Active Citizenship and Time Banks”, *International Journal of Urban and Regional Research*, vol: 27(3), ss.699-706. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00475>.
- Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma, Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tatlıdil, E. (1992). Kent Sosyolojisi Kuram ve Kavramlar. *Sosyoloji Dergisi* (3), ss.25-44.
- TÜİK (2025). <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=kent-kir-nufus-istatistikleri-2022-49755>
- Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin Tarihsel Gelişimi. *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* (ss.25-69), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Yahyagil, M.Y. (2011). Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri. *İstanbul Journal of Sociological Studies* (25), 105-120.
- Yalçın, Enes. (2023). Modern ve Postmodern Kent. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(1), ss.163-180.
- Yenice, M. S. (2005). Kentsel planlama sürecinde Konya kent formunun gelişimi üzerine bir araştırma (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya).
- Yıldırım, Yavuz. (2019). Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, ss.251-272. DOI: 10.26468/trakyasobed.374267.

BÖLÜM

4

ULUSLARARASI HUKUKTA ALTERNATİF GÜVENLİK MODELLERİ: FİLİSTİN İÇİN KIBRIS TEMELLİ GARANTÖRLÜK YAKLAŞIMI¹

Makbule Ezgi ERTEN²

Mehmet ŞEKER³

¹ Bu makale, 23-25 Mayıs 2025 tarihinde gerçekleştirilen 5. Uluslararası Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Kongresinde sunulan bildiri özetine dayanılarak hazırlanmıştır.

² Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye, ezgierten@kku.edu.tr

ORC-ID: M.E. ERTEN 0000-0002-2477-7186

³ mehmetseker1623@hotmail.com,

ORC-ID: M. ŞEKER 0000-0003-1316-8163

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler ve hukuk alanında çözüm bekleyen en kronik sorunlardan biri olan Filistin meselesi, tarihsel süreç ve yapısal dinamikler açısından Kıbrıs sorunuyla dikkat çekici paralellikler taşımaktadır. Her ne kadar sosyal bilimlerde mutlak benzerliklerden söz etmek mümkün olmasa da her iki sorunun kendine özgü tarihsel, siyasal ve hukuki bağlamları bulunmaktadır. Özellikle devletleşme süreçleri ve uluslararası garantörlük mekanizmaları açısından önemli benzerlikler göze çarpmaktadır.

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki jeostratejik konumu ve kaynakları nedeniyle tarih boyunca birçok güç mücadelesine sahne olmuştur. 1914'te İngiliz işgaline uğrayan ada, 1923 Lozan Antlaşması'yla resmen İngiliz sömürgesi statüsü kazanmıştır. 1956 Süveyş Krizi sonrasında bölgedeki etkinliği azalan İngiltere, adadaki Rumların Enosis (Yunanistan'la birleşme) hedefiyle başlattığı silahlı mücadele karşısında, 1959'da imzalanan ve 1960'ta yürürlüğe giren Garanti Antlaşması'yla çözüm aramıştır. Bu antlaşmayla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal düzeni; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin ortak garantörlüğü altına alınmış, IV. Madde uyarınca garantör devletlere anayasal düzenin korunması için müdahale yetkisi tanınmıştır. Günümüzde fiili durum farklılık gösterse de Kıbrıs'ın hukuki statüsü halen bu çok taraflı garantörlük sistemine dayanmaktadır.

Filistin, Kudüs'ü içeren kutsal coğrafyası ve Doğu Akdeniz'deki stratejik konumuyla tarih boyunca güç mücadelesine sahne olmuştur. 1917'de İngiliz işgaline uğrayan bölge, Balfour Deklarasyonu ile İngiltere'nin Filistin'de bir "Yahudi ulusal yurdu" kurulmasını destekleme taahhüdü, bölgedeki gerilimlerin temelini oluşturmuştur. Filistin, 1922'de Milletler Cemiyeti mandası statüsü kazanmış, ancak İngiltere'nin Yahudi göçünü teşvik eden (Madde 2/6) politikaları, manda sisteminin temelini oluşturan kendi kaderini tayin (*self-determinasyon*) ilkesini, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. Maddesi'ni, açıkça ihlal etmiştir. 1948'de BM'nin taksim planına rağmen İsrail'in ilhak ve işgal politikalarıyla genişlemesi, günümüze dek süren kronik bir çatışma yaratmıştır. Mevcut çözüm girişimlerinin başarısızlığı, Kıbrıs'taki çok taraflı garantörlük modelinin bu bağlamda yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Filistin ve Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu döneminde (sırasıyla 1517-1917 ve 1571-1878) görece istikrarlı yönetimler altında kalmıştır. Her iki bölge de I. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz kontrolüne geçmiş, ancak farklı statülerle yönetilmiştir: Kıbrıs 1923'te resmen İngiliz sömürgesi ilan edilirken, Filistin 1922 Milletler Cemiyeti mandası altına alınmıştır. İngiliz yönetimi, Kıbrıs'ta Enosis hareketini dolaylı destekleyerek, Filistin'de ise Balfour Deklarasyonu'yla Yahudi yerleşimlerini teşvik ederek, her iki bölgede de kalıcı çatışma tohumları ekmekle eleştirilmiştir.

İngiltere'nin 1948'de Filistin'den, 1960'ta Kıbrıs'tan çekilmesi sonrasında farklı çözüm modelleri uygulanmıştır. Kıbrıs'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde oluşturulan anayasal düzen (1960 Garanti Antlaşması Madde IV), 1974'te Türkiye'nin müdahalesiyle fiilen uygulanabilmiş ve bölgede istikrar sağlanmıştır. Filistin'de ise konu BM 'ye sevk edilmiş BM Genel Kurulu'nun bağlayıcı olmayan ve tarafların rızasına dayanmayan haksız bir kararıyla Filistin'in devletleşme süreci başarısızlığa uğramıştır. Daha sonra yapılan 1993 Oslo Anlaşmaları, benzer bir garantör mekanizması içermediğinden, asimetrik güç dengesi nedeniyle İsrail'in tek taraflı işgal politikalarını engellenememiştir. Kıbrıs ile Filistin'e yönelik bu karşılaştırma, çok taraflı garantörlük sisteminin çatışma çözümündeki kritik rolünü ortaya koymaktadır.

BM Şartı'nın 1945'te yürürlüğe girmesiyle uluslararası hukukta paradigmatic bir dönüşüm yaşanmış, 2(4). Madde ile savaş ve toprak kazanımı yasaklanmıştır. Devletler BM Şartı'na göre aralarındaki problemleri kuvvet kullanma haricinde diplomatik ve yargısal yollarla çözmeleri gerekmektedir. Ancak 51. maddenin tanıdığı meşru müdafaa hakkı dışında kuvvet kullanımının BM tarafından etkin şekilde engellenememesi, devletleri alternatif diplomatik çözümler bulmaya ve bölgesel garantörlük sistemleri geliştirmeye yöneltmiştir.

Kıbrıs'ta 1960 Garanti Antlaşması bu bağlamda önemli bir emsal teşkil eder. Antlaşmanın IV. maddesi, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye anayasal düzenin korunması için müdahale yetkisi tanımıştır. Bu modelin başarısı, üç temel faktöre dayanır: 1) Coğrafi yakınlık (Türkiye'nin müdahale kapasitesi), 2) Dengeli güç dağılımı (üçlü garantör yapı), 3) Self-determinasyonun anayasal güvencesi (eşit toplum statüsü).

Filistin'de ise Oslo Antlaşmalarının (1993) başarısızlığı, benzer bir garantörlük mekanizmasının yokluğundan kaynaklanmıştır. İsrail'in tek taraflı işgal politikaları (BMGK 234 sayılı karar) karşısında: Arap devletlerinin koordinasyon eksikliği, BM'nin yaptırım uygulayamaması, Asimetrik güç dengesi kalıcı çözümü engellemektedir.

Bu çalışma, Kıbrıs modelinin yenilenerek: Kıbrıs modelinin üç temel unsurunun 1) Kurumsal Yapı (çok taraflı denetim), 2) Hukuki Yetki: (müdahale mekanizması), 3) Uygulama: (self-determinasyonun korunması) Filistin'e nasıl uyarlanabileceğini hukuki perspektifle incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada karşılaştırmalı hukuk metodolojisi kullanılarak, Kıbrıs modelinin üç temel unsuru (a) antlaşmayla tesis edilen statü, b) garantörlerin yetkileri, c) uygulama mekanizmaları) Filistin bağlamında analiz edilecektir. Bu inceleme, uluslararası hukukun çatışma çözümündeki etkinliğini yeniden düşünmek için önemli veriler sunacaktır.

Bu çalışma, garantörlük modelinin hukukî temellerine odaklanmakla birlikte, İsrail-Filistin çatışmasının tarihsel kökenlerine derinlemesine girmeyecektir. Modelin uygulanabilirliği, tarafların siyasi iradesi ve uluslararası toplumun desteği gibi değişkenlere bağlıdır.

Birinci bölümde garantörlük modelinin uluslararası hukuk çerçevesi, ikinci bölümde Kıbrıs garantörlük modeli, üçüncü bölümde Filistin'e uyarlanabilirlik koşulları analiz edilecek; sonuçta ise politika önerileri sunulacaktır.

ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE KIBRIS ÖRNEĞİ: TÜRKİYE'NİN GARANTÖRLÜK STATÜSÜ VE HUKUKİ DAYANAKLARI

A. Uluslararası Hukuk (Devletler Hukuku) ve Temel İlkeleri

Uluslararası hukuk, temelde devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür. Devletler, ulusal hukuk sistemlerinde vatandaşları üzerinde üstün bir otoriteye sahiptir; kurallar koyar ve bu kurallara uymayanları yaptırımla cezalandırır. Ancak uluslararası ilişkilerde üstün bir otorite bulunmamaktadır. Devletler egemen ve eşit statüdedir.¹

Uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan devletlerin egemen eşitliği, devletlere sınırsız bir hareket alanı tanımaz. Devletler, aralarında uyacakları kuralları belirlemiş, hatta bu kurallara uyulmaması halinde yaptırım uygulayacak kurum ve mekanizmalar oluşturmuşlardır. Bununla birlikte, uluslararası hukukun iç hukuk kadar sistematik ve etkili olmadığını belirtmek gerekir. Hukuku diğer sosyal kurallardan (din, ahlak, örf ve âdet) ayıran temel özellik, kural ihlallerine karşı yaptırım uygulanmasıdır. Uluslararası hukuk bu açıdan bir eksiklik taşımakta ve gelişimini sürdüren dinamik bir alan olarak nitelendirilebilir.²

Uluslararası hukukta, sistematik ve bütüncül kuralların oluşturulması, bu kurallara uymayan devletlere yönelik yaptırım mekanizmalarının geliştirilmesi, yargılama süreçlerinin iyileştirilmesi ve uluslararası kurumların yetkilerinin artırılması süreci devam etmektedir. Bu süreçte hukukçulara da önemli görevler düşmektedir.³

B. Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği ve Antlaşmalar

1 Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*, 15. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 140.

2 Sur, Melda. *Uluslararası Hukukun Esasları*, 7. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İzmir, 2013, s. 7-10.

3 Shaw, Malcolm Nathan. *International Law*, 9. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.

Uluslararası hukuk, esas itibarıyla devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuk dalıdır. Devletler, egemen ve eşit statüdedir. Üstün bir uluslararası otoritenin bulunmaması nedeniyle, devletler aralarında yaptıkları anlaşmalara uymakla yükümlüdür. Devletler, karşılıklı rızaya dayalı olarak antlaşmalar yoluyla uyacakları kuralları belirler. En temel hukuk kuralı olan “ahde vefa (*pacta sunt servanda*)” ilkesi gereği, tarafların bu antlaşmalara uyması beklenir.⁴

Devletler, aralarında yapılan antlaşmaların hangi kurallara tabi olacağını 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile düzenlemişlerdir. Günümüzde, bu sözleşmeye taraf olmayan devletler dahi, hükümlerine uygun hareket etme eğilimindedir.⁵

Uluslararası hukukta devletlerin egemen eşitliği ilkesi gereği, bir devlet ancak kendi rızasıyla bağlayıcı kuralları kabul eder. Ancak bu kuralın istisnaları mevcuttur. Statü oluşturan antlaşmalar ve uluslararası teamül kuralları (yapılageliş hukuku), tüm devletleri bağlayıcı nitelik taşıyabilir. Bu tür antlaşmalar genellikle belirli bir statü (rejim) oluşturur ve evrensel düzeyde geçerlilik kazanır.⁶

C. Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Kendi kaderini tayin hakkı, neredeyse her devlet tarafından onaylanmış sözleşmelerde yer alan ve uluslararası hukukta yüksek bir statüye ulaşmış bir haktır. Uluslararası Adalet Divanı (UAD), Doğu Timor davasında bu hakkın “*erga omnes*” (herkese karşı ileri sürülebilir) niteliğe sahip olduğunu belirtmiştir. UAD, İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşaatının Hukuki Sonuçları hakkındaki 2004 tarihli Danışma Görüş’ünde de bu ifadeyi tekrarlamıştır.⁷

Bu hak, Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan ulus-devlet ve cumhuriyet fikirlerinin uluslararası hukuka yansımasıdır. Ulus-devlet öncesi dönemde meşruiyet, hanedanlıklara ve kan bağına dayanıyordu. Ancak zamanla, aynı dili, dini, tarihi ve gelecek vizyonunu paylaşan toplulukların bir ulus oluşturduğu ve bu ulusun çoğunluğunun kendi kendini yönetmesi gerektiği fikri benimsendi.

Uluslararası hukukta bu ilke, bir ulusun kendi devletini kurma hakkı olarak tanımlanır. Başlangıçta, imparatorluklar içindeki farklı toplulukların bağımsızlık talepleri bağlamında kullanılmıştır. Daha sonra sömürge

4 Shaw, 2021.

5 Reçber, Kamuran. *Uluslararası Hukuk*, 2. Baskı, Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016, s. 80.

6 Doğan, İlyas. *Devletler Hukuku*, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2013, s. 104-105.

7 Sterio, Milena. *The Right to Self-Determination under International Law: “Selfi Stans,” Secession, and the Rule of the Great Powers*, 1. Baskı, Routledge, New York, 2013, s. 94.

yönetimleri altındaki topraklar için de geçerli sayılmış, manda, himaye ve vesayet yönetimlerine tabi olan ülkelerin kendi kaderlerini belirleme hakları olduğu kabul edilmiştir.

Ancak bu hak mutlak değildir; her topluluğun otomatik olarak bağımsız bir devlet kurabileceği anlamına gelmez. Tarihsel süreçte, imparatorluklardan ayrılan pek çok topluluğun olumsuz sonuçlarla karşılaştığı görülmüştür. Bu nedenle, kendi kaderini tayin hakkının dengeli ve uluslararası barışı gözeten bir çerçevede uygulanması gerekmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki manda, himaye ve vesayet altında yönetilen ülkelerin toprakları ile bir bütün olarak kendi kaderlerini tayin hakkının olduğu noktasında bir şüphe bulunmamaktadır.

Biçimsel olarak, uluslararası hukuk ayrılmayı (*secession*) ne yasaklar ne de yetkilendirir. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Kosova ile ilgili Danışma Görüş'ünde de bu durum teyit edilmiştir. Geleneksel görüşe göre, kendi kaderini tayin hakkı – ki bu bir ayrılma hakkı içermez – ana devletin güçlü konumunu dengelemez. Bu görüş, devletlerin kendi kaderini tayin taahhütlerinin çoğuyla birlikte giden “toprak bütünlüğü” ne olan güçlü bağlılığa dayanır.⁸

D. Uluslararası Antlaşmalar ve Garanti Antlaşmaları (Kıbrıs Modeli)

Uluslararası antlaşmalar, devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuki araçlardır. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi gibi düzenlemeler, antlaşmaların geçerliliği ve sona ermesi gibi konuları ele alır. Kıbrıs örneğinde, 1960 Zürih ve Londra Antlaşmaları ve bunların sonucunda ortaya çıkan Kuruluş Antlaşması, Garanti Antlaşması ve İttifak Antlaşması adanın bağımsızlığının ve anayasal yapısının temelini oluşturmuştur.⁹

1960 Garanti Antlaşması, Kıbrıs sorununun hukuki çerçevesinde merkezi bir rol oynar. Bu antlaşma ve ilgili diğer belgeler, iki Kıbrıs toplumunun çıkarları ile üç ilgili devletin (Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık) çıkarları arasında dikkatle kurgulanmış bir denge kurmuştur. Antlaşma, Kıbrıs'ın bağımsızlığının, Garantör Devletlerin özel hak ve sorumluluklarının ve Birleşik Krallık'ın adadaki askeri varlığının devamının temelidir.¹⁰

Garanti Antlaşması'nın temel hükümleri şunlardır:

⁸ Walter, Christian (ed.). *Self-Determination and Secession in International Law*, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 3.

⁹ Hakkı, Murat Metin. *The Cyprus Issue: A Documentary History, 1878-2007*, 1. Baskı, Bloomsbury Publishing, London, 2020, s. 586-587.

¹⁰ Ker-Lindsay, James. *The Cyprus Problem: What Everyone Needs To Know*, 1. Baskı, Oxford University Press, New York, 2011, s. 27.

1. Antlaşmaya taraf olan dört devlet (Kıbrıs, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye), Kıbrıs'ın başka bir devletle birleşmesini veya adanın bölünmesini teşvik eden herhangi bir faaliyeti yasaklamayı üstlenmiştir.

2. Antlaşma, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve anayasasının Temel Maddeleri ile oluşturulan durumu garanti etmiştir.

3. Kıbrıs hükümeti de herhangi bir devletle tam veya kısmi siyasi veya ekonomik birliğe katılmamayı taahhüt etmiştir.

En kritik olarak, Antlaşma'nın 4. Maddesi, hükümlerin ihlal edilmesi durumunda üç garantör hükümetin birbirlerine danışacağını; ancak ortak veya eşgüdümlü eylemin mümkün olmaması halinde, üç garantör devletten her birinin Antlaşma ile yaratılan durumu yeniden tesis etmek amacıyla tek başına eylemde bulunma hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.¹¹

Kıbrıslı Rumlar, Antlaşmaların devletin yapısını belirleyen anayasanın temel maddelerini değiştirme yetkisini kısıtladığını, başka bir devletle birleşmeyi veya ülkenin bölünmesini yasakladığını ve bu kısıtlamaları o dönemde ülkenin bölünme girişimine katlanmak tek alternatif olduğu için “zorlama altında” kabul ettiklerini iddia etmiştir.¹² Bu nedenle, Kıbrıslı Rumların siyasi hedefi, nüfusun geleceğini çoğunluk kuralına ve azınlık korumasına göre serbestçe belirlemesine olanak sağlayacak “engelsiz bir bağımsızlık” elde etmek olmuştur.¹³

Kıbrıs Türkleri ve Türkiye, antlaşmaların kısıtlayıcı doğasını inkâr etmemekle birlikte, bu kısıtlamaların bilinçli ve esaslı olduğunu savunmuşlardır. Amaç, Türk Kıbrıslılara bir azınlık olarak değil, belirgin siyasi haklara sahip bir topluluk olarak muamele edilmesini sağlamak ve Türkiye için Doğu Akdeniz’de bir dengeyi korumaktır.¹⁴

Türk tarafı, antlaşmaların kendilerine Enosis’e karşı bir garanti ve Türk Kıbrıs toplumunun korunması için bir mekanizma sağladığını düşünmüştür.¹⁵ Garanti Antlaşması’nın 4. maddesi, ortak eylem mümkün olmadığında tek taraflı müdahale hakkını saklı tutuyordu ve bu, Türkiye tarafından yapılan 1974 müdahalesinin meşruiyet gerekçesi olmuştur.¹⁶

Türkiye’nin 1974 müdahalesi sonrası BM arabulucusu Espen Barth Eide, 1960 Antlaşmaları’nın ve Anayasasının statüsünün önemli bir sorun olduğunu belirtmiştir. Kıbrıslı Türkler ve Türkiye, Antlaşmaların ve

11 Özsaray, Kudret. “Kıbrıs Sorunu: Hukusal İnceleme”, Ankara Üniversitesi Basımesi, Ankara, 2009, s. 12-16.

12 Hakkı, s. 576-577.

13 Hakkı, s. 114.

14 Hakkı, s. 115.

15 Hale, William. *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3. Baskı, Routledge, New York, 2013, s. 97-98.

16 Wolff, Stefan. *Ethnic Conflict: A Global Perspective*, 1. Baskı, Oxford University Press, New York, 2006, s.47.

Anayasanın geçerliliği konusunda ısrar ederken, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan hükümeti bunların işler olmaması nedeniyle yürürlükte olmadığını düşünmüştür. Arabulucu, Kıbrıs sorununun artık Lefkoşa Antlaşmaları ve bu Antlaşmalarla yönetilen Anayasa'yı tam olarak uygulamaya çalışarak çözölemeyeceğinin açık olduğunu belirtmiştir.¹⁷

Yeni bir çözümde, farklı bir garanti şeklinin düşünölmesi gerekebileceği önerilmiştir. BM'nin, çözümün koşullarının garantörü olarak değerli bir rol oynayabileceği fikri ortaya atılmıştır. Tarafların, çözümün kesin koşullarını BM'ye sunarak, BM'nin bunları bir kararla kabul etmesini ve ihlal veya uygulama zorluğu durumunda hemen kendisine bildirilmesini talep etmelerinin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Böyle bir rolün BM Şartı'na tam olarak uygun olacağı düşünülmüştür.¹⁸

E. Barışçıl Çözümler, Diplomatik Müzakereler ve BM'nin Rolü

Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl çözümü, BM Şartı'nın temel ilkelerindendir.¹⁹ Kıbrıs sorunu özelinde, barışçıl bir çözüm ve anlaşmayla varılan bir uzlaşma arayışı sürekli gündemde olmuştur. BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu altında çeşitli müzakere turları düzenlenmiştir. Bu müzakereler, iki kesimli, iki toplumlu bir federasyon veya konfederasyon gibi farklı çözüm modellerini ele almıştır.²⁰

Müzakere sürecinde, anlaşmayla varılan bir uzlaşmanın (agreed settlement) önemi vurgulanmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararının bağlamında, "anlaşmayla varılan bir uzlaşma", kararda adı geçen tüm tarafların (iki toplum ve dört hükümet) desteğine sahip olmalıdır. Ancak, BM'nin bir üye devletiyle (Kıbrıs Cumhuriyeti) uğraştığı göz önüne alındığında, işler bir siyasi çözümün öncelikle Kıbrıs halkının kendisi arasında, yani iki ana toplum arasında aranması gerektiği belirtilmiştir. Kıbrıs toplumları arasında varılan herhangi bir anlaşmanın, diğer ilgili taraflarca (garantör devletler) onaylanması gerekecektir.²¹

Müzakerelerdeki zorluklar arasında, tarafların önkoşulları, farklı çözüm anlayışları (örneğin, Kıbrıslı Rumların üniter devlet veya "Avrupa Çözümü" tercihi, Kıbrıslı Türklerin konfederasyon veya iki devlet tercihi) ve güven eksikliği yer almıştır. BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından sunulan ve "Annan Planı" olarak bilinen kapsamlı çözüm planı, iki toplumun kendi kurucu güçlerini kullanarak ayrı eş zamanlı referandumlarla

17 Hakkı, s. 112.

18 Hakkı, s. 127.

19 Ayrıca Bkz. (BM Şartı 1,2,33,34,36,39-42,37,51 ve 52. Maddeleri)

20 Hale, s. 198.

21 Hakkı, s. 128.

onaylaması halinde yürürlüğe girecek yeni bir devlet düzeni öngörmüş-tür.²²

Plan, Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti adında, tek uluslararası hukuki kişiliğe ve federal hükümete sahip, iki eşit kurucu devletten oluşan bağımsız ve egemen bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Annan Planı, Kıbrıs'ın herhangi bir başka ülkeyle birleşmesini veya herhangi bir şekilde bölünmesini veya ayrılmasını yasaklamıştır.²³

Annan Planı'nın hayata geçmesi, garantör güçlerin antlaşmayı imzalamasına ve her iki toplumun da ayrı referandumlarda planı onaylamasına bağlıydı. Plan, Kıbrıslı Türkler tarafından kabul edilmiş, ancak Kıbrıslı Rumlar tarafından reddedilmiştir ve dolayısıyla başarısız olmuştur.²⁴

F. Birleşmiş Milletler Sistemi ve Rolü

Birleşmiş Milletler (BM) sistemi, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında merkezi bir rol oynar. BM Şartı, devletlerin birbirlerine karşı güç kullanma tehdidinden veya kullanımından kaçınma gibi ilkeleri içerir. BM'nin farklı organları, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde ve self-determination gibi konularda görev almıştır:

1. Genel Kurul²⁵: Kararlar alır ve Kıbrıs sorununu gündemine almıştır.²⁶

2. Güvenlik Konseyi²⁷: Kararlar alabilir, bildirimleri “uluslararasılaştırılabilir”, durumu “kabul edilemez” olarak niteleyebilir, müzakerelere çağrı yapabilir, bir yerleşimi onaylayabilir. Genel olarak Güvenlik Konseyi, barışı koruma ve barış yapma faaliyetlerini denetleme konusunda nihai yetkiye sahiptir.²⁸

3. Uluslararası Adalet Divanı: Uluslararası hukukun ilkelerini teyit eder ve davalarda veya danışma usullerinde görüş bildirir.²⁹

4. BM Genel Sekreteri: Taraflar arasında diyalogu kolaylaştırabilir, çözüm önerileri sunabilir (örneğin, Annan Planı).³⁰

22 Ker-Lindsay, s. 99.

23 Dodd, Clement. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 1. Baskı, Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 223.

24 Hale, s. 198.

25 Ayrıca Bkz. BM Genel Kurul'u 16 Aralık 1954 tarihli 814 (IX) sayılı karar, 1 Mart 1960 tarihli 1558 (XV) sayılı karar, 1 Kasım 1974 tarihli 3212 (XXIX) sayılı karar ve 13 Mayıs 1983 tarihli 37/253 sayılı karar.

26 Hakkı, s. 385.

27 Ayrıca Bkz. BM Güvenlik Konseyi 186, 353, 541 ve 550 sayılı kararları.

28 Ker-Lindsay, s. 97.

29 Shaw, 2021.

30 Shaw, 2021.

5. BM Barış Gücü (UNFICYP): Kıbrıs gibi anlaşmazlık bölgelerinde barış ve istikrarın korunmasına yardımcı olabilir.³¹

BM sistemi, Kıbrıs sorununun çözümünde önemli bir aktör olmuştur. Ancak, BM Güvenlik Konseyi'nde Kosova konusunda anlaşma sağlanamaması gibi durumlar, uluslararası sistemde bu tür girişimleri destekleyecek açık bir hukuksal sürecin henüz tam olarak yerleşmediğini göstermektedir.³²

Uluslararası hukuk, devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayanmakla birlikte, giderek daha kurumsal bir yapı kazanmaktadır. Antlaşmalar, teahmüller ve uluslararası kuruluşlar aracılığıyla devletlerin davranışlarına yön veren bir sistem oluşmuştur. Ancak, yaptırım mekanizmalarının güçlendirilmesi ve hukukun evrensel uygulanabilirliğinin sağlanması için daha fazla çaba gerekmektedir.³³

Kıbrıs sorunu, uluslararası hukukun karmaşıklığını ve çözüm arayışlarındaki zorlukları yansıtan önemli bir örnektir.³⁴ Self-determination hakkı ile devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi arasındaki denge, özellikle çatışma bölgelerinde adil ve kalıcı çözümler üretmek açısından kritik öneme sahiptir.³⁵ BM'nin aktif rolü ve tarafların diyaloga açık olması, sürecin başarısı için vazgeçilmezdir.³⁶

2. İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASINA GARANTÖRLÜK MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

A. Filistin'in Devlet Statüsü ve Uluslararası Tanınma Sorunu

Filistin'in devlet statüsü ve uluslararası tanınması konusunun karmaşık ve tartışmalı olduğunu söyleyebiliriz. Filistin Devleti 15 Kasım 1988'de Filistin Ulusal Konseyi tarafından Cezayir'de ilan edilmiştir. Kuruluşunda devletin topraklarını 1967 sınırları olarak belirledi ve 1947 BM taksim planına atıf yapıldı. Bu aslında İsrail'in varlığının da bir anlamda kabulü anlamına geliyordu. Filistin 1988'den beri Oslo antlaşmalarına rağmen fiili olarak ilan ettiği ülkesinde kontrolü sağlayamamaktadır.

Uluslararası hukuka göre, tanımlanmış bir toprak, devletin üzerinde faaliyet göstereceği belirli bir topraksal tabanın gerekliliğine işaret eder. Ancak Filistin devleti hakları gasp edilen haksızca toprakları ve egemenlikleri elinden alınan bir devlettir. Filistin toprakları uluslararası hukuka

31 Wolff, s. 14.

32 Ker-Lindsay, s. 97.

33 Shaw, 2021.

34 Ker-Lindsay, s. 97.

35 Sterio, 2013.

36 Hakkı, s. 108-109.

göre bir bütündür. Filistin topraklarında Filistinlilerin, uluslararası hukuka göre devlet olma hakları saklıdır. Hiçbir işgal ve gasp, Filistinlilerin bu hakkını ortadan kaldıramaz.³⁷

Günümüzde Filistin'in devlet statüsü, uluslararası toplum içindeki bölünmeler ve Oslo Anlaşmaları'nın (tarafarca anlaşmaların feshedilmemesi durumunda) devam eden uygulanması nedeniyle tartışmalı kalmaktadır. Bununla birlikte, bir dizi devlet Filistin'i bağımsız bir devlet olarak tanımakta ve Filistin bir dizi uluslararası kuruluşu katılmış ve uluslararası antlaşmalara taraf olmuştur.³⁸

Oslo Anlaşmaları sonucunda, FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü)'den ayrı bir yapı olan Filistin Yönetimi (FY) kurulmuştur. Bu Anlaşmalara göre, İsrail askeri yönetiminden ve sivil idaresinden yetki devri başlayacaktı. 4 Mayıs 1994 tarihli Kahire Anlaşması, İsrail güçlerinin Eriha ve Gazze Şeridi'nden hemen çekilmesini ve yetkinin ayrı olarak kurulan Filistin Yönetimi'ne devredilmesini öngörüyordu. Bu Yönetimin, belirli yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahip olması kararlaştırıldı. Daha sonraki anlaşmalarla FY'ye ek yetki ve sorumluluklar devredilmiş ve Batı Şeria'daki bir dizi şehir ve köyden İsrail çekilme düzenlemeleri yapılmıştır.³⁹

Filistin Yönetimi'nin toplumsal ve yargısal yetkinliğindeki artış, onun hukuki kişiliği sorununu gündeme getirmiştir. Filistin devletliğinin uluslararası toplum tarafından açıkça kabul edilmemesine rağmen, Filistin Yönetimi, sınırlı bir uluslararası kişiliğe sahip olarak görülebilir.⁴⁰

FY'nin İsrail tarafından kendisine izin verilenin dışında egemenlik, yargı yetkisi veya otoriteye sahip değildir. İsrail'in hatta FY'nin gelirlerinin önemli bir kısmını kontrol ettiği ve FY'yi kendi yerleşimcileri ve işgal güçleri için Filistin direnişine karşı güvenlik sağlamakla görevlendirdiği ifade edilmektedir. Bu durum, çatışmanın genellikle iki neredeyse eşit taraf -İsrail devleti ve Filistin Yönetimi adlı yarı devlet- arasında bir çatışma olarak tanımlandığı ancak bunun eşit olmayan, değişmemiş sömürgeci gerçeği maskeleyişi yorumuna yol açmaktadır.⁴¹

1948 savaşı sonrasında Filistinliler neredeyse görünmez hale gelmiştir ve kendilerini uluslararası alanda temsil etmelerine nadiren izin verilmiştir. Arap devletleri Filistinliler adına konuşmayı üstlenmiş, ancak aralarındaki bölünme ve düzensizlik nedeniyle bunu birleşik bir sesle yapamamışlardır.

37 Shaw, 2021, 19. Atf.

38 Shaw, s. 240-242.

39 Shaw, s. 225-29.

40 Shaw, s. 225-29.

41 Khalidi, Rashid. *The Hundred Years' War on Palestine*, 1. Baskı, Metropolitan Books, New York, 2017.

Gazze’de bir tüm Filistin Hükümeti kurma girişimi başarısız olmuş ve kilit Arap devletlerinin desteğini ve uluslararası tanınmayı kazanamamıştır.⁴²

1948’den sonra bölgedeki Arap devletleri Filistin topraklarının bir kısmını kontrol ediyordu. Gazze de Mısır Batı Şeria ve doğu Kudüs’te Ürdün yönetimi vardı. Batı Şeria ve Gazze Şeridi’nde egemen bir devlet kurulması, Filistin halkının ulusal dağılmasıyla yüzleşmek ve ulusal bağımsız karakterini yeniden kurmak için mevcut tek fırsattı.⁴³Bu durum 1967 ile tamamen değişmiştir.

Şu anda, İsrail-Filistin çatışmasının artık esas olarak bir Filistin devleti olup olmayacağıyla ilgili değildir, daha çok nerede ve ne kadar büyük olması gerektiğiyle ilgili olduğu görülmektedir. Çatışma tarafları ve uluslararası toplumun büyük ölçüde bir özerklik çözümünün kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Ancak her iki tarafta da karşıt devlet hakkını reddeden önemli unsurların bulunduğu da unutulmamalıdır.⁴⁴

Genel olarak, Filistin’in devlet statüsü hala tam olarak yerleşmemiş, uluslararası tanınması tamamlanmamış ve mevcut yapısı (Filistin Yönetimi) sınırlı yetkilere sahip ve İsrail’in kontrolü altında kalmaktadır. Garantörlük modelinin uygulanabilirliği açısından, garantörlerin hangi “devlet”in toprak bütünlüğünü veya egemenliğini garanti edeceği sorusu, Filistin’in devlet statüsünün netleşmemesi nedeniyle karmaşıktır.⁴⁵

Filistin toplumunun siyasi geleceğinin belirlenmesi, öncelikle meşru temsil esasına dayalı gerçek bir birlik tesis edilmesini gerektirmektedir. Mevcut Filistin yönetimi, Oslo Barış Süreci (1993) kapsamında uluslararası hukukun tanıdığı hakları tam olarak elde edememiştir. İsrail tarafının antlaşma yükümlülüklerini ihlal ederek işgal politikalarını sürdürmesi, sürecin başarısızlığının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Filistin halkının iradesinin belirlenmesi amacıyla; BM Genel Kurulu’nun 194 sayılı kararı (1948) uyarınca mülteci statüsündeki tüm Filistinlilerin de katılımıyla, bağımsız uluslararası gözetim altında, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Gazze ve mülteci kamplarını kapsayacak şekilde, genel ve eşit oy ilkesine dayalı seçimlerin acilen düzenlenmesi zarureti bulunmaktadır. Zira uluslararası hukukun self-determinasyon ilkesi (BM Şartı Madde 1/2) gereğince Filistin, tüm Filistinlilerindir.

Bu süreçte; BM Güvenlik Konseyi’nin 242 ve 338 sayılı kararları çerçevesinde, garantör devletlerin Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969) Madde 26 (“pacta sunt servanda”) uyarınca, sorumluluk üstlenecek

42 Khalidi, Atf. 65.

43 Sayıgh, Yezid. *Armed Struggle and the Search for State*, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 1997.

44 Wolff, s. 151.

45 Shaw, Atf. 240-42.

garantör devletler, BM ve bölgesel örgütlerin (Arap Birliği, İİT) iş birliğiyle, seçimlerin adil yürütülmesi ve sonuçların tanınmasına yönelik kolektif sorumluluk üstlenilmelidir.

B. İsrail'in Güvenlik Endişeleri ve Olası İtirazları

İsrail'in güvenlik endişeleri, Filistin topraklarındaki varlığının ve barış süreçlerine yaklaşımının temel bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Shamir Planı gibi özerklik önerilerinde, İsrail'in güvenlik, dış ilişkiler ve Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ndeki İsrailli yerleşimcilerle ilgili tüm konulardan sorumlu kalacağı belirtilmiştir.⁴⁶

Oslo Anlaşmaları kapsamında Filistin Yönetimi'ne iç güvenlik sorumluluğu verilmiş olsa da FY'nin birincil işlevi, ABD ve İsrail'in talimatlarıyla, diğer Filistinlilerin direnişine karşı İsrailli yerleşimciler ve işgal güçleri için güvenlik sağlamak olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷

İsrail, müzakereler sırasında Filistinlilerin bağımsızlık sembolleri kullanmasına izin vermemekte ısrar etmiştir. Bunun, İsrail'in işgali sonlandırmaktan ziyade yeniden düzenlemek istediği veya Filistinlilere tam bağımsızlık yerine sınırlı bir özerklik "kırintısı" sunmak istediğini göstermiştir.⁴⁸

İsrailli radikal unsurlar, Filistinlilerin Ürdün'e veya diğer bölge devletlerine kitlesel olarak sürülmesini açıkça savunmaktadır.⁴⁹

İsrail'in 1948 sonrası hedefleri arasında, Arap devletlerinin nihayet başlatmasını beklediği "ikinci savaş turu"na hazırlanmak da vardı.⁵⁰ 1967'ye kadar İsrail toplumunun iç işleyişi ve siyasi süreçleri çoğu Filistinli tarafından bilinmiyordu. 1967'de Batı Şeria ve Gazze'yi ele geçiren İsrail Filistinlilere yönelik şiddet baskısını daha da arttırdı. Düşmanların gücü kırılmış Filistin'in tamamı, Golan Tepeleri ve Sina yarımadası işgal edilmişti.⁵¹

İsrail yerleşim genişletme, Kudüs'ü, Batı Şeria ve Gazzeliler'e kapatma, duvarlar ve güvenlik bariyerleri inşa etme gibi bir dizi tek taraflı eylemi önlenememiştir.⁵²

Bir garantörlük modeli, İsrail'in güvenlik endişelerini ele almalıdır. Bu, garantör güçlerin veya uluslararası bir mekanizmanın Filistin'in silah-

46 Bregman, Ahron. *Cursed Victory: Israel and the Occupied Territories: A History*, 1. Baskı, Pegasus Books, New York, 2015, Atf. 35.

47 Khalidi, 2017.

48 Bregman, 2015.

49 Wolff, s. 151.

50 Sayıgh, s. 25.

51 Sayıgh, s. 11.

52 Khalidi, 2017, Atf. 30-32.

sızlandırılmasını, sınır güvenliğini veya terörle mücadeleyi garanti etmesi gibi unsurları içerebilir. Ancak İsrail, egemenlik devrine veya bağımsızlık sembollerine karşı isteksizliği ve kendi güvenliğini tek başına sağlamaya yönelik eğilimi göz önüne alındığında, böyle bir modelin kendi güvenlik ihtiyaçlarını yeterince karşılamayacağına dair itirazlar dile getirebilir. Özellikle Filistin Yönetimi'nin mevcut halinin İsrail'in güvenlik çıkarlarına hizmet etmekle görevlendirildiği algısı, bir garantörün bu sorumluluğu devralmasına karşı karmaşık bir zemin oluşturmaktadır.⁵³

C. Türkiye'nin Rolü: Tarihsel Bağlar ve Diplomatik Kapasite

Türkiye, 1960 antlaşmaları uyarınca Kıbrıs'ın garantör güçlerinden biri olmuştur. 1974'te Kıbrıs'ta darbe gerçekleşmiş darbeci hükümet tarafından uluslararası antlaşmalarla belirlenen anayasa hükümleri yok sayılmış ve adada yaşayan Kıbrıslı Türklere karşı geniş çaplı yok etme faaliyetine başlanmıştır. Bu nedenlerle Türkiye'nin müdahil olma hakkı doğmuştur ve Türkiye garantörlük antlaşmasının verdiği yetki ile adaya askeri müdahalede bulunmuştur.⁵⁴

Türkiye'nin müdahalesi sonrası yapılan antlaşmaların ve garanti sisteminin BM Şartı ile uyumluluğu tartışılmıştır. Ayrıca, Kıbrıs'ta müzakere edilmiş bir çözüme ulaşılması için Türkiye ve Yunanistan'ın daha etkili çalışması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵

İsrail'in 1946-1960 arasındaki Kıbrıs'a yönelik dış politikası bağlamında, Türkiye ile diplomatik temaslar ve Türkiye'nin Filistin sorununa ilişkin tutumu istikrarlıdır.⁵⁶

Örneğin, İsrail'in Türkiye'den 1955'te imzalanan Türk-Irak ortak bildirisi ve Türkiye'nin BM kararlarını Filistin meselesi üzerinde nasıl uygulamayı düşündüğü hakkında netlik istediği belirtilmiştir. Türkiye'nin bir temsilcisinin, bir gün Türk Ordusu'nun, Ürdün saldırıya uğrarsa Arap Lejyonu ile "işgalciye" (İsrail olarak yorumlanabilir) karşı savaşılabileceğini ima eden açıklamaları bulunmaktadır.⁵⁷

Türkiye, hem Araplarla hem de İsrail ile eşit düzeyde ve dostluk ilişkileri kurmak istediğini her fırsatta ifade etmiştir.⁵⁸ Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülkedir. 1492'de İspanya'da Hristiyanlar, Yahudileri Hristiyan olmaya zorlamış ve Hz. İsa'yı öldürdüklerini düşündükleri için onları yok etmeye başladığında, Osmanlı, Yahudilere özgürce dinlerini kültürlerini

⁵³ Khalidi, 2017.

⁵⁴ Dodd, 2010.

⁵⁵ Hakkı, 2020.

⁵⁶ Haritos, Gabriel. *Israel and the Cyprus Question: Foreign Policy, Diplomacy and International Relations 1946–1960*, 1. Baskı, Bloomsbury Publishing, London, 2023, s. 87.

⁵⁷ Haritos, s. 203.

⁵⁸ Haritos, s. 219.

yaşayacakları bir hayat sahası sunmuştur. Osmanlılar ülkesinde yaşayan Yahudilerin devlet kademelerinde yükselmelerine izin veren bir yönetim sergilemiştir. Bu dönemde, Müslümanlar Hristiyanlar ve Yahudiler için kutsal ve önemli olan Kudüs, barış şehri olmuş; herkes ibadetlerini özgürce yerine getirebilmiştir. İsrail, Türkiye'nin Yahudilere karşı olumsuz bir arka plana sahip olmadığını bilmelidir.

Türkiye, bugün uluslararası çatışma bölgelerinde barışı sağlama noktasında sorumluluk almaktadır ve diplomatik anlamda önemli bir deneyime sahiptir. Türkiye'nin tarih boyunca sorumluluk alan, barışı sağlamaya çalışan misyonu ve vizyonu açıktır. Filistin açısından Türkiye, her zaman Filistin'in yanında olmuş Filistin'e yapılan haksızlıkları en açık şekilde dile getirmiş, karşısında olduğunu belirtmiş; diplomatik, ekonomik ve insani yardımlar noktasında sorumluluk almaktan çekinmemiştir. Türkiye nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olması nedeniyle, Müslümanlar için kutsal Mescid-i Aksa'yı içine alan Kudüs ve Filistin için sorumluluk almak istediğini de her fırsatta belirtmiştir.

Bugün Türkiye'nin doğrudan İsrail-Filistin çatışmasında potansiyel bir "garantör" olarak rol alabilmesi için, öncelikle Filistin rıza göstermesi, İsrail'in ise ikna edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin tarihsel olarak Kıbrıs'ta garantörlük rolü üstlenmiş olması⁵⁹ ve bölgedeki ana aktörlerden biri olarak tarihsel bağlara sahip olması, potansiyel kapasitesine işaret etmektedir. Ancak, Türkiye'nin Filistin sorunuyla ilgili diplomatik tutumu ve İsrail ile olan ilişkilerinin seyri⁶⁰, böyle bir rolün kabul edilebilirliği açısından karmaşık bir tablo sunmaktadır. Arap devletlerinin ve İsrail'in dış aktörlere yaklaşımları,⁶¹ Türkiye'nin rolünün her iki taraf için de nasıl algılanabileceği konusunda ipuçları verebilir.

Garantörlük modelinin uygulanabilirliği açısından Türkiye'nin rolü tartışılırken, Kıbrıs'taki garantörlük deneyimi, bölgesel konumu ve ilgili taraflarla olan ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin Kıbrıs sorununa müdahil olması, İngiltere'nin bu yöndeki istekli tavrı, adanın Türkiye için jeopolitik konumu ve önemi ve en önemlisi adada yaşayan Türklerin haklarının korunması gerekliliği noktasında oluşmuş bir garantörlüktür. Filistin'de Türkiye'nin garantörlüğü ve garantörlüğünün kapsamı bugün için Kıbrıs'a benzer bir garantörlük olmayacağını söyleyebiliriz. Türkiye, taraflar arasında olası ateşkes ve barış antlaşmalarının uygulanması noktasında gözlemci ve garantör ülkelerden biri olabilir.

59 Dodd, 2010.

60 Haritos, s. 7.

61 Sayigh, s. 11.

D. Modelin Ön Koşulları: Tarafların Rızası ve Uluslararası Destek

Hassas normatif konuların, örneğin bir halkın kendi devletini kurma hakkı, yeni devletlerin kurulması, topraksal ve sınır anlaşmazlıklarının çözümü gibi konuların, savaşı tarafların tek taraflı kararlarına bırakılamaz. Bu tür sorunların uluslararası hukuk ve siyasi teoride son derece tartışmalıdır. Uluslararası toplum, bu tür çatışmalarda moderatör bir rol oynayarak ve rekabet eden iddiaların geçerliliğini değerlendirmek gibi önemli bir görevi vardır. Özellikle, self-determinasyon ilan eden bir halk veya bir devletin kendi devletliğini iddia ettiği çatışmalarda, uluslararası toplumun her iki taraf üzerinde de moderatör baskı uygulayarak onları müzakere masasına getirmesi gerekir.⁶²

Uluslararası toplumun taraflar üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmak istiyorsa, mümkün olduğunca tek sesle konuşması gerektiği açıktır. Ancak uluslararası aktörlerin birbirine karşı oynatılma olasılığı olmadığına, çatışmayı yumuşatmaya yönelik uluslararası çabaların başarı şansı olabilir. Bu tür durumlarda tek taraflı eylemden daha kötü bir şey olmadığı, bunun kötü niyetli taraflara herhangi bir ılımlılık veya uzlaşma olmaksızın hedeflerine ulaşma umudu verdiği belirtilir.⁶³

Kıbrıs bağlamında, “mutabakata dayalı bir çözüm”ün, tüm tarafların (iki toplum ve dört garantör hükümet) kabul edebileceği bir çözüm olması gerektiği belirtilmiştir. Geçerli bir siyasi çözümün öncelikle Kıbrıs halkı arasında, yani mevcut durumda iki ana toplum (Türk-Kıbrıslı ve Rum-Kıbrıslı) arasında aranması gerekir. Kıbrıs sorununa herhangi bir çözümün, iki toplumun kabulüyle buluşmadığı sürece uygulanabilir olmadığı açıktır.⁶⁴

Oslo Anlaşmaları, Filistin Yönetimi’nin hukuki kişiliğini İsrail ve FKÖ arasındaki anlaşmalardan türetmiştir. İsrail’in seçimler ve geçici özerklik için ilk önerileri FKÖ’yü açıkça dışında tutuyordu. Bu, FKÖ’nün asıl muhatabının İsrail hükümeti değil ABD yönetimi olduğuna dair inancını pekiştirmiştir.⁶⁵

Deklarasyon Prensipleri, iki devletli çözüm için bir taslak sunmuş ve çoğu gözlemci bunu onayladığını belirtmiş olsa da yapılan anlaşmanın eşit olmayan ortaklar arasında olduğu da vurgulanmıştır. İsrail’in lehine olan bu güç dengesizliği, tavizlerin eşit olmayan zamanlamasıyla anlaşmaya yansımıştır. Filistinliler öncelikli ihtiyaçları için daha sonraki aşamalarda müzakere etmek zorunda bırakılmıştır.⁶⁶ ABD’nin tek taraflı eylemlerden

62 Walter, s. 63.

63 Walter, s. 63.

64 Hakkı, s. 111.

65 Sayigh, s. 26.

66 Bregman, 2015.

kaçınma taahhüdüne rağmen, İsrail'in bir dizi tek taraflı eylemini engellemiştir.⁶⁷

Bir garantörlük modelinin uygulanabilirliği için, uluslararası toplumun tek sesle konuşması, taraflar üzerinde moderatör baskı uygulaması ve çözümlerin taraflara dayatılmaması gerekir. Kıbrıs örneği, çözümün öncelikle yerel tarafların kabulünü gerektirdiğini göstermektedir. Bu nedenle, İsrail-Filistin bağlamında bir garantörlük modelinin başarılı olabilmesi için en temel ön koşullardan biri hem İsrail'in hem de Filistinli tarafların (muhtemelen Filistin Yönetimi ve/veya Filistin halkının temsilcileri) rızasıdır. Ayrıca, uluslararası toplumun geniş desteği ve koordineli çabası da modelin etkinliği ve meşruiyeti için hayati önem taşımaktadır.⁶⁸ Güç dengesizliği, tarafların rızasının sağlanmasında bir zorluk teşkil edebilir, bu da arabulucunun veya garantörlerin rolünün ne kadar önemli ve zorlu olabileceğini göstermektedir.⁶⁹ Tek taraflı eylemlerin engellenmesi ve anlaşmaların uygulanmasının güvence altına alınması, modelin başarısı için gereklidir.⁷⁰

3. MODELİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A. İsrail'in Yerleşim Politikaları ve İşgalin Hukuki Sonuçları

İsrail, 1967'de Batı Şeria ve Gazze'yi işgal ettikten hemen sonra bu bölgelerde paralel askeri yönetimler kurmuştur. Askeri yetkililer, yasa yapma gücünü üstlenerek askeri emirler şeklinde yeni yasalar çıkarmışlardır. İşgalin ilk dönemlerinde çıkarılan kararnameler arasında tüm bankacılık faaliyetlerinin askıya alınması, sıkı mali ve ticari kontrollerin getirilmesi, yeni gümrük karakollarının kurulması ve eski ateşkes hatlarının kaldırılması yer alıyordu. Bu önlemler arasında evlerin kamulaştırılması/yıkılması, seyahat ve ticaret yasakları ile sürgün gibi hızlı cezalandırma yöntemleri de bulunuyordu.⁷¹

Batı Şeria'da askeri yönetim, tarım, ekonomi, demografi, yıkımlar, sanayi ve istihdam gibi konularla birlikte İsrail yerleşimlerinin de detaylarını sunmaktadır. İsrail'in yerleşim politikalarının idare edilen topraklardaki uluslararası hukuka uygunluğu üzerine farklı İsrailli hukuki görüşler de

67 Khalidi, 2017.

68 Walter, s. 63.

69 Quandt, William B. *Peace Process: American Diplomacy and The Arab-Israeli Conflict*, 1. Baskı, University of California Press, Washington, 2005, s. 417.

70 Khalidi, 2017.

71 Sayigh, s. 26.

mevcuttur. Özellikle “Meron Memorandumu” idare edilen topraklardaki yerleşimlerle ilgilidir.⁷²

Oslo süreci kapsamında sunulan bir Filistin Geçici Kendi Kendini Yönetim Otoritesi (PISGA) önerisi, İsrail’in yerleşim faaliyetlerini dondurmamasını ve birliklerini işgal altındaki Filistin topraklarının sınırları boyunca yeniden konuşlandırma noktalarına çekmesini öngörüyordu. Ancak bu öneri başarısız oldu. İsrail, güvenlik, toprak, su, hava sahası, nüfus, hareket ve yerleşimler gibi önemli konular üzerindeki yetkilerini saklı tutuyordu. PISGA’nın öngördüğü geniş yetki alanı, İsrail’in Filistin’in tamamı üzerindeki münhasır Yahudi hakkı doktrini ile çelişiyordu ve egemenlik kavramına fazla yakındı, bu da İsrail için olmazdı.⁷³

Mevcut Filistin stratejilerinin başarısızlığının nedenlerinden biri olarak hızlanan İsrail kontrolü gösterilmektedir. İşgal yapısı, İsrail’in Batı Şeria ve Gazze Şeridi üzerindeki ekonomik, sosyal ve güvenlik kontrollerinin etkisini içermektedir. Kalıcı bir çözümün unsurlarından biri olarak, yerleşimcilerin egemen Filistin kontrolü altındaki topraklardan çıkarılması gerekmektedir.⁷⁴

B. Uluslararası Aktörlerin Tutumu (ABD, AB, Arap Birliği)

Kıbrıs sorunu bağlamında uluslararası aktörlerin tutumlarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Genel Sekreter’in Kıbrıs için “fikirler setini” (750 sayılı Karar) onaylamış, yerinden edilmiş kişiler ve toprak düzenlemeleri üzerinde çalışılması gerektiğini kabul etmiştir. Müzakerelerin başarısız olması halinde Güvenlik Konseyi, alternatif çözüm yollarını değerlendirmesini de Genel Sekreter’den talep etmiştir (774 sayılı Karar).⁷⁵

İsrail’in 1948-1960 dönemindeki «Kıbrıs Sorununa» yönelik tutumu, uluslararası ve bölgesel faktörlerden, özellikle de BM’deki oyundan etkilenmiştir. İsrail, Kıbrıs’ın Yunanistan kolonisi olmasından ziyade İngiliz yönetiminde kalmasının kendi çıkarına olacağını düşünmüştür. 1958’de İsrail, Kıbrıs’ı İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ın yayılmacı emelleri için bir mücadele alanı olarak görüyordu. İsrail, azınlıkların (Türk Mukimleri) BM tarafından korunmasının, gelecekte kendi topraklarındaki Arap (Filistinli) azınlık bağlamında kendisi aleyhine bir emsal oluşturmaya bileceğinden endişeliydi. Egemen bir devletin başka bir devlete katılması (Kıbrıs’ın Yunanistan’a) konusunda gelecekte BM Genel Kurulu’nun karar verebileceği olasılığının, BM’nin bir BM üyesi devletin toprak egemenli-

72 Bregman, s. 332.

73 Khalidi, ss. 188-189.

74 Quandt, s. 486.

75 Dodd, s. 170.

ğine müdahale yetkisi anlamına geleceği konusundaki İsrail'in endişeleri olmuştur.⁷⁶

Londra-Zürich Anlaşmalarından sonra Yunanistan'ın BM'de Arap oylarına daha az bağımlı hale gelmesi, İsrail'in Yunanistan ile diplomatik yakınlaşma hazırlıklarına yol açmıştır. İsrail'in o dönemdeki temel argümanı, Arap-İsrail çatışmasının BM'nin çoğunluk sistemine değil, doğrudan müzakereler yoluyla çözülebileceği yönündeydi. Londra-Zürich Anlaşmaları, Atina ve Ankara'yı Kıbrıs'ta istikrarın ve NATO iş birliğinin garantörleri yapmıştır.⁷⁷

Arap dünyası, İngilizlere karşı mücadelesinde Kıbrıs Rum tarafını desteklemiştir ve Rum basınında Nasır'a övgüler yapılmıştır. İsrail'in 13. BM Genel Kurulu Oturumunda Türkiye'ye perde arkasından verdiği desteğin Yunanistan ve Rumlarla ilişkiler üzerinde olumsuz bir iz bırakmıştır. Londra-Zürich Anlaşmaları, çözümün doğrudan müzakereler yoluyla elde edilmiş olması nedeniyle İsraillileri memnun etmiştir. Anlaşmalardan sonra Yunanistan ve Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerini riske atmak istememeleri, İsrail'in ikili ilişkilerini geliştirme çabalarını engellemiştir.⁷⁸

İsrail-Filistin bağlamında ABD arabuluculuğundaki yapılan müzakereler bugüne kadar "meyvesiz" kalmıştır. Ayrıca, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve BAE gibi Arap rejimlerinden (İsrail ile gaz anlaşmaları yapmaları, İsrail'den veya İsrail aracılığıyla silah satın almaları nedeniyle) pek bir şey beklenemeyeceği açıktır.⁷⁹

C. Çok Taraflı Garanti Sisteminin Avantajları ve Riskleri

Kıbrıs'taki 1960 anlaşması, İngiliz üs alanlarının bütünlüğü ve İngiltere'nin hakları için Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından verilen garantileri içermektedir. Rumların 1989 yılındaki garanti önerileri, garantörlerin tek taraflı müdahale hakkı olmamasını savunmuştur. Garantilerin kapsamı, Federal Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, egemenliği ve anayasal düzeni olarak belirtilmiştir. Garantilerin süresi ise herhangi bir toplumun devamını gerekli gördüğü sürece devam etmelidir. Kıbrıs Garanti Antlaşması'nın BM Şartı ile uyumluluğu hukuki bir tartışma konusu olmuştur.⁸⁰

Londra-Zürich Anlaşmaları, Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık'ı Kıbrıs'ta istikrarın ve NATO iş birliğinin garantörleri yapmıştır. Bu anlaşmalarla Kıbrıs Türk toplumunun Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na uluslara-

76 Haritos, s. 94.

77 Haritos, s. 185.

78 Haritos, s. 300.

79 Khalidi, s. 242.

80 Dodd, s. 284.

rası ilişkilerde veto hakkı verilmesi, İsrail tarafından Kıbrıs Türk toplumunun İsrail dostu Türkiye'ye bağlı kalacağını, Rumların Arap yanlısı eğilimlerini kontrol edeceğinin ve adanın bir Arap uydusu olma riskini azaltacağını bir garantisi olarak görülmüştür.⁸¹

Kalıcı bir çözümün unsurları arasında, İsrail için güvenlik garantileri, uluslararası güçler ve ikili bir ABD-İsrail güvenlik anlaşması yer almaktadır. Ancak, uluslararası hukuka göre egemen bir devlet içindeki ulusal azınlığın (Kıbrıs Türk toplumunun) BM tarafından korunmasının, İsrail'in kendi Arap azınlığı bağlamında uluslararası bir emsal oluşturmamasından endişe duymasına neden olmuştur. Ayrıca, BM Genel Kurulu'nun egemen bir devletin başka bir devlete katılmasına karar verebilmesinin, BM'nin toprak egemenliğine müdahale riski taşıdığı endişesi de dile getirilmiştir.⁸²

D. Alternatif Çözüm Modelleri (BM Denetiminde Özerklik, İki Devletli Çözüm + Garanti)

Kıbrıs bağlamında, BM Arabulucusu Galo Plaza'nın raporu başlangıçta federal bir planı reddetmiş ve BM Komiserliği denetiminde azınlık hakları öngörmüştür. Plaza, çözümün Kıbrıslılar arasında, BM Şartı'na uygun olarak, çoğunluğun isteklerini karşılarken herkesin meşru haklarını sağlaması gerektiğine inanıyordu. Boutros Ghali'nin Kıbrıs için sunduğu çerçeve bizonallik, tek egemenlik, eşit katılım, detaylı anayasa, yasa- ma ve yürütme organları içeriyordu. Ana konular, mülteciler ve toprak düzenlemesiydi. BM Güvenlik Konseyi bu «fikirler setini» onaylamıştır.⁸³ Kıbrıs için çözüm arayışının muhtemelen bikomünal, bizonal federasyon üzerine kurulu olacağı düşünülmektedir, çünkü bu, her iki tarafın da ilk tercihi olmasa da en kabul edilebilir uzlaşmadır.⁸⁴

Oslo Anlaşmaları, “Filistin devleti” terimi açıkça kullanılsa da, İki Devletli Çözüm fikrini tanıtmıştır. İlkeler Bildirgesi, Ürdün seçeneği ve Begin'in özerklik fikrinin yerini alarak yeni bir yaklaşım sunmuştur. Ancak, İsrail'in işgali sona erdirmek yerine yeniden organize etmeyi ve sınırlı özerklik sunmayı amaçladığı şüphesi vardı. İsrail'in bağımsızlık sembollerine (Arafat'ın «Reis» olarak adlandırılması, Filistin Ulusal Yönetimi yerine sadece «Filistin Yönetimi») izin vermemesi bu şüpheleri artırmıştır.⁸⁵

Oslo anlaşmaları kapsamında, Filistin Geçici Kendi Kendini Yönetim Otoritesi (PISGA) kurulmuş, İsrail askeri yönetiminden/sivil idaresinden yetki devri yapılmış, Filistin Yönetimi'ne belirli yetkiler verilmiş ve İsrail-

81 Haritos, s. 300.

82 Haritos, s. 300.

83 Dodd, s. 70.

84 Ker-Lindsay, s. 91.

85 Bregman, s. 203.

il'in belirli bölgelerden çekilmesi öngörülmüştür. PISGA, bir devlete giden bir basamak olarak tasarlanmıştı. Ancak PISGA önerisi, İsrail'in sunduğu sınırlamaları ve kısıtlı özerkliği aşma girişimi olarak başarısız olmuştur.⁸⁶

İsrail'in mülteci dönüşü ve Kudüs statüsü konusunda gerçek bir uzlaşma sunmamasının ve Filistinli liderlerin Wye River/Taba tekliflerini (geçici özerklik, toprakların %90'ından fazlasında devlet olma olasılığı) kabul edememesinin, pozisyonların katılaşmasına yol açtığını belirtmektedir. Mülteci dönüşü, kimlikler için merkezi hale gelmiş; uzlaşmalar, siyasi intihar olarak görülmüştür. Müzakerelere, "geri dönük" bir gündem (mülteci dönüşü) hâkim olmuştur. Mülteciler için dönüş yerine entegrasyonun daha iyi barış olasılıkları sunduğu (haksız eylemleri kabul etmek anlamına gelse de) şeklinde bir fikir de ortaya atılmıştır.⁸⁷

Filistinliler için kalıcı bir çözümün unsurları arasında, işgalin erken sonlandırılması (Batı Şeria'nın çoğu), İsrail'e devredilen topraklar için adil toprak takasları, Doğu Kudüs'ün Filistin devletinin başkenti olması, mültecilerin kendi devletlerine dönüşü, cömert tazminat ve yerleşimcilerin çıkarılması yer almaktadır.⁸⁸

İsrail'in hayatta kalmasının bir koşulu olarak, Ortadoğu devleti haline gelmesi, saldırgan ve Siyonist olmaması, Arap toplumu/ekonomisi ile birleşmesi ve yayılmacı karakterinden vazgeçmesi önerilmiş, bu da Filistinliler için somut kazanımlara yol açabileceği fikri dile getirilmiştir. FKÖ, İsrail'i 1947 taksim sınırları içinde tanımaya açık olduğunu belirtmiştir. Filistin halkı tam egemenlik kullanacak ve bağımsız bir ulusal varlık kurabilecektir.⁸⁹(Sayıgh, 1997)

4. SONUÇ VE POLİTİKA TAVSİYELERİ

Bu çalışma, Kıbrıs'taki garantörlük modeli ve daha genel olarak Kıbrıs sorununa yönelik çözüm arayışlarının Filistin meselesine uygulanabilirliğini hukuki bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmamız, her iki çatışmanın karmaşık köklerine, uluslararası hukukla olan ilişkilerine ve barışçıl çözüme ulaşma çabalarına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

A. Kıbrıs Modelinin Filistin'e Uyarlanabilirliğinin Değerlendirilmesi

Kıbrıs sorunu ve İsrail-Filistin çatışması, her ikisi de uzun süreli toprak anlaşmazlıkları, güvenlik kaygıları, yerinden edilmiş nüfuslar ve

86 Khalidi, s. 189.

87 Wolff, s. 149.

88 Quandt, s. 426.

89 Sayıgh, s. 338.

kimlik temelli farklılıklar içeren karmaşık sorunlardır. Kıbrıs'taki çözüm arayışlarının temel direklerinden biri, iki toplumlu, iki bölgeli federasyon modeli olmuştur. Bu model, adanın iki ana toplumu olan Kıbrıs Rumları ve Kıbrıs Türklerinin belirli coğrafi bölgelerde özerk yönetimlere sahip olmasını ve federal düzeyde güç paylaşımını öngörmüştür. Kıbrıs'ta bu tür bir federal yapının oluşturulmasına yönelik çeşitli öneriler ve müzakereler olmuştur. Örneğin, 1977 ve 1979 Yüksek Düzey Anlaşmaları, adanın bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü ve Bağlantısızlar Hareketi'ne üyeliği temelinde iki toplumlu, iki bölgeli federal bir sistem kurulması gerekliliğini vurgulamıştır. Annan Planı gibi daha sonraki öneriler de birleşik federal bir Kıbrıs Cumhuriyeti'ni esas almıştır.⁹⁰

Filistin ise, 1993 tarihli İlkeler Bildirisi ve onu takip eden anlaşmalarla bir geçiş sürecinin başladığını göstermektedir. Bu süreç, İsrail askeri yönetiminden Filistin Yönetimi'ne yetki devrini ve Gazze ile Batı Şeria'da özerklik/kendi kendini yönetme düzenlemelerini içermiştir. Filistin Yönetimi'nin sınırlı bir uluslararası kişiliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak Filistin tarafının kendi kaderini tayin hakkı ve bağımsız devlet kurma hedefinden bahsetse de, Kıbrıs'takine benzer detaylı, iki toplumlu/iki bölgeli federal yapıdan ziyade, Filistin bağlamındaki müzakereler daha çok nihai statü konuları (sınırlar, Kudüs, mülteciler, güvenlik) ve iki devletli çözüm çerçevesinde ele alınmıştır.⁹¹

Kıbrıs modelindeki mülkiyet sorunu da Filistin'deki mülteci/yerinden edilmiş kişiler sorununa benzerlik göstermekle birlikte, hukuki çerçeveleri farklıdır. Kıbrıs'ta 1963 sonrası olaylardan etkilenen mülkiyetlere yönelik olağanüstü bir rejim öngörülmüşken Filistin'de ise mültecilerin kendi devletlerine dönme ve kayıpları için tazminat alma hakkı vurgulanmıştır.

Kıbrıs modelinin temel unsurlarından biri de garantörlük sistemi ve güvenlik düzenlemeleridir. 1960 Garanti Antlaşması, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve anayasasının temel maddeleriyle kurulan düzeni garanti altına almış, Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık'a belirli hak ve sorumluluklar vermiştir. Özellikle Antlaşma'nın 4. Maddesi, antlaşma hükümlerinin ihlali durumunda garantör devletlerin birbirlerine danışmasını, ancak ortak hareket mümkün olmazsa her birinin tek başına hareket etme hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir. Türkiye açısından bu hükümler, Helenizm (enosis) ve adanın bölünmesi (taksim) gibi hareketlere karşı bir garanti olarak görülmüştür.⁹²

Filistin bağlamında güvenlik endişelerinin ve uluslararası güvenlik düzenlemeleri ihtiyacının önemli olduğu açıktır. Ancak Kıbrıs'taki gibi spesifik, üçlü garantörlük modeline benzer bir yapı önerisi yerine, hassas

90 Hakkı, s. 375.

91 Quandt, s. 426.

92 Hale, s. 97.

bölgelerde uluslararası güçlerin bulunması veya uluslararası sivil ve askeri varlığın denetimi gibi daha genel uluslararası rol önerileri (Kosova örneğinde olduğu gibi) tartışılmıştır.⁹³

Sonuç olarak, Kıbrıs modelinin iki toplumlu/iki bölge federal yönetim ve mülkiyet sorunlarına yönelik mekanizmalar gibi bazı unsurları Filistin’deki potansiyel bir çözüm için kavramsal bir referans sunmaktadır. Ancak, Kıbrıs’taki spesifik garantörlük sistemi ve özellikle 4. Maddedeki tek taraflı müdahale hakkı, Filistin bağlamındaki farklı aktörler (İsrail, gelecekteki Filistin devleti, bölge ülkeleri, uluslararası toplum) ve güvenlik dinamikleri göz önüne alındığında, aynı şekilde uygulanabilir görünmemektedir. Filistin’deki güvenlik kaygıları daha çok İsrail’in güvenliği ve gelecekteki Filistin devletinin egemenliği/güvenliği arasındaki dengeyi kurmaya odaklanmaktadır.⁹⁴

Kıbrıs müzakerelerinin sürecinde, tarafların doğrudan müzakere çabaları ve BM’nin iyi niyet misyonu kapsamındaki arabuluculuğu vurgulanmalıdır. Filistin bağlamında da müzakereler ve uluslararası arabuluculuk (örneğin ABD’nin rolü) merkezi olmuştur. Ancak Kıbrıs’taki sürecin uzunluğu, başarısızlıkları (Annan Planı’nın referandumda reddedilmesi gibi) ve güvensizlik, Filistin süreci için de uygulama ve güvenilirlik garantilerinin ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.⁹⁵

B. Türkiye’nin Bölgesel Diplomasi ‘deki Potansiyel Rolü

Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin 1960’taki kuruluşundan bu yana adanın garantör devletlerinden biri olarak Kıbrıs sorununda merkezi bir rol oynamıştır. Türkiye, Kıbrıs Türk toplumunun haklarını koruma ve adanın taksime (bölünme) doğru gitmesi veya Yunanistan’la birleşmesi (enosis) senaryolarına karşı pozisyon almakta gecikmemiştir. Türkiye’nin dış politikasında Kıbrıs önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’nin 1974 müdahalesi, Kıbrıs Türk yönetimini desteklemesi ve iki ayrı halka dayalı iki eşit devleti tanıyan bir çözümü tercih ettiğini göstermektedir. Türkiye ayrıca Annan Planı gibi çözüm önerilerine destek vermiştir.

Türkiye Kıbrıs sorununu içselleştirmiş ve Kıbrıs’taki Türk varlığını tahkim etmiştir. Diplomatik ve askeri mücadeleden geri durmamıştır. Türkiye, Kıbrıs üzerindeki sözünü uluslararası hukuka uygun bir şekilde, antlaşmalar hukuku çerçevesinde ileri sürmektedir. Lozan’da Kıbrıs üzerinde Türkiye’nin hakları parantez içinde belirtilmiştir. Ayrıca adada Türklerin yaşaması ve Türkiye anakarasına yakın olması, Türkiye’nin Kıbrıs’taki varlığının gerekçeleridir. Türkiye, gerek devlet yönetimi gerek halk

93 Quandt, s. 426.

94 Quandt, s. 426.

95 Ker-Lindsay, s. 91.

nezdinde, kendi ulusundan olan Kıbrıs Türklerinin yanında olmayı bir görev bilmiştir.

Türkiye'nin genel olarak Orta Doğu ile diplomatik ilişkileri artmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs'taki garantörlük deneyimi ve bölgesel bir aktör olarak artan görünürlüğü, prensipte, gelecekteki bir İsrail-Filistin anlaşmasında güvenlik garantileri veya uygulama denetimi gibi alanlarda bir rol oynaması için bir temel sağlayabilir. Türkiye, bugün çevresindeki birçok anlaşmazlığın çözümünde bazen diplomatik bazen fiili destekleri ile yer almaktadır. Rusya ve Ukrayna arasında Türkiye tarafından yapılan arabuluculuk önemli bir örnektir. Ukrayna, Türkiye'nin arabuluculuk sonrası yapılacak ateşkes ve ardından barış antlaşmasına garantör ülke olabileceğini bundan memnuniyet duyacaklarını belirtmiştir. Yine Türkiye, Karabağ'da 30 yıllık bir uluslararası problem olan çatışma bölgesinde yapılan ateşkes antlaşmasına gözlemci-garantör ülke olarak müdahil olmuştur.

7 Ekim 2023 sonrası, Türkiye İsrail-Filistin çatışmasına garantör ülke olarak müdahil olabileceğini ve sorumluluk alma niyetini en üst perdeden ilan etmiştir. Türkiye'nin İsrail-Filistin çatışmasının çözümünde, Kıbrıs'ta olduğu gibi veya Karabağ'da olduğu gibi tek başına müdahil olamayacağı bugün için açıktır. Filistin sorunu karmaşık ve çok köklü bir sorundur. Yapılması ve atılması gereken çok adım vardır. Türkiye, bugün için Filistin sorununa ilişkin rolünü, bölgesel örgütlerin ve devletlerin içinde önemli bir sorumluluk alarak gerçekleştirebilir. Filistin sorunu tarafların yapacakları ateşkes ve barış antlaşmaları ile çözülmesi gerektiği açıktır. Türkiye, bu noktada bölgeye coğrafi yakınlığı, diplomasi kapasitesi ve bölgeyle olan tarihi ve dini bağları doğrultusunda taraflar arasında yapılacak olan ateşkes ve barış antlaşmasına yönelik garantörlük sorumluluğu alabilir. Bu garantörlüğün kapsamı, Kıbrıs'takinden farklı olarak, bir konsensüs halinde oluşturulan ve kararlaştırılan statünün yeniden tesisi için müdahil olabilmeyi içerebilir.

C. Kalıcı Barış İçin Çok Taraflı Garantörlük Önerisi

Kıbrıs deneyimi, tek taraflı müdahale hakkı içeren üçlü garantörlük modelinin potansiyel istikrarsızlık risklerini barındırdığını göstermektedir. Kıbrıs Türk tarafı, bağımsızlığın “etkin bir şekilde garanti altına alınması” gerektiğini belirtmiş, Kıbrıs Rum tarafı ise garantörlerin müdahale hakkı olmayan çok uluslu garantiler talep etmiştir.⁹⁶

Filistin için olası bir barış anlaşmasında, Kıbrıs'taki üçlü modele alternatif olarak çok taraflı bir garantörlük sisteminin daha uygun olabileceği düşünülebilir. Bu sistem, BM, AB, ABD gibi büyük güçlerin yanı sıra bölgeden ülkeleri (Türkiye, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan gibi) içerebilir.

96 Dodd, s. 163.

Kosova’da uluslararası sivil ve askeri varlığın anlaşmanın uygulanmasını denetleyeceğinden bahsedilmektedir. BM’nin Kıbrıs’ta da barış gücü (UNFICYP) bulundurduğu ve çözüm çabalarına dahil olduğu açıktır.⁹⁷ Filistin’de de bu tür uluslararası barış gücü antlaşmanın sahada uygulanmasında önemli görevler üstlenebilir.

Çok taraflı bir model, riskleri ve sorumluluğu daha fazla aktör arasında paylaştırarak tek bir garantörün (veya garantörlerin) çatışmada taraf olma veya tek taraflı müdahalede bulunma eğilimini azaltabilir. Ayrıca, daha geniş bir meşruiyet tabanı sağlayabilir. Ancak, çok taraflı bir garantörlük sisteminin etkinliği, katılan devletler arasındaki konsensusa, kararlılığa ve anlaşmazlık durumunda yaptırım uygulama kapasitesine bağlı olacaktır. Kıbrıs müzakerelerinde dahi (Contact Group örneğinde) uluslararası aktörler arasında görüş ayrılıkları olabildiğini göstermektedir. Bu nedenle, potansiyel birçok taraflı garantörlük sisteminin yapısı, yetkileri ve karar alma mekanizmaları hukuki açıdan titizlikle belirlenmelidir.

D. Gelecekteki Araştırmalar İçin Tavsiyeler

Kıbrıs’taki Federal Yapı Önerileri ile Filistin İçin Olası Yapıların Detaylı Hukuki Karşılaştırması: Kıbrıs’taki güç paylaşımı, bölgelerin belirlenmesi, mülkiyet hakları ve merkezi hükümetin yetkileri gibi anayasal ve hukuki detayların, Filistin için tartışılan olası devlet yapıları (iki devletli çözüm çerçevesinde bağımsız bir Filistin devleti veya farklı federal/konfederal modeller) bağlamındaki hukuki çerçevelerle karşılaştırılması gerekmektedir.

Kıbrıs Garanti Antlaşması ile Filistin İçin Olası Güvenlik Mekanizmalarının Hukuki Mukayesesi: Garanti Antlaşması’nın spesifik hükümleri, müdahale hakkının uluslararası hukuktaki yeri ve Kıbrıs’taki uygulanma pratiği, Filistin için önerilen veya tartışılabilir çok taraflı garantörlük, uluslararası güçlerin konuşlandırılması, güvenlik koordinasyonu ve denetim mekanizmalarının hukuki temelleri ve yetkileriyle karşılaştırılmalıdır.

Kendi Kaderini Tayin Hakkının İki Çatışmadaki Hukuki Gelişimi ve Uygulanması: Öz belirlenim prensibinin uluslararası hukukta evrimi ve bu prensibin Kıbrıs ve Filistin bağlamlarında nasıl ele alındığına dair derinlemesine hukuki bir analiz yapılmalıdır. Özellikle, farklı halkların/toplumların hakları ve devlet kurma/özerklik talepleri arasındaki denge incelenmelidir.

Mülkiyet ve Tazminat Mekanizmalarının Karşılaştırmalı Hukuki Analizi: Kıbrıs’ta Annan Planı’ndaki mülkiyet düzenlemeleri ve bu konudaki yasal süreçler, Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkı ve tazminat taleple-

97 Hakkı, s.375.

rinin hukuki çerçeveleri ve potansiyel çözüm modelleri (örneğin tazminat fonları) ile karşılaştırılmalıdır.

Uygulama ve Güvenilirlik Garantilerinin Hukuki Boyutu: Anlaşmaların imzalanmasının ötesinde, bunların sahada nasıl uygulanacağına dair hukuki garantilerin (örneğin uluslararası denetim mekanizmaları, yaptırım rejimleri, hakemlik/yorum mekanizmaları) Kıbrıs ve Filistin bağlamındaki hukuki gerekçeleri ve potansiyel yapıları incelenmelidir.

Uluslararası Aktörlerin Rollerinin Hukuki Değerlendirilmesi: BM, AB, ABD ve ilgili bölgesel aktörlerin (Türkiye, Yunanistan, Birleşik Krallık ve Arap devletleri) her iki çatışmadaki hukuki pozisyonları, rolleri ve potansiyel etkileri detaylı olarak araştırılmalıdır.

Bu tavsiyeler, Kıbrıs ve Filistin gibi karmaşık çatışmaların çözümünde uluslararası hukukun rolünü ve farklı barış modellerinin uygulanabilirliğini anlamak için daha derinlemesine hukuki araştırmalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

SONUÇ

İsrail-Filistin meselesi, yalnızca bir sınır ya da egemenlik tartışması değil; tarihsel, kimliksel ve insani yönleri olan, nesiller boyunca süregelen bir çatışmadır. Uluslararası hukukun barışı koruma ve adalet sağlama potansiyeli, bu denli derinleşmiş ihtilaflar karşısında sıklıkla sınanmakta; mevcut normatif çerçeve, gerçek hayattaki güç asimetrisiyle karşılaştığında yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, sadece hukuki kuralların değil, aynı zamanda karşılıklı güvene dayalı yapıcı modellerin geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Kıbrıs örneği, garantörlük mekanizmasının belirli koşullar altında istikrar sağlayıcı bir unsur olabileceğini göstermektedir. Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık arasında tesis edilen üçlü garantörlük yapısı, anayasal düzenin ve iki toplumlu yapının korunmasına yönelik hukuki bir çerçeve sunmuştur. Elbette bu modelin tarihsel bağlamı, coğrafi koşulları ve taraflar arası güç dengesi Filistin bağlamından farklılık arz etmektedir. Ancak yine de çok taraflı denetim, taraf rızasına dayalı meşru müdahale yetkisi ve self-determinasyonun güvence altına alınması gibi ilkeler, çatışma çözümünde yol gösterici kavramlar olarak önemini korumaktadır.

Filistin'in karşı karşıya olduğu yapısal sorunlar – devletsizliğin getirdiği kurumsal kırılganlık, egemenlik sınırlarının belirsizliği, işgalin sürekliliği, iç siyasi parçalanmışlık ve uluslararası tanınırlığın kısıtlılığı – klasik garantörlük modellerinin bu bağlama birebir aktarılmasını güçleştirmektedir. Buna karşın, bu karmaşık ortamda uluslararası toplumun yeni nesil garantörlük yapıları üzerinde düşünmesi kaçınılmazdır. Özellikle BM

gözetiminde yürütülecek demokratik seçim süreçleri, insan haklarının ve mülteci haklarının korunmasına yönelik hukuki mekanizmalar ile diplomatik sorumluluk paylaşımına dayanan kolektif garantörlük yapıları, çağdaş ve sürdürülebilir bir çözümün temel taşlarını oluşturabilir.

Türkiye'nin tarihsel sorumluluğu, diplomatik birikimi ve Filistin halkıyla kurduğu duygudaşlık ilişkisi, onu potansiyel bir garantör adayına dönüştürmektedir. Ancak bu rolün başarılı olabilmesi, yalnızca iyi niyetli bir duruşla değil; taraflar arasında güven inşa edebilecek tarafsızlık, uluslararası hukuka uyum ve çok taraflı destekle mümkün olacaktır. Türkiye'nin garantörlüğü, askeri müdahale çağrışımlarından uzak; daha çok barış süreçlerini destekleyen, siyasi mutabakatın uygulanmasını izleyen ve halkların iradesine saygıyı güvence altına alan bir yapıda kurgulanmalıdır.

Filistin meselesinde barış, yalnızca bir antlaşmanın imzalanmasıyla değil, halkların onurunun iade edilmesiyle mümkündür. Bu da yıllardır mülteci kamplarında büyüyen çocuklara aidiyet hissi verecek, kimlikleri tanıyacak ve eşitlik temelinde gelecek inşa edecek bir yaklaşımı gerektirir. Hukuk, bu sürecin meşruiyet zemini; garantörlük gibi modeller ise uygulama güvencesi olabilir.

Sonuç olarak, garantörlük modeli tek başına nihai bir çözüm sunmamaktadır. Ancak, çok taraflı katılımı, diplomatik uzlaşmayı ve insan onurunu merkeze alan kapsamlı bir yaklaşımla yeniden yapılandırıldığında, Filistin'in barış sürecinde önemli ve tamamlayıcı bir rol oynayabilir. Burada esas olan, modelin teknik detaylarından çok, tasarımıdaki şeffaflık, tarafların aktif katılımı ve en önemlisi halkların özgür iradesine ve temel insan haklarına saygının gözetilmesidir. Barış, salt resmi anlaşmalarla değil; yıllardır süregelen acıların anlaşılması, kimliklerin tanınması ve geleceğe dair umutların yeniden inşasıyla mümkündür. Bu nedenle, garantörlük yapıları, hukuki bir güvence sağlamanın ötesinde, insan merkezli bir iyileşme ve dayanışma sürecine hayati bir rol üstlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Bregman, A. (2015). *Cursed victory: Israel and the occupied territories: A history* (1st ed.). Pegasus Books.
- Dodd, C. (2010). *The history and politics of the Cyprus conflict* (1st ed.). Palgrave Macmillan.
- Doğan, İ. (2013). *Devletler hukuku* (2. baskı). Astana Yayınları.
- Hakkı, M. M. (2020). *The Cyprus issue: A documentary history, 1878-2007* (1st ed.). Bloomsbury Publishing.
- Hale, W. (2013). *Turkish foreign policy since 1774* (3rd ed.). Routledge.
- Haritos, G. (2023). *Israel and the Cyprus question: Foreign policy, diplomacy and international relations 1946–1960* (1st ed.). Bloomsbury Publishing.
- Ker-Lindsay, J. (2011). *The Cyprus problem: What everyone needs to know* (1st ed.). Oxford University Press.
- Khalidi, R. (2017). *The hundred years' war on Palestine* (1st ed.). Metropolitan Books.
- Özsaray, K. (2009). *Kıbrıs sorunu: Hukuksal inceleme*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Pazarcı, H. (2016). *Uluslararası hukuk* (15. baskı). Turhan Kitabevi.
- Quandt, W. B. (2005). *Peace process: American diplomacy and the Arab-Israeli conflict* (1st ed.). University of California Press.
- Reçber, K. (2016). *Uluslararası hukuk* (2. baskı). Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Sayigh, Y. (1997). *Armed struggle and the search for state* (1st ed.). Oxford University Press.
- Shaw, M. N. (2021). *International law* (9th ed.). Cambridge University Press.
- Sterio, M. (2013). *The right to self-determination under international law: "Self-determining," secession, and the rule of the great powers* (1st ed.). Routledge.
- Sur, M. (2013). *Uluslararası hukukun esasları* (7. baskı). Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Walter, C. (2014). *Self-determination and secession in international law* (1st ed.). Oxford University Press.
- Wolff, S. (2006). *Ethnic conflict: A global perspective* (1st ed.). Oxford University Press.

BÖLÜM

5

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMANIN YENİ PARADİGMASI: SAĞLIKLI KENTLER

Elif KABCUK¹

Nur Funda TUTAR²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı,

elif.kabcuk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7913-1343>

² Öğr. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, nfunda33@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2207-9384>

GİRİŞ

Küresel düzeyde kalkınma anlayışlarının dönüşüme uğradığı çağımızda, yerel düzeyde sürdürülebilirlik eksenli politikaların önemi her geçen gün artmaktadır. Bu dönüşümün merkezinde, insan refahını sadece ekonomik göstergelerle değil; çevresel bütünlük, sosyal adalet ve sağlıkla birlikte değerlendiren yeni yaklaşımlar yer almaktadır. “Sürdürülebilir kalkınma” kavramı bu noktada yalnızca ekonomik büyümeyi değil, kaynakların gelecek kuşaklara aktarılmasını ve yaşam kalitesinin korunmasını da hedefleyen bir vizyonu temsil etmektedir. Brundtland Raporu ile küresel düzlemde şekillenen bu vizyon, günümüzde yerel ölçüğe indirgenerek somutlaşmakta ve kent düzeyinde “sürdürülebilir yerel kalkınma” stratejileriyle ete kemiğe bürünmektedir. Yerel kalkınmanın sürdürülebilirliği, yalnızca ekonomik canlılıkla değil; sağlıklı çevre, etkin hizmet sunumu ve toplumsal kapsayıcılıkla mümkündür. Bu bağlamda kentlerin, sadece barınma ve üretim birimi olmanın ötesine geçerek bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal refahını önceleyen yapılar hâline gelmeleri gerekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ortaya konulan “Sağlıklı Kentler” yaklaşımı da tam bu noktada önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, kentsel planlama, kamu sağlığı ve çevresel sürdürülebilirlik arasında güçlü bir bağ kurarak kentleri yaşanabilir, dirençli ve eşitlikçi alanlar hâline dönüştürmeyi hedeflemektedir. Sağlıklı kent vizyonu, kentsel yaşamın sadece fiziki yapılarla değil, aynı zamanda sosyal politika ve yönetim süreçleriyle de bütüncül biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. DSÖ tarafından 1986 yılında başlatılan Sağlıklı Kentler Projesi, bireylerin yaşam kalitesini artırmak amacıyla sağlık, çevre, ulaşım, sosyal hizmetler ve katılım gibi birçok boyutu kapsamlı şekilde ele almakta; kentleri sadece mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de merkezi olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda hazırlanan stratejik belgeler ve kent sağlık profilleri, yerel yönetimlerin planlamalarında bilimsel ve sistematik bir zemin oluşturmaktadır. Küresel sürdürülebilirlik hedefleri ile doğrudan örtüşen bu yaklaşım, 2030 Gündemi’nde yer alan “Sağlık ve Kaliteli Yaşam”, “Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar”, “İklim Eylemi” ve “Eşitsizliklerin Azaltılması” gibi hedeflerle sıkı bir uyum içerisinde. Sağlıklı kentler sadece altyapısal müdahaleleri değil, sosyal eşitliği ve halk sağlığını önceleyen planlamaları da içermektedir. Bu çerçevede sağlıklı bir kentin inşası, çevresel sürdürülebilirlik, sosyal uyum, ekonomik refah ve kapsayıcı yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesiyle mümkündür.

Bu bağlamda çalışma, sürdürülebilir yerel kalkınma anlayışı çerçevesinde şekillenen sağlıklı kentler paradigmasını çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Kavramsal ve kuramsal altyapıya yer vererek sürdürülebilirlik ve kentleşme ilişkisi açıklanmakta; DSÖ Sağlıklı Kentler Ağı ve Türkiye’deki uygulamalar üzerinden bu yaklaşımın somut örnekleri analiz

edilmektedir. Ayrıca, sağlık göstergeleri aracılığıyla kentlerin sağlıkla ilişkili performanslarının izlenebilirliğine dair önemli çerçeveler sunulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, yalnızca sağlıklı kentlerin tanım ve ilkelerini ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda bu yaklaşımın Türkiye’de nasıl benimsendiğini, hangi araçlarla uygulamaya geçirildiğini ve yerel yönetimlerin bu süreçte ne tür kurumsal yapılar oluşturduğunu da gözler önüne sermektedir. Böylece, sürdürülebilir kalkınmanın yerel ölçekte nasıl yaşama geçirilebileceği ve kentlerin halk sağlığı temelli yeniden nasıl kurgulanabileceği üzerine bütüncül bir değerlendirme sunulmaktadır.

KAVRAMLAR VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Anlayışı

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir yerel kalkınma, günümüzde önemini giderek artırmaktadır. Sürdürülebilirlik; doğal kaynakların korunmasını, ekonomik büyümenin sağlanmasını ve sosyal adaletin gözetilmesini içeren çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yaklaşım, doğal kaynakların tükenmesini önlemeyi ve çevresel tahribatı en aza indirmeyi amaçlayarak yenilenebilir enerji kullanımı, geri dönüşüm ve organik tarım gibi uygulamaları teşvik etmektedir. Aynı zamanda ekonomik verimliliği artırmakta ve kaynakların etkin, rasyonel biçimde kullanılmasını desteklemektedir. Bu doğrultuda sürdürülebilir yerel kalkınma, yerel ekonomilerin güçlenmesini ve istihdam olanaklarının genişlemesini sağlamaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk kez 1982 yılında Dünya Doğa Şartı’nda yer almaktadır. Bu belgede ekosistemlerin sürdürülebilir şekilde yönetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Doğal kaynakların insan yararına kullanımı ön planda tutulmaktadır. Ancak bu kullanımın ekosistem bütünlüğünü tehlikeye atmaması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik, doğa ile uyumlu bir yönetim anlayışını öngörmektedir (Tosun, 2009: 1; Altuntaş, 2012: 136). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise, 1987 yılında Brundtland Raporu’nda tanımlanmaktadır. Bu kavram, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan kalkınmayı hedeflemektedir. Sürdürülebilirlik, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. 2015 yılında Gündem 2030 başlığı altında yeni hedefler belirlenmektedir. Bu kapsamda 17 ana hedef ve 169 alt hedef oluşturulmaktadır. Gündem 2030, küresel sürdürülebilir kalkınma çabalarına yön vermektedir (<https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa>).

Tablo 1. *Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar*

Yoksulluğa Son	Açlığa Son	Sağlık ve Kaliteli Hizmet	Nitelikli Eğitim	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Temiz Su ve Sanitasyon
Erişilebilir ve Temiz Enerji	İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	Eşitsizliklerin Azaltılması	Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	Sorumlu Üretim ve Tüketim
İklim Eylemi	Sudaki Yaşam	Karasal Yaşam	Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	Amaçlar İçin Ortaklıklar	

Kaynak: Küresel Amaçlar, 2025 - <https://www.kureselamaclar.org/>

Tablo 1’de Küresel Amaçlar yer almaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışma, birden fazla sürdürülebilir kalkınma amacı ile doğrudan uyum göstermektedir. Öncelikle, “Sağlık ve Kaliteli Yaşam” amacı, sağlıklı kentlerin fiziksel, sosyal ve çevresel koşullar açısından bireylerin yaşam kalitesini artırmakta ve kent sağlığını korumakta olduğunu ortaya koymaktadır. “Temiz Su ve Sanitasyon” ile “Erişilebilir ve Temiz Enerji” hedefleri de kentsel altyapının sürdürülebilirliği kapsamında sağlıklı kent vizyonunu desteklemektedir. Ayrıca, “Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar” amacı, bu çalışmanın temel odak noktasıyla doğrudan örtüşmekte; planlı kentleşme, yeşil alanların korunması ve dirençli kentsel yapılar geliştirilmesini teşvik etmektedir. “İklim Eylemi” hedefiyle de uyum sağlanmakta; karbon salımını azaltan, çevresel tahribatı önleyen kent modelleri öne çıkarılmaktadır. Bununla birlikte, “Eşitsizliklerin Azaltılması” ve “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme” gibi amaçlar da sağlıklı kentlerde sosyal adaletin ve kapsayıcı ekonomik gelişmenin güçlendirilmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır. Sonuç olarak, sağlıklı kentler yaklaşımı çok boyutlu yapısıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin bütüncül biçimde gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Sürdürülebilir yerel kalkınma, bir bölgenin veya yerel topluluğun ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarını karşılayarak, yerel kaynakların etkin ve verimli kullanımıyla uzun vadeli refah sağlama sürecidir. Bu yaklaşım, yerel halkın katılımını teşvik eder, yerel kültür ve değerlere saygı gösterir ve çevresel sürdürülebilirliği ön planda tutar. Sürdürülebilir yerel kalkınma, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin yerel düzeyde uygulanmasıdır. Bu kavram, yerel toplulukların kendi kaynaklarını yönetme, kendi kararlarını alma ve kendi sürdürülebilir kalkınma hedeflerini belirleme yeteneğini içermektedir. Sürdürülebilir yerel kalkınma, yerel düzeyde sürdü-

rülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için stratejik planlama ve uygulama gerektirir ve genellikle yerel yönetimlerin, topluluk liderlerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün iş birliğini içerir. Sürdürülebilir yerel kalkınmanın öne çıkan unsurları şunlardır:

- **Yerel Ekonomi:** Yerel iş fırsatları yaratmak, küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemek, tarım, turizm ve diğer yerel endüstrileri geliştirmek.
- **Toplumsal Katılım:** Yerel halkın karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlamak, topluluk temelli örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmek.
- **Çevresel Sürdürülebilirlik:** Doğal kaynakların korunması, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetimi ve çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesi.
- **Sosyal Eşitlik:** Eğitim, sağlık, konut gibi temel hizmetlere eşit erişim sağlamak, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele etmek.

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir yerel kalkınma, birbirini tamamlayan ve destekleyen kavramlardır. Küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak, yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının başarılı olmasına bağlıdır. Bu, yerel kaynakların etkin ve verimli kullanımı, toplulukların güçlendirilmesi, çevresel koruma ve sosyal adaletin sağlanması gibi çok yönlü stratejilerin bir araya getirilmesini gerektirir. Yerel düzeyde başarılı sürdürülebilir kalkınma projeleri, toplulukların kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine, refah seviyelerinin artmasına ve daha sürdürülebilir bir gelecek için küresel çabalara katkıda bulunmalarına yardımcı olmaktadır.

Sağlık Kavramı

Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, sağlığın yalnızca bireysel değil, toplumsal bir boyutunun da bulunduğunu göstermektedir. Sosyal iyilik hali, bireyin sağlıklı bir toplumsal çevrede yaşamasıyla mümkün olmaktadır. Gelir adaletsizliği, işsizlik ve güvencesizlik bireyin tam iyilik halini engellemektedir. Bu nedenle sosyal yaşam koşullarının sağlıklı olması büyük önem taşımaktadır (https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/33.html). Sağlık hem bireysel hem de toplumsal bir hak olarak tanımlanmakta ve vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak kabul edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sağlık hakkı güvence altına alınmakta ve devletin bu alanda görevli olduğu belirtilmektedir. Sağlık hizmetlerinin temel amacı, tüm bireylerin eşit, kaliteli ve ulaşılabilir sağlık hizmetlerinden yararlanması-

nı sağlamaktır. Anayasalar ve yasalar, sağlık hizmetlerinin coğrafî, sosyal ve ekonomik engeller olmaksızın sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, sağlık hizmetlerinde uluslararası iş birliğini teşvik etmektedir. Sağlık hizmetlerine kolay erişim sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Toplumun sağlık hizmetlerine aktif katılımı önem arz etmektedir. Sağlık sistemlerinin başarılı olması, sadece sağlık sektörünün değil, diğer kamu politikalarının da katkısıyla mümkün olmaktadır. Doğuştan beklenen yaşam süresinin uzatılması sağlık hizmetlerinin kalitesini yansıtmaktadır. Sağlıklı yaşam ve hayata anlam kazandırma hedefleri sağlık politikalarının temel ilkeleri arasında yer almaktadır. WHO, sağlık sorunlarına karşı politika ve stratejiler geliştirilmesini önermektedir. Sonuç olarak, sağlık hizmetlerinin planlı, eşitlikçi ve katılımcı bir anlayışla yürütülmesi gerekmektedir (Alu, 2017: 33-34).

• Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1948 yılında BM tarafından kurulmuştur ve 2025’ de 194 üye devleti bulunmaktadır. Temel amacı, herkesin en yüksek sağlık düzeyine ulaşmasını sağlamaktır. DSÖ, sağlıklı çevre oluşturmak, sağlık sistemine müdahale etmek ve hastalıklara karşı koruma sağlamakla görevli bulunmaktadır. Türkiye, 1949’ da DSÖ üyeliğini kazanmıştır. Örgüt, sağlık alanında ilerlemeyi desteklemek, tehditleri tespit edip halkı bilgilendirmek ve güncel sağlık uygulamalarını takip etmekle sorumludur. Dünya nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşamakta ve çeşitli sağlık sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Kentlerdeki sağlık sorunlarıyla mücadele amacıyla DSÖ öncülüğünde Sağlıklı Şehirler Projesi yürütülmektedir. Bu proje, kentlerde yaşayanların ruhsal, sosyal ve fiziksel sağlığını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kentler aday olup değerlendirilmekte ve şartları sağlayanlar projeye dahil olmaktadır. Proje, sağlıkta eşitsizlikleri azaltmak ve halkın karar süreçlerine katılımını sağlamak için önemli katkılar sunmaktadır. Türkiye ve dünya genelinde bu kapsamda başarılı uygulamalar bulunmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2025).

Kent ve Kentleşme Kavramı

İnsanlar, ihtiyaçlarını karşılamak ve daha güvenli ortamlar oluşturmak için birlikte yaşamaya başlamaktadır. Yerleşik hayata geçiş, insanların belli bölgelerde kalıcı veya yarı göçebe olarak yerleşmesini sağlamaktadır. Kentler, kırsal alanlara göre daha kalıcı yerleşim alanları olmaktadır. Kentler; ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerle büyüyerek önemli merkezler haline gelmektedir. Kent kavramı, nüfus büyüklüğü ve ekonomik faaliyetlere göre çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Kentler, tarih boyunca uygarlık ve kültürün merkezi konumunda olmaktadır. Kentleşme, nüfusun

artması ve kırsal alanlardan kentlere göçün artmasıyla hız kazanmaktadır. Sanayileşme kentlerin hızlı büyümesinde temel etken olmaktadır. Kentleşme, ekonomik, teknolojik, siyasi ve sosyo-kültürel nedenlerle desteklenmektedir. Bu süreçte kentlerde nüfus artışı çevresel ve altyapı sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Mavili, 2025: 4-7). Kent, iş bölümünün yoğunlaştığı büyük yerleşim birimi olarak tanımlanmaktadır. Kentler, yerleşme ve barınma gibi temel gereksinimleri karşılamaktadır. Sosyal bilimciler kenti etkileşim alanı olarak değerlendirmektedir. Ekonomistler ise kenti hizmet ve üretim faaliyetlerinin yoğunlaştığı alan olarak tanımlamaktadır. Kent, ekolojik açıdan kültürel bir ekosistem oluşturmaktadır. Kentleşme süreci, toplumsal örgütlenmeyi beraberinde getirmektedir. Endüstri Devrimi ile kentlerin yapısı değişmektedir. Artan nüfus ve sermaye yoğunlaşması mekânsal dönüşümleri tetiklemektedir. Kentleşme çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Kentler, enerji tüketimi ve sera gazı salımı açısından kritik rol oynamaktadır (Altuntaş, 2012: 137-139). Son yüzyılda kentleşme hızla artmakta ve dünya nüfusu kırsaldan kentlere taşınmaktadır. 1800’ de şehirlerde yaşayanların oranı %3 iken, 1900’ de %14’ e, günümüzde ise %55’ e ulaşmaktadır. Sanayileşme kentleşmenin temel itici gücü olmaktadır. Dünya nüfusu artmaya devam etmekte ve bu artış yaşam süresi uzaması, doğurganlık oranlarındaki değişiklikler ve göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Kentlerde yaşayan nüfusun sayısı kırsalı geçmekte, kentleşme oranı 2050’ de %68’ e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bölgesel olarak kentleşme oranları farklılık göstermekte, Kuzey Amerika ve Avrupa yüksek oranlarda kentleşirken Afrika’ da kırsal nüfus ağırlıkta kalmaktadır. Küçük ve mega kentlerde yaşayan nüfus oranları artmakta, mega kentlerin sayısı da artmaktadır. Günümüzde mega kentlerin çoğu küresel Güney ülkelerinde yer almaktadır (Bostanoğlu, 2021: 3-4).

Kentler, bireylerin daha sağlıklı ve iyi yaşam koşullarına ulaşma arzusuyla tercih edilmektedir. Kentsel alanlar, eğitim, sağlık, güvenlik ve sosyal hizmetler bakımından kırsal yerleşimlere kıyasla avantajlar sunmaktadır. Sağlık, yalnızca tıbbi bir kavram olmayıp çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gereken bir bütünlük arz etmektedir. Dünya nüfusunun önemli bir kısmı kentlerde yaşamaktadır ve bu durum sağlık-kent ilişkisini daha da önemli hale getirmektedir. Kentleşme ile birlikte bulaşıcı hastalıklar, çevre kirliliği ve ruhsal problemler gibi birçok sağlık sorunu ortaya çıkmaktadır. Kentsel hizmetlere erişim düzeyi, bireylerin yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Sağlıklı bir kent ortamı, yalnızca fiziksel değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve psikolojik beklentileri de karşılamaktadır. Bu nedenle “sağlıklı kent” kavramı, modern toplumlarda sürdürülebilir yaşamın temelini oluşturmaktadır (Sancaktutan, 2023: 11-12).

SAĞLIKLI KENTLER YAKLAŞIMINA GÜNCEL VE STRATEJİK BİR BAKIŞ

Sağlıklı Kentler

Sağlıklı şehirler, fiziksel, sosyal ve çevresel olarak sağlıklı bir yaşam sürmeyi destekleyen şehirlerdir. Bu kavram, şehirlerin tasarımının, politikalarının ve hizmetlerinin, sakinlerin genel sağlığını ve refahını artıracak şekilde yapılandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Sağlıklı şehirler, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından da teşvik edilen bir konsepttir ve şehir planlamasında sağlık odaklı bir yaklaşımın benimsenmesini önermektedir. Sağlıklı şehirler, bireylerin ve toplulukların fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlıklarını destekleyen ortamlar yaratmayı amaçlamaktadır. Bu şehirler sürdürülebilir kalkınma, eşitlik, katılım ve çevre koruma gibi temel ilkeleri benimsemektedir. Sağlıklı şehirler inisiyatifleri, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve bireylerin iş birliği ile hayata geçirilir ve uzun vadeli sağlık ve refah hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır.

Sağlık, insanların yaşadıkları doğal ve sosyal çevrelerde oluşmakta ve gelişmektedir. Ottawa Sözleşmesi, sağlığın sadece sağlık kurumlarında değil, günlük yaşam ortamlarında yaratıldığını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Dünya Sağlık Örgütü' nün “Herkes İçin Sağlık” stratejisini temel almaktadır. Sağlıklı Ortamlar yaklaşımı, bu stratejinin uygulama alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Sağlıklı Şehirler programı, bu yaklaşımın en bilinen örneği olarak öne çıkmaktadır. 1986 yılında DSÖ tarafından başlatılan bu program, küresel ölçekte yaygınlaşmaktadır. Sağlıklı şehirler; sağlıklı ortamlar yaratmayı ve yaşam kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Temel hijyen ve sanitasyon hizmetlerine erişim sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olması da önem taşımaktadır. Bir şehrin sağlıklı olması, yalnızca sağlık altyapısına değil çevresel iyileştirmelere de bağlıdır. Bu süreç, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda kurulan iş birlikleriyle desteklenmektedir. Sonuç olarak, sağlıklı şehir vizyonu çok yönlü bir taahhüt gerektirmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2025).

Tablo 2. Sağlıklı Kentlerin Temel Özellikleri

Çevresel Sürdürülebilirlik	Temiz hava ve su kaynakları Yeşil alanlar ve parklar Etkili atık yönetimi ve geri dönüşüm sistemleri İklim değişikliği ile mücadele ve çevre koruma politikaları
İyi Tasarlanmış Kentsel Alanlar	Yaya dostu ve bisiklet dostu altyapı Güvenli ve erişilebilir toplu taşıma sistemleri İyi planlanmış konut alanları ve kamusal alanlar

Toplumsal ve Sosyal Sağlık	Sosyal uyumu ve topluluk katılımını teşvik eden politikalar Eşitlik ve sosyal adaletin sağlanması Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere eşit erişim
Ekonomik Refah	İş fırsatları ve ekonomik kalkınma Adil ücretler ve çalışma koşulları Ekonomik çeşitlilik ve sürdürülebilir iş modelleri
Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Teşviki	Kapsayıcı ve erişilebilir sağlık hizmetleri Sağlık bilinci oluşturma ve sağlığı teşvik eden programlar Sağlıklı yaşam tarzlarını destekleyen politikalar Sağlıklı Şehirler İnisiyatifi

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2’ de sağlıklı kentlerin özellikleri yer almaktadır. Sağlıklı kentler yaklaşımı, yalnızca fiziksel çevrenin iyileştirilmesiyle sınırlı kalmamakta; toplumsal, ekonomik ve sağlıkla ilgili bütüncül politikaların entegrasyonunu gerektirmektedir. Bu kapsamda çevresel sürdürülebilirlik, kentlerin uzun vadeli yaşam kalitesini belirleyen temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. İyi tasarlanmış kentsel alanlar, bireylerin gündelik yaşam aktivitelerine güvenli ve erişilebilir biçimde katılımını mümkün kılmakta; bu da fiziksel hareketliliği ve toplumsal etkileşimi artırmaktadır. Toplumsal uyum ve sosyal adaletin desteklenmesi, bireylerin kent yaşamına eşit şekilde dahil olmasını sağlamaktadır. Ekonomik refahın yalnızca gelir düzeyine değil, istihdamın niteliğine ve çalışma koşullarına da bağlı olduğu görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin kapsayıcılığı ise, bireysel sağlığın korunmasında olduğu kadar toplumsal dayanıklılığın artırılmasında da belirleyici rol oynamaktadır. Ayrıca sağlık teşviki ve yaşam tarzı politikaları, koruyucu sağlık yaklaşımlarını kent politikalarına entegre etmekte ve kamu sağlığını güçlendirmektedir. Sonuç olarak sağlıklı kentler, çok boyutlu planlama ve sektörler arası iş birliği gerektirmekte; bu da yerel yönetimlerin vizyoner ve kapsayıcı politikalar üretmesini zorunlu kılmaktadır.

Sağlıklı şehirler, belirli bir sağlık durumuna ulaşmaktan çok, sürekli gelişen bir süreçle tanımlanmaktadır. Her şehir, mevcut sağlık durumu ne olursa olsun, sağlığa bağlılık gösterdiği sürece sağlıklı şehir olabilmektedir. Bu süreç, fiziksel ve sosyal çevrenin sürekli iyileştirilmesi ve toplumsal kaynakların genişletilmesini içermektedir. DSÖ Avrupa, sağlıklı şehirler için insan odaklı, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir model önermektedir. Sağlıklı şehirler, toplumun tüm kesimlerini kapsayarak barış, refah ve iyi yönetişimi teşvik etmektedir. İnsan ve sosyal sermayeye yatırım yapmak, kapsayıcılığı ve dayanıklılığı artırmak sağlıklı şehirlerin önceliğindedir. Ayrıca, şehirlerde toplum katılımı artırılarak ortak mal ve hizmetlere eri-

şim ve hesap verebilirlik güçlendirilmektedir. Sağlıklı şehirler, toplumsal refahı artırmak ve kaynakları adil şekilde yönetmek için çaba göstermektedir. Gezegen sağlığı, şehir politikalarının merkezinde yer almakta ve kent sağlık diplomasisi desteklenmektedir. İnsan odaklı kentsel gelişim ve sürdürülebilirlik, şehir planlamasında temel ilkeler olarak benimsenmektedir. Sağlıklı şehirler, barışı koruyan ve sosyal adaleti önceliklendiren kurumsal yapılar oluşturmaktadır. Yolsuzluk, ayrımcılık ve şiddete karşı mücadele edilmekte ve kapsayıcı kültürel normlar teşvik edilmektedir. Kent sağlık profilleri, şehirlerin sağlık durumunu anlamak ve planlama süreçlerinde kullanmak için önemli bir araç olmaktadır. Bu profiller, sağlık göstergeleri ve sosyal, çevresel faktörlerle ilgili kapsamlı veri sağlamaktadır. Sonuç olarak, kent sağlık profilleri sağlıklı şehir olma yolundaki süreçte vazgeçilmez bir bileşen olarak yer almaktadır (<https://www.who.int/europe/groups/who-european-healthy-cities-network/what-is-a-health-city>).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı (WHO European Healthy Cities Network)

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı (WHO European Healthy Cities Network), 1986 yılında başlatılan ve şehirlerin sağlıklı yaşam alanları oluşturma hedeflerine odaklanmalarını destekleyen bir girişimdir. Bu ağ, şehirlerin sağlık, refah ve sürdürülebilirlik alanlarında başarılı politikalar ve uygulamalar geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Üye şehirler, sağlık eşitsizliklerini azaltmak, sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmek ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak gibi hedeflere odaklanmaktadır. Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı'na katılan şehirler, DSÖ'nün rehberliğinde çeşitli projeler ve programlar yürütür ve iyi uygulamaları paylaşarak birbirlerinden öğrenirler. Bu ağ, şehirlerin daha yaşanabilir, sağlıklı ve kapsayıcı hale gelmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2025).

Sağlıklı Şehirler yaklaşımı, sağlığı yerel yönetimlerin öncelikleri arasına yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Yaklaşım, toplumsal eşitliği ve katılımcı yönetişimi vurgulamaktadır. Sektörler arası iş birliğini ve sağlık belirleyicilerini ele almak öncelikli görülmektedir. Bu çerçevede siyasi taahhüt, liderlik ve kurumsal dönüşüm gerekmektedir. Yerel halkın karar alma süreçlerine katılımı teşvik edilmektedir. Sürecin kendisi, sonuç kadar değerli kabul edilmektedir. Yaklaşım, DSÖ'nün Health21 ve Health2020 hedefleriyle uyumlu bir şekilde geliştirilmektedir. Sağlıklı Şehirler ağı, 30 yıldır Avrupa'da birçok belediyeyi kapsamaktadır. WHO bu süreçte stratejik ve teknik destek sunmaktadır. Ağ, yaklaşık 1400 belediyeyi bir araya getirmektedir. Hareket, şehirlerin dönüşümde kritik rol oynadığını kabul etmektedir. Küresel ölçekte yaygınlaşarak sağlıklı kentsel ortamlar yaratmaktadır (<https://www.who.int/europe/groups/who-european-health>).

[y-cities-network](#)). DSÖ Avrupa Bölgesi, sağlık sistemlerini güçlendirme ve bulaşıcı olmayan hastalıklarla mücadele etme yönünde kararlılığını sürdürmektedir. Sağlıklı şehirler yaklaşımı, bu hedeflerin yerel düzeyde hayata geçirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Yerel yönetimler, halk sağlığını geliştirme süreçlerinde aktif katılım göstermektedir. Bu bağlamda, katılımcı yönetim ve sektörler arası iş birliği teşvik edilmektedir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, şehirler kırılgan grupların savunuculuğunu üstlenmektedir. Sağlıklı şehirler, sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasında stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. DSÖ'nün beş yıllık dönemlerle şekillenen stratejik çerçevesi, bilimsel kanıtlar ve sosyal dinamikler doğrultusunda güncellenmektedir. Bu yaklaşım, halk sağlığını yerel bağlamda güçlendirme yönündeki politikaların etkinliğini artırmaktadır (<https://www.who.int/europe/policy>). DSÖ Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı'nın altı stratejik hedefi bulunmaktadır (<https://www.who.int/europe/policy>):

- *Yerel düzeyde ve DSÖ Avrupa Bölgesi genelinde sağlık ile sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikalar ve eylemler teşvik edilmektedir; özellikle sağlık belirleyicileri, yoksulluk içinde yaşayanlar ve savunmasız grupların ihtiyaçlarına vurgu yapılmaktadır.*
- *Ulusal-yerel iş birliği güçlendirilerek, sağlık geliştirme, halk sağlığı ve kentsel yenileme politikaları bağlamında Sağlıklı Şehirler'in ulusal konumu desteklenmektedir.*
- *Bölgedeki tüm şehirlerde sağlığın geliştirilmesi amacıyla politika ve uygulama uzmanlığı, sağlam kanıt, bilgi ve yöntemler üretilmektedir.*
- *Avrupa şehirleri ve ağları ile Sağlıklı Şehirler hareketine katılan diğer şehirler ve ağlar arasında dayanışma, iş birliği ve çalışma bağlantıları teşvik edilmektedir.*
- *Kentsel sorunlarla ilgilenen diğer kuruluşlar ve yerel yönetim ağlarıyla ortaklıklar kurularak, Avrupa ve küresel düzeyde sağlık savunuculuğunda aktif rol oynanmaktadır.*
- *DSÖ Avrupa Ağı'nın Avrupa Bölgesi'ndeki tüm Üye Devletlere erişilebilirliği artırılmaktadır.*

Bu stratejik hedefler, Sağlıklı Şehirler hareketinin kapsamını genişletmekte ve bölgesel sağlık politikalarının sürdürülebilir şekilde gelişmesini sağlamaktadır.

Sağlıklı Şehirler Ağı'nın faaliyetleri yaklaşık beş yıllık aşamalara bölünmekte ve her aşama farklı önceliklere odaklanmaktadır. Üye şehirler, sağlık konusunu sosyal ve politik gündemlerin en üstüne taşımakta

olduklarına dair veri ve deneyim sunmayı taahhüt etmektedir. Bu aşamalar, sağlık ve refahın iyileştirilmesine yönelik öğrenme, ilham ve uygulama platformu görevi görmektedir (<https://www.who.int/europe/phases-of-the-network>).

Tablo 3. *DSÖ Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı Aşamaları*

Aşama I: 1988–1992	Erken aşamada, ulusal ağlar gibi değişim platformlarının kurulmasına öncelik verilmektedir. Bu yapılar, şehirlerin sağlık alanındaki iş birliğini artırmaktadır. Aşama, Sağlıklı Şehirler hareketinin temelini oluşturmaktadır.
Aşama II: 1993–1997	Bu dönemde kentler, sağlıklı kamu politikaları geliştirmek için çaba göstermektedir. Eşitlik ve sürdürülebilir kalkınma temel odaklar olmaktadır. Kapsamlı şehir sağlık planları hazırlanarak uygulamaya konmaktadır.
Aşama III: 1998–2002	Aşama III, sağlık promosyonundan bütünsel şehir sağlık planlarına geçişi temsil etmektedir. Eşitlik, sosyal belirleyiciler ve toplum gelişimi öncelik kazanmaktadır. Şehirler izleme ve değerlendirme sistemlerini sistematik hale getirmektedir.
Aşama IV: 2003–2008	Bu aşama sağlıkta eşitlik, sosyal belirleyicilerin ele alınması ve sürdürülebilir kalkınmaya odaklanmaktadır. Katılımcı ve demokratik yönetim sağlık gelişiminde önemli görülmektedir. Şehirler sağlıklı yaşlanma ve aktif yaşam gibi konularda kararlı çalışmalar yürütmektedir.
Aşama V: 2009–2013	Sağlık ve sağlık eşitliği tüm politikalarda öncelik haline gelmektedir. Sağlık sektörü dışındaki politikaların nüfus sağlığını belirlediği kabul edilmektedir. Bu aşamada şefkatli ortamlar, sağlıklı yaşam ve kentsel tasarım temel temalar olarak benimsenmektedir.
Aşama VI: 2014–2018	Sağlık 2020 politikaları, Sağlıklı Şehirler hareketinde hız kazanmakta ve yaşam süreci yaklaşımlarına odaklanmaktadır. Erken çocukluk gelişimi, yaşlanma, obezite ve ruh sağlığı gibi halk sağlığı sorunları ele alınmaktadır. İnsan merkezli sağlık sistemleri güçlendirilmekte ve dayanıklı topluluklar oluşturulmaktadır.
Aşama VII: 2019–2025	VII. Aşama, Sağlık 2020 ve Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ile uyumlu temalara öncelik vermektedir. Ağ, yerel yönetimlerin sağlık ve refahı tüm toplum ve hükümet yaklaşımlarıyla geliştirmedeki rolünü vurgulamaktadır. Bu aşama, küresel ve bölgesel stratejilerle uyumu güçlendirmektedir.

Kaynak: <https://www.who.int/europe/phases-of-the-network>

Tablo 3' te yer alan DSÖ Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı' nın aşamaları, zaman içinde sağlık politikalarının kapsam ve derinliğinin sistematik olarak geliştiğini göstermektedir. İlk aşamalarda temel olarak ulusal düzeyde iş birliği ağlarının kurulması ve sağlıklı kamu politikalarının oluşturulmasına odaklanılmakta olup, bu süreçte eşitlik ve sürdürülebilir kalkınma temaları giderek önem kazanmaktadır. Daha sonraki aşamalarda sağlık, sadece bireysel bir konu olmaktan çıkarak sosyal belirleyiciler ve toplum gelişimi çerçevesinde bütünleşik planlarla ele alınmaktadır. Sağlıkta eşitlik, katılımcı yönetim ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle hareket edilmekte, yaşlanma ve aktif yaşam gibi güncel konulara yönelik somut uygulamalar geliştirilmektedir. Sonraki dönemlerde ise sağlık politikalarında bütüncül ve insan merkezli yaklaşımlar ön plana çıkmakta, özellikle erken çocukluk gelişimi ve ruh sağlığı gibi alanlar gündeme gelmektedir. En güncel aşamada ise küresel sürdürülebilirlik gündemleriyle uyumlu olarak yerel yönetimlerin sağlık ve refahı çok sektörlü yaklaşımlarla geliştirmedeki kritik rolü ön plana çıkmaktadır. Bu gelişim süreci, ağı stratejik esnekliğini ve yerel düzeyde etkili sağlık politikaları oluşturmadaki başarısını göstermektedir.

Sürdürülebilir Kentlerin Sağlık Göstergeleri

DSÖ tarafından 17-18 Mayıs 2012 tarihlerinde düzenlenen bir uzman danışma toplantısında, sürdürülebilir kentlerin sağlık göstergeleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Dünya nüfusunun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktadır ve 2050 yılına kadar bu oranın %70' e ulaşacağı öngörülmektedir; bu artışın büyük bölümü gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmektedir. Ancak kentsel büyüme çoğu zaman kötü yönetilmekte, nüfusun üçte biri gecekondü bölgelerinde yaşamakta ve bu oran giderek artmaktadır. Bu durum, kentlerin bir yandan fırsatları yoğunlaştırırken diğer yandan ciddi sağlık risklerini de artırmakta olduğunu göstermektedir. Plansız gelişen konut, ulaşım ve gıda sistemleri bulaşıcı olmayan hastalıkların başlıca nedenleri arasında yer almakta; hava kirliliği, kötü beslenme, fiziksel hareketsizlik ve trafik kazaları ciddi ölüm nedenleri arasında sayılmaktadır. Her yıl 1,3 milyon kişi açık hava kirliliği, 3,2 milyon kişi fiziksel hareketsizlik ve yaklaşık 1,3 milyon kişi trafik kazaları nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Ayrıca şiddet ve zararlı alkol kullanımı da yılda yaklaşık 1,6 milyon ölüme yol açmaktadır. Sağlıklı çevre ve hizmetlere erişim, metropollerde büyük farklılıklar göstermektedir ve bu eşitsizlik yapısal çevre, yeşil alanlar, sosyal ortamlar, gıda güvenliği ve sağlık hizmetlerine erişim gibi birçok alanda izlenebilmektedir. Bu bağlamda önerilen sağlık göstergeleri, şehirlerdeki hava kalitesi, gecekondü iyileştirmeleri, güvenli ulaşım imkanları ve şiddet oranları gibi kriterlere dayanmaktadır. Ayrıca yönetim göstergeleri, şehirlerin su/hava kalitesi raporlaması, yapı standartlarına uyum

ve sağığı merkeze alan planlama stratejileri ile ölçülmektedir. Sağıık ve sosyal altyapıya erişim de kişi başına düşen yeşil alan, toplu taşıma erişimi, taze gıda pazarı yoğunluğu ve atık su arıtma kapasitesi gibi göstergelerle izlenmektedir. Bu göstergeler yalnızca sağıık durumunu değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel eşitsizlikleri de açığa çıkarmaktadır. PM10/2.5 partikül seviyelerinin yüksekliğı erken kardiyorespiratuvar ölümlerle ilişkili bulunmuş, bazı şehirlerde bu seviyelerin DSÖ sınırlarının 12 katına çıktığı gözlemlenmiştir. Konut sistemlerinde doğal havalandırma, enerji verimliliğı ve afet dayanıklılığı gibi unsurlar sağııklı yaşam koşullarını desteklemektedir. Ulaşımda aktif yöntemlerin desteklenmesi ölüm riskini %30 oranında azaltmakta ve daha yaşanabilir kentler yaratmaktadır. Şiddet göstergeleri ise toplumsal uyumu ve sürdürülebilirliğı doğrudan etkilemektedir. Tüm bu göstergeler, DSÖ, BM ve şehir yönetimleri tarafından halihazırda büyük ölçüde toplanmakta ve raporlanmaktadır. Böylece hem yerel hem küresel düzeyde kentsel sağıık ve sürdürülebilirlik politikaları izlenebilmekte ve değerlendirilebilmektedir (DSÖ-Sürdürülebilir Kentlerin Sağıık Göstergeleri, 2025).

Sürdürülebilir kentlerin sağııkla ilişkili performansını ölçmeye yönelik temel göstergeler, kentlerin sosyal, çevresel ve yapısal dinamiklerini sağıık perspektifinden değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Bu göstergeler, kent sakinlerinin yaşam kalitesini etkileyen fiziksel çevre koşullarından, altyapı hizmetlerine erişime; ulaşım sistemlerinin güvenliğı ve sürdürülebilirliğinden, hava kirliliğı düzeylerine; konut standartlarından, kentsel şiddet ve güvenlik durumuna kadar pek çok boyutta sağııkla doğrudan veya dolaylı ilişkili unsurları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu göstergeler, sadece mevcut durumu yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda politika yapıcılara sürdürülebilir ve sağııklı kentler inşa etme sürecinde yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 4. *DSÖ Sürdürülebilir Kentlerin Temel Sağıık Göstergeleri*

Sağıığa fayda sağıılayan gecekondu iyileştirmeleri	Güvenli, dayanıklı, iklimle uyumlu yapılara dair net ölçütlerle; temiz enerjiye ve temel altyapı hizmetlerine erişimi içerecek şekilde değerlendirilmektedir.
Kentsel hava kalitesi	DSÖ hava kalitesini kılavuzlarıyla karşılaştırılarak değerlendirir.
Sağııklı, verimli ulaşım	Güvenlik ve yürüyüş, bisiklet ve toplu taşıma gibi sürdürülebilir ulaşım türlerinin kullanımı açısından değerlendirme yapılır.
Kentsel şiddet	Kasıtlı cinayetleri engellemek açısından değerlendirilmektedir.

Yönetişim göstergeleri	Şehirlerin hava/su kalitesi ve sanitasyon risklerinin izlenmesi ile kentsel planlama ve yapı standartlarında sağlığı ne ölçüde dikkate aldığını değerlendirir. Kamu sağlığı ve sürdürülebilir kentler için elzem olan sağlık hizmetleri, yeşil alanlar, taze gıda pazarları ve atık yönetimi gibi kentsel hizmetlere erişim göstergeleri de önerilmektedir.
-------------------------------	---

Kaynak: DSÖ-Sürdürülebilir Kentlerin Sağlık Göstergeleri, 2025

Tablo 4’ te yer alan göstergeler, sürdürülebilir kentlerin sağlığa etkisini değerlendirmede işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Göstergeler, kentsel yaşam kalitesini yalnızca altyapı ya da çevresel koşullarla değil, aynı zamanda sosyal bütünlük ve yönetim kapasitesiyle birlikte ele alma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Gecekondu alanlarının sağlık odaklı dönüşümü, eşitsizlikleri azaltma yönünde önemli bir fırsat sunmaktadır. Hava kalitesi ve ulaşım tercihleri ise sadece çevresel değil, aynı zamanda davranışsal sağlık sonuçları üzerinde de belirleyici olmaktadır. Şiddet oranlarının izlenmesi, toplumsal uyumu güçlendirme açısından önemli bir ölçüt işlevi görmektedir. Bu göstergeler aynı zamanda şehirlerin, sağlığı karar süreçlerinin merkezine ne ölçüde koyabildiğini değerlendirme imkânı da sağlamaktadır. Dolayısıyla tablo, sürdürülebilirlik ve halk sağlığı arasındaki bütünsel ilişkinin görünür kılınmasına katkıda bulunmaktadır.

Küresel Düzeyde Sağlıklı Kentler ve Uygulamaları

Kent sağlığını etkileyen fiziksel çevreyi kontrol eden temel disiplin kentsel planlama olmaktadır. Kentsel planlama, sağlıklı kent vizyonunu oluşturmakta ve sürdürülebilir kalkınmaya hizmet etmektedir. Planlama sürecinde halkın katılımı önemsenmekte, kararlar analizlerle desteklenmektedir. Sağlıklı kent planlamasında sosyal, ekonomik ve çevresel unsurlar birlikte değerlendirilmektedir. Kentsel dönüşüm uygulamalarıyla sorunlu alanlar yeniden işlev kazanmaktadır. Bu süreçte yasal düzenlemelere dayalı etkili yöntemler geliştirilmekte, koordinasyon sağlanmaktadır. Kentin fiziksel yapısı ve sosyal düzeni birlikte ele alınarak sağlıklı yaşam alanları oluşturulmaktadır. Sonuç olarak, sağlıklı hale gelen kent alanları planlı uygulamalarla yeniden kent yaşamına kazandırılmaktadır (Sancaktutan, 2023: 17-18). Avrupa’nın farklı şehirlerinde sağlıklı ve yaşam kalitesi yüksek çevreler oluşturulması amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmektedir. Norveç’te çocukların güvenli ve sağlıklı ortam-

larda büyümesi öncelenmekte ve kent konseyi ile gençlerin karar süreçlerine katılımı sağlanmaktadır. Portland’ de çocuk dostu şehir anlayışıyla sürdürülebilirlik ve yaşanabilirlik artırılmaktadır. Curitiba’ da ise yerel toplulukların katılımıyla bütüncül iyileşmeler yapılmakta, ulaşım ve altyapı geliştirilmekte ve sosyal-ekonomik sorunlara çözüm üretilmektedir. Otobüs hatları trafiğe girmemekte, düşük gelirli grupların kent merkezine erişimi kolaylaştırılmaktadır. Geri dönüşüm ve çevre bilinci artırılmakta, kent merkezinde yayalaştırma uygulaması yaşam kalitesini yükseltmektedir. Bu uygulamalar sürdürülebilir planlama ve eşit hizmet anlayışını desteklemektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise yapısal çevre sorunları ve sosyal uyum eksikliği uygulamaları zorlaştırmaktadır. Ulusal Çevre Sağlığı Birliği çevresel sağlık alanında politika geliştirme, eğitim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmektedir. Eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarıyla katılım artırılmakta, düzenli çevresel araştırmalar yapılmaktadır. Böylelikle sağlıklı çevrelerin geliştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşım izlenmektedir (Gür, 2024: 170-171).

Belfast 1988’ de sağlıklı şehir olmuştur ve 1990’ larda sağlıklı şehir planlama konseptini benimsemiştir. Kent, sağlık hizmetleriyle ortaklık içinde hareket ederek yaşam kalitesi ve değerlendirme matrisi oluşturmuştur. Gothenburg 1988’ de Sağlıklı Şehirler Ağı’ na katılmıştır ve sağlığı kent planlama süreçlerine entegre etmiştir. Horsens, sağlık odaklı belediye faaliyetleriyle mahalle yenileme ve yeşil alan projeleri yapmıştır. Sandnes 1991’ de ağa katılmış ve sağlığı belediye kalkınma planına dahil etmiştir. Sandnes ayrıca ulaşım ve çevre koruma projeleriyle sürdürülebilir gelişimi desteklemiştir. Seixal, 1998’ de sağlıklı şehirler ağına girmiş ve ulaşım sorunlarını azaltarak kentsel çevre kalitesini artırmayı hedeflemiştir. Milan, sosyal ve çevresel müdahaleleri birleştiren projeler geliştirmiştir. Macaristan’ ın Pecs şehri, ulusal sağlıklı şehirler ağını kurmak için öncülük etmiştir. Hırvatistan’ da ise Sağlıklı Şehirler Ağı, 1991’ den itibaren yasal olarak faaliyet göstermiştir. Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı, sağlık ve refahı artırmak için beşer yıllık planlarla çalışmalarını sürdürmüştür (Sancaktutan, 2023: 45-50).

Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı’ nın en son aşaması olan Aşama VII (2019–2025) döneminde, dünya genelinden çok sayıda üye şehir yer almakta ve bu şehirler, sağlık temelli sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda kapsamlı çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda, söz konusu aşama kapsamında şehirler arası iş birliği ve deneyim paylaşı-

mı artırılmakta, sağlıklı kentleşme politikalarının geliştirilmesi için etkin stratejiler uygulanmaktadır. Böylece, DSÖ Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı, küresel ölçekte sağlık ve refahın iyileştirilmesine yönelik önemli bir platform olma niteliğini sürdürmektedir.

Tablo 5. Faz VII Sağlıklı Şehirler Listesi (2019-2025)

Macaristan: Győr, Peç, Székesfehérvár	Almanya: Dresden, Düsseldorf	Estonya: Pärnu
Finlandiya: Helsinki, Kuopio, Turku	Fransa: Nice	Gürcistan: Tiflis
Yunanistan: Agii, Anargiri, Kamatero, Amaroussion, İgomenitsa, Orestia, Palaio Faliro, Megara, Pilea-Hortiatis	Danimarka: Kopenhag, Fredericia, Frederiksberg, Haderslev, Horsens	Portekiz: Braga, Matosinhos, Seixal, Viana do Castelo
İrlanda: Cork	İsrail: Kudüs	İtalya: Modena, Padova, Udine
Avusturya: Viyana	Belçika: Brüksel	Belarus: Gorki
Hırvatistan: Rijeka, Zagreb	Kıbrıs: Geroskipou, Limasol	Çekya: Brno
Kazakistan: Almatı, Nur-Sultan (Astana), Uralsk	Litvanya: Kaunas, Klaipėda	Lüksemburg: Lüksemburg
Letonya: Jurmala, Riga	Kuzey Makedonya: Üsküp	Karadağ: Podgorica
Hollanda: Utrecht	Polonya: Łódź, Varşova	İzlanda: Reykjavik
Romanya: Oradea	Sırbistan: Novi Sad	Slovenya: Celje
Rusya: Chapaevsk, Cherepovets, Novosibirsk, St. Petersburg, Stavropol, Ulyanovsk	İspanya: Barselona, L'Hospitalet de Llobregat, Sant Andreu de la Barca, Villanueva de la Cañada, Vitoria-Gasteiz	Birleşik Krallık: Belfast, Carlisle, Derry City ve Strabane, Liverpool, Newcastle, Swansea
Türkiye: Balçova – İzmir, Burdur, Bursa, Çankaya, Denizli, Gölçük, İzmir, Kadıköy, Karşıyaka – İzmir, Mezitli, Nilüfer, Tepebaşı – Eskişehir, Trabzon, Büyükşehir, Yalova		

Kaynak: <https://www.who.int/europe/list-of-phase-vii-healthy-cities>

Tablo 5’ te yer alan Faz VII Sağlıklı Şehirler Listesi (2019-2025) incelendiğinde, farklı Avrupa ve çevre bölge ülkelerinden çok sayıda kentin sağlıklı şehirler kapsamına alındığı görülmektedir. Bu liste, ülkelerin şehirlerindeki sağlık, çevresel sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi alanlarında önemli iyileştirmeler gerçekleştirdiğini göstermektedir. Özellikle Türkiye’ den birçok ilin ve ilçenin listeye dahil olması, ülkemizde sağlıklı şehir yaklaşımının giderek yaygınlaştığını ve yerel yönetimlerin bu alanda ciddi çalışmalar yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinden Rusya, Polonya, Romanya gibi ülkelerin çeşitli şehirlerinin yer alması, bölgesel sağlık politikalarının çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir. Bu tablo hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sağlıklı şehir inisiyatiflerinin başarıyla uygulandığını ve sürdürülebilir kentleşme hedeflerine katkı sağlandığını ortaya koymaktadır. Tablo 5’ te yer alan veriler, söz konusu şehirlerin sağlık odaklı planlama ve yönetim süreçlerinde olumlu gelişmeler kaydettiğini göstermektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı’ na üye ülkeler içerisinde, sağlıklı kent yaklaşımını başarıyla uygulayan ve bu kapsamda örnek teşkil eden çeşitli Avrupa kentleri bulunmaktadır. Bu kentlerden bazılarını aşağıda kısaca değinilmekte ve sürdürülebilirlik, çevre dostu uygulamalar ile yaşam kalitesini artırmaya yönelik yenilikçi politikaları özetlenmektedir (Can, 2021: 92-96):

- **Curitiba, Brezilya:** Latin Amerika’ nın en çevre dostu kenti olarak öne çıkmaktadır. 1980 yılında geri dönüşüm faaliyetlerine başlamış ve günümüzde atıkların yaklaşık %70’ ini geri dönüştürmektedir. Geliştirdiği toplu taşıma sistemi ile “En Yeşil Şehir” ödülünü almıştır.

- **Singapur:** Asya kıtasında çevreci kentsel yönetimin örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş toplu taşıma sistemi ve yerel yönetimlerin ücretsiz geri dönüşüm kutusu dağıtımları, kaynakların etkin kullanımını teşvik etmektedir. Temiz su kullanımının yaygınlığı, doğal kaynakların korunmasını gündelik yaşama entegre etmiştir.

- **San Francisco, Kaliforniya:** ABD’ de renkli geri dönüşüm kutusu sistemini ilk uygulayan kenttir ve bu uygulama yasal zorunluluk hâline getirilmiştir. Geri dönüşüm süreci kolaylaştırılarak toplumun erişimine açık hâle getirilmiştir. Elektrikli araçlara teşvik ve ulaşım konforu, kenti çevreci uygulamalar açısından örnek bir konuma taşımaktadır.

- **Cape Town, Johannesburg ve Durban, Güney Afrika:** Cape Town ve Johannesburg, Afrika kıtasının en geniş yeşil alanlarına sahip kentleri arasında yer almaktadır. Durban, önümüzdeki 20 yıl içinde sıfır atık hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu üç kent çevreci dönüşüm için çaba göstermekte, özellikle Cape Town güneş enerjisi temelli kent planlamasıyla dikkat çekmektedir.

- **Utrecht, Hollanda:** Utrecht’ te geliştirilen hidrolik oturma grupları, işlevsel tasarım anlayışının bir örneğini sunmaktadır. Kullanıcılar bu yapıları istedikleri yükseklikte ayarlayabilmekte ve kullanım sonrasında kaldırımlar içine entegre edebilmektedir. Dünyanın en büyük bisiklet parkı da bu kentte inşa edilerek sürdürülebilirlik vizyonuna katkı sağlanmıştır.

- **New York, ABD:** New York’ ta, Brooklyn Borough Hall merdivenlerine 2007 yılında yerleştirilen mavi masalar, kamusal mekân kullanımında özgün bir tasarım örneğidir. Bu alanlar, bireylerin dinlenme, yemek yeme ve okuma gibi etkinlikleri gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Kent, kentsel dönüşüm uygulamalarıyla dünya ölçeğinde örnek gösterilmektedir.

- **Danbara, Hiroşima – Japonya:** Danbara, 1945 yılında Hiroşima’ ya atılan atom bombası sonrası yaşanan yıkımın ardından kentsel dönüşüm amacıyla planlanmıştır. Proje, yeniden yapılandırma sürecinde kültürel ve doğal güzellikleri ön planda tutmayı hedeflemiştir. Yerleşim alanları, uluslararası düzeyde örnek oluşturabilecek nitelikte tasarlanmıştır.

- **Solidere, Beyrut – Lübnan:** Solidere, Lübnan Savaşı sonrası büyük hasar gören Beyrut kent merkezinin yeniden canlandırılması amacıyla tasarlanmıştır. Projede, savaş nedeniyle kaybolan kent kimliğinin sürdürülebilir bir yaklaşımla yeniden inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, kentin geçmişiyle bağ kurmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır.

- **Rio de Janeiro, Brezilya:** Rio de Janeiro, kırsal alanlardan yoğun göç alması nedeniyle hızlı kentleşme sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte artan konut ihtiyacı gecekondu bölgelerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kent, söz konusu alanların yeniden düzenlenmesiyle hem ekolojik yapıyı korumayı hem de yaşam kalitesini artırmayı amaçlamaktadır.

- **Grenoble, Fransa:** Grenoble, teknolojiyi kamusal alanda verimli kullanma amacıyla öykü makineleri uygulamasını başlatmıştır. Bekleme süresi makineye kodlandığında, uygun uzunlukta hikâyeler ücretsiz şekilde sunulmaktadır. Bu uygulama, bekleme zamanlarını kültürel ve zihinsel olarak değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

- **Almanya (Genel Kent Yaklaşımı):** Almanya, Avrupa’ da fiziksel aktivite düzeyi en yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır. Geniş caddeler, sosyal etkileşimi ve fiziksel hareketliliği teşvik edecek biçimde tasarlanmıştır. Hamburg ve Essen gibi kentlerin Avrupa Yeşil Başkenti seçilmesi, çevre yönetimi ve sürdürülebilir kentsel politikaların başarısını göstermektedir.

Bunların dışında kalan ve sağlıklı kentler yaklaşımı çerçevesinde özgün politikaları, çevresel sürdürülebilirlik stratejileri ve toplum sağlığını

önceleyen uygulamalarıyla öne çıkan bazı kentlere de aşağıda kısaca değinilmektedir (Sancaktutan, 2023: 51-58):

- Finlandiya Sağlıklı Şehirler Ağı: 1996 yılında ekonomik durgunluk döneminde 7 belediyenin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Ağ, şehirlerin deneyim paylaşımı yoluyla toplumsal politikaları geliştirmeyi ve sağlığın stratejik düzeyde teşvikini amaçlamaktadır. Helsinki başta olmak üzere bazı şehirler DSÖ projelerine katılım sağlamakta; ayrıca ağ, Baltık Sağlıklı Şehirler Bölgesel Kurumu ile yakın iş birliği yürütmektedir.

- Hırvatistan Sağlıklı Şehirler Ağı: 1991 yılında kurulan ağ, halk sağlığı uzmanlarının öncülüğünde Andrija Štampar Halk Sağlığı Okulu'nda örgütlenmiştir. Vatandaş odaklı bir yaklaşımla hareket eden ağ; eğitim, çevre, yaşam tarzı ve hizmet erişimi gibi alanlara odaklanarak yerel toplulukları sürece dâhil etmiştir. 2000'li yıllarda geliştirilen "Hızlı Sağlık İhtiyaçları Değerlendirmesi" yöntemi ve stratejik sağlık planlaması faaliyetleri ile ülke genelinde sağlık sistemine önemli katkılar sağlamıştır.

- Çek Cumhuriyeti Ulusal Sağlıklı Şehirler Ağı: Çek Cumhuriyeti'nde sağlıklı şehir uygulamaları 1992'de başlamış, 1994'te ise resmi olarak kurumsallaşmıştır. DSÖ akreditasyonuna sahip ağ, yerel yönetimlerle iş birliği içinde sağlık, yaşam kalitesi ve sürdürülebilir kalkınma odaklı çalışmalar yürütmektedir. Son yıllarda "Strateji Veritabanı" ve "Katılım ve Ağ Kurma" gibi projelerle kamu yönetimi kapasitesini güçlendirmeyi ve halkın karar süreçlerine katılımını artırmayı hedeflemektedir.

Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği

Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı, şehirlerin sağlıklı, sürdürülebilir ve kapsayıcı yaşam alanları oluşturma yolunda önemli bir platform sağlamaktadır. Bu ağ sayesinde şehirler, halk sağlığını iyileştiren ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyen politikalar ve uygulamalar geliştirebilirler. Ağ, şehirler arasında bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı'nın politikaları, şehirlerin sağlık, refah ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını sağlamak için rehberlik eden stratejiler ve ilkeler içermektedir. Bu politikalar, yerel yönetimlerin sağlıklı şehirler yaklaşımını benimsemelerine ve uygulamalarına yardımcı olmaktadır. Şehirler, sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik eden parklar ve yeşil alanlar oluşturmak, toplu taşıma sistemlerini iyileştirmek ve sürdürülebilir enerji çözümleri uygulamak gibi çeşitli iyi uygulamalar geliştirmiştir. Sağlıklı Şehirler Ağı'nın benimsenmesi, Türkiye'deki şehirlerin daha sürdürülebilir, yaşanabilir ve sağlıklı hale gelmesine yardımcı olmaktadır. Yerel yönetimlerin bu alanda attığı adımlar hem bugünkü nesiller hem de gelecek nesiller için daha iyi bir yaşam kalitesi sunmayı amaçlamaktadır. Türkiye'de bu yaklaşımla ilgili uygulamaları incelemek,

sağlıklı şehirler ağının nasıl benimsendiğini ve yerel kalkınmaya nasıl katkıda bulunduğunu anlamak açısından önemlidir. Türkiye’de de çeşitli kentler, sürdürülebilir yerel kalkınma ve sağlıklı kentler oluşturma yolunda önemli adımlar atmaktadır.

Sağlıklı Kentler Birliği, kuruluşundan bu yana “Sağlıklı Şehirler” anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Birlik, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Üye belediyeler, bu etkinliklerde bir araya getirilmekte ve kent sağlığına yönelik bilgi paylaşımı sağlanmaktadır. Eğitimler, çalıştaylar ve kongrelerle farkındalık artırılmaktadır. Basılı ve görsel yayınlar ile sosyal duyarlılık oluşturulmaya çalışılmıştır. Misyon olarak, sağlık konusunu tüm yerel politikalarda öncelik haline getirmek benimsenmiştir. Vizyonu ise, sürdürülebilir ve sağlık odaklı kentsel çevre stratejileri geliştirmektir. Sağlıklı Şehirler Hareketi, 1988 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından başlatılmıştır. Bu hareket, şehirlerin sağlık düzeylerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de ise Sağlıklı Kentler Birliği 2 Aralık 2004’te kurulmuştur. 5355 sayılı Kanun ile 20 Aralık 2004’te resmîyet kazanmıştır. Günümüzde Birlik, DSÖ’nün Avrupa’daki programında Türkiye’yi temsil etmektedir (Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2025 - <https://www.skb.gov.tr/birlik-hakkinda/birlik-hakkinda>). Sağlıklı Kentler Birliği, Sağlıklı Şehirler Hareketinin ülkemizde gelişebilmesi, benimsenmesi, uygulanabilmesi amacıyla 10 kurucu belediyenin girişimiyle (Bursa, Yalova, Van, Kadıköy, Afyonkarahisar, Tepebaşı, Çankaya, Ürgüp, Ordu, Kırıkkale) kurulmuştur (Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2025).

Türkiye, 1993-1997 yılları arasında gerçekleşen Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı’nın 2. Faz dönemine dahil olmaya karar vermiştir. Bu süreçte Ankara, İzmir ve Bursa illeri çalışmalara aktif şekilde katılmıştır. 1997 yılında Bursa’da sağlıklı şehir projelerinin hazırlanması ve uygulanması için iş birliği toplantısı düzenlenmiştir. 1998-2002 yılları arasındaki 3. Faz döneminde Bartın, Ankara (Çankaya), Yalova, Bursa ve Eskişehir (Tepebaşı) belediyeleri ağı üye olmuştur. 4. Faz döneminde Türkiye’den birçok il ve ilçe belediyesi bu çalışmalara katılmıştır. 2005 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi ev sahipliğinde “Daha Sağlıklı ve Güvenli Şehirler Planlamak” temalı önemli bir toplantı gerçekleştirilmiştir. 2009-2013 yıllarını kapsayan 5. Faz döneminde İzmir Büyükşehir Belediyesi ağı katılmıştır. 2014-2018 yılları arasında gerçekleşen 6. Fazda İzmir yine öncü illerden olmuştur. Bu dönemde Ankara Çankaya, Bursa Nilüfer, Osmangazi, Burdur, Denizli, Eskişehir Tepebaşı gibi belediyeler de ağı dahil edilmiştir. 2019-2025 yıllarını kapsayan 7. Faz, DSÖ ve BM Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Gündemi doğrultusunda önemli bir fırsat sunmaktadır. Türkiye’de Sağlıklı Kentler Birliği ve diğer belediyeler bu döneme katılmak için hazırlıklarını sürdürmektedir. Böylece Türkiye, Avrupa Sağlıklı Şehirler

Ağı'nda aktif rolünü devam ettirmektedir (<https://www.healthworldnews.net/dunya-saglik-orgutu-saglikli-sehirler-projesi-ve-asamalari-ile-turkiye-1987-2020/>).

Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, sağlık eksenli sürdürülebilir kent- sel çevrelerin oluşturulmasını sağlamak amacıyla, kentlerin kurumsal ve yapısal kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik çok boyutlu ve stratejik politikalar geliştirmiştir. Bu kapsamda, şehirlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyumlu biçimde dönüşümünü destekleyecek bütüncül yaklaşımlar benimsenmiş ve yerel yönetimlerin sağlık temelli şehircilik anlayışını benimsemeleri teşvik edilmiştir.

Sağlıklı Kentler Birliği' nin 2020-2024 Stratejik Planı, kurumun görev ve sorumluluklarına dayalı olarak sade, anlaşılır ve uygulanabilir bir çerçevede yapılandırılmıştır. Plan, öncelikli olarak üye belediyelere sunulan hizmetlerin özellikle eğitim alanında kalitesinin artırılmasını, kurum içi ve dışı iletişimin etkinleştirilmesini ve kurumsal altyapının bu ihtiyaçlara karşılık verebilecek düzeye getirilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede plan; vizyona ulaşmayı sağlayacak dört temel stratejik amaç altında şekillendirilmiştir. İlk stratejik amaç, Dünya Sağlık Örgütü' nün öncülüğünde yürütülen Sağlıklı Şehirler Hareketi' nin ulusal ve uluslararası düzeyde yaygınlaştırılmasıdır. Bu doğrultuda kurumlar arası iletişimin güçlendirilmesi, iyi uygulama örneklerinin eğitimler ve çalıştaylarla aktarılması, görsel ve yazılı yayınlar aracılığıyla toplumda farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır. İkinci stratejik amaç, üye belediyelerin şehir sağlığı ve sürdürülebilir kentleşme alanlarında kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesine yöneliktir; bu kapsamda Şehir Sağlık Profilleri ile Sıfır Atık ve Karbon Ayakizi gibi çevresel envanterlerin oluşturulması teşvik edilmekte, yerel sorunlara duyarlı eğitim, kongre, çalıştay ve yayın faaliyetleri planlanmaktadır. Üçüncü amaç, kurumsal kapasitenin sürekli geliştirilmesini ve hizmet verimliliğinin artırılmasını hedeflemektedir; buna yönelik olarak personel eğitimleri, kurum dışı etkileşimlerin güçlendirilmesi ve veri temelli analizlerin raporlanması önemli bir yer tutmaktadır. Dördüncü ve son stratejik amaç ise üye belediyeler arasında güçlü, katılımcı ve bütünleştirici bir iletişim ağı kurmaktır; bu kapsamda kongre ve toplantılara katılım oranlarının artırılması, sosyal medya üzerinden etkileşimin sağlanması ve Birliğin dijital platformları aracılığıyla bilgi paylaşımının sürekliliği desteklenmektedir. Tüm bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan göstergelerle planın uygulama süreci izlenebilir ve değerlendirilebilir hale getirilmiştir. Böylece Sağlıklı Kentler Birliği, sağlık odaklı sürdürülebilir kent vizyonunu gerçekleştirme yolunda sistematik ve bütüncül bir stratejik yönetim modeli geliştirmiştir (https://apiskb.izmirteknoloji.com.tr/YuklenenDosyalar/2024_2023.pdf).

çevreci ulaşım ve evde sağlık hizmetleri gibi uygulamalarla kentsel planlamayı sağlıklı yaşam ilkeleri doğrultusunda şekillendirmektedir.

- Eskişehir Tepebaşı Belediyesi: 2000 yılında DSÖ' ye başvurarak 3. Faz üyeliği ile Sağlıklı Şehirler Projesi' ne dahil olmuştur. Sağlıklı şehir konseyi ve çalışma grupları oluşturarak sağlık, çevre ve sosyal göstergelere dayalı gelişim planları hazırlamıştır. Gençlere yönelik Sosyal Kuluçka Merkezi gibi projelerle hem toplumsal sorunlara çözümler sunulmakta hem de sağlıklı yaşam desteklenmektedir.

- Ankara Çankaya Belediyesi: Çankaya Belediyesi, 1994 yılında başladığı Sağlıklı Şehirler Projesi çalışmalarında DSÖ' nün ilkelerini “yeni nesil belediyeçilik” anlayışıyla uygulamaya koymuştur. Kent Sağlık Profili ve Gelişim Planı oluşturularak demokratik katılım sağlanmış, proje yönetimi için Sağlıklı Kent Ofisi kurulmuştur. Çeşitli ödüllü projelerle hem sağlık hem çevre alanında sürdürülebilir ve kapsayıcı belediyeçilik faaliyetleri yürütülmektedir.

Bunların dışında kalan ve sağlıklı kentler yaklaşımı çerçevesinde özgün politikaları, çevresel sürdürülebilirlik stratejileri ve toplum sağlığını önceleyen uygulamalarıyla öne çıkan bazı kentlere de aşağıda kısaca değinilmektedir (Can, 2021: 107-110):

- Trabzon Büyükşehir Belediyesi Uygulamaları: Trabzon, 2007 yılında Sağlıklı Kentler Birliği' ne üye olmuş ve kent sağlığını geliştirme yönünde birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Kent Sağlık Profili ve Göstergeleri hazırlanarak kentin mevcut sağlık durumu tespit edilmeye çalışılmakta, sağlığı ilerletmeye yönelik yeni planlamalar yapılmaktadır. Ayrıca kentsel dönüşüm projeleri, sıfır atık uygulamaları, iklim değişikliği ile mücadele ve sokak hayvanları rehabilitasyon hizmetleri gibi alanlarda önemli uygulamalar hayata geçirilmiştir.

- Aydın Belediyesi Uygulamaları: Türkiye' de ilk Kent Sağlığı Merkezi, Aydın' da Sağlıklı Kentler Birliği koordinatörleri tarafından kurulmuştur. Katı atık geri dönüşümü, obezite ve madde bağımlılığı ile mücadele gibi sağlık temelli projeler yürütülmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkilerine yönelik farkındalık eğitimleri düzenlenmektedir.

- Yalova Belediyesi Uygulamaları: Yalova, Dünya Sağlık Örgütü' nün sağlıklı kentler ağına ve Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği' ne kurucu üye olarak katılmıştır. “Yaşlı ile İletişim Projesi” ile yaşlı bireylerin hem fiziksel hem ruhsal sağlığını destekleyecek uygulamalara öncülük etmiştir. Benim Mahallem ve Mahalle Gönüllüleri gibi programlarla dezavantajlı gruplara ulaşılmakta, sağlıklı kent ilkeleri doğrultusunda sosyal destek hizmetleri sunulmaktadır.

- **Gölcük Belediyesi:** Sağlıklı şehirler anlayışı doğrultusunda kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri yürütmektedir. Kavaklı Sahili Projesi ile halkın fiziksel aktivite ve aktif yaşam alanlarına kavuşması sağlanmıştır. Projede yeşil alanlar artırılarak, yürüyüş ve bisiklet yolları, spor tesisleri gibi sosyal alanlar oluşturulmuştur. Ayrıca, yaşlı, genç, çocuk ve engelli vatandaşların eşit şekilde hizmet alması hedeflenmiş ve kentsel yaşam kalitesi yükseltilmiştir. Bu uygulamalar hem çevre bilincinin gelişmesine hem de halkın psikolojik ve sosyal sağlığının desteklenmesine katkı sunmaktadır (Başaran, 2008: 160-167).

Türkiye’ nin Sağlıklı Şehirler Hareketi Kapsamındaki Güçlü ve Zayıf Yönleri

Türkiye, son yıllarda sağlık odaklı şehircilik politikalarını gündemine alarak DSÖ Sağlıklı Şehirler Ağı’ na üyelik sürecini ve bu kapsamda yürütülen çalışmaları güçlendirme yönünde önemli adımlar atmıştır. Sağlıklı kent kavramı; sadece hastalıkların önlenmesine değil, aynı zamanda bireyin bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik hâline ulaşmasına olanak sağlayan kentsel düzenlemeleri içermektedir. Türkiye’ nin bu küresel harekete olan katılımı, yerel yönetimlerin sağlık temelli kentsel gelişim alanında sorumluluk üstlenmesini ve sürdürülebilirlik perspektifinde politika üretmesini teşvik etmektedir.

• Güçlü Yönler

Yerel Yönetimlerin Artan Katılımı: Türkiye’ de, özellikle büyükşehir belediyeleri düzeyinde olmak üzere, sağlıklı şehirler yaklaşımının benimsenmesi yönünde olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. İzmir, Eskişehir, Bursa ve İstanbul gibi kentlerde çevre sağlığı, yeşil alan planlaması ve bisiklet yollarının yaygınlaştırılması gibi alanlarda kayda değer ilerlemeler gözlemlenmektedir. Bu şehirlerde yürütülen uygulamalar, DSÖ’ nün öngördüğü sağlıklı kent kriterlerine yaklaşılmada örnek niteliği taşımaktadır.

Sağlık Hizmetlerine Erişimde İyileşme: Sağlık Bakanlığı’ nın şehir hastaneleri yatırımları ve aile sağlığı merkezlerinin yaygınlaştırılması gibi adımları sayesinde, bireylerin temel sağlık hizmetlerine erişim düzeyi artmıştır. Özellikle kentsel bölgelerde sağlık altyapısının gelişmiş olması, acil müdahale kapasitesini ve sağlık hizmetlerinin sürekliliğini artırmaktadır.

Ulusal Halk Sağlığı Programları: Türkiye, Tütünle Mücadele Eylem Planı, Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı, Obesite ile Mücadele Eylem Planı gibi ulusal stratejiler ile halk sağlığını destekleyen uygulamalar geliştirmiştir. Bu programlar, yerel yönetimlerle iş

birliği içinde yürütülmekte ve toplum düzeyinde sağlık bilincini artırmayı amaçlamaktadır.

Çevre Sağlığı ve Atık Yönetimi: Atık toplama, geri dönüşüm ve katı atık bertaraf tesislerinin sayısındaki artış, şehirlerin çevre sağlığı açısından daha sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ile uyumlu projeler çerçevesinde belediyelerin çevre koruma konusundaki sorumluluğu artmıştır.

Afet Yönetimi Kapasitesinin Artırılması: Türkiye, yaşadığı doğal afetlerden çıkarılan derslerle birlikte afet risk azaltma planları, toplum tabanlı afet eğitimi ve erken uyarı sistemleri konusunda kapasitesini geliştirmektedir. Şehirlerin bu tür tehditlere karşı dirençli hâle getirilmesi, sağlıklı şehir anlayışının temel taşlarından.

• Zayıf Yönler

Hızlı Kentleşmenin Getirdiği Dengesizlikler: Türkiye’deki hızlı kentleşme süreci, birçok şehirde plansız yapılaşma, altyapı yetersizlikleri ve mekânsal eşitsizlikler gibi yapısal sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durum, başta gecekondu bölgeleri olmak üzere bazı kentsel alanlarda yaşam kalitesini ve sağlık göstergelerini olumsuz etkilemektedir.

Çevre ve Hava Kirliliği: Büyük şehirlerde hava kirliliği, özellikle kış aylarında ciddi bir halk sağlığı sorunu hâline gelmektedir. Sanayi faaliyetleri, motorlu taşıt yoğunluğu ve ısınma kaynaklı emisyonlar, başta solunum yolu hastalıkları olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarını tetiklemektedir.

Sosyal ve Coğrafi Eşitsizlikler: Sağlık hizmetlerine erişim konusunda Türkiye’de coğrafi farklılıklar mevcuttur. Kırsal bölgelerde yaşayan bireyler ile büyükşehirlerde yaşayanlar arasında hem sağlık hizmetlerine erişim hem de yaşam kalitesi açısından eşitsizlikler görülmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu eşitsizlikler daha belirgindir.

Gürültü Kirliliği ve Kentsel Stres: Metropol şehirlerde yoğun trafik ve sanayi faaliyetleri, gürültü kirliliği sorununu beraberinde getirmektedir. Sürekli maruz kalınan gürültü, bireylerde uyku bozukluğu, stres artışı ve kalp-damar hastalıkları riski gibi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.

Yeşil Alanlara Erişim Sorunu: Her ne kadar bazı şehirlerde geniş park ve rekreasyon alanları bulunmakta ise de birçok kentte kişi başına düşen yeşil alan miktarı, DSÖ’nün önerdiği seviyelerin altında kalmaktadır. Bu durum, bireylerin açık hava etkinliklerine ve fiziksel aktiviteye katılımını sınırlamaktadır.

Sağlık Verilerinin Yetersizliği ve Erişilebilirliği: Türkiye’de sağlıkla ilgili verilerin toplanması ve yerel düzeyde analiz edilmesi konusunda kurumsal kapasiteler henüz yeterli düzeyde değildir. Yerel yönetimlerin sağlık politikalarını kanıta dayalı olarak geliştirmesi, güncel, güvenilir ve erişilebilir verilerle mümkün olabilmektedir.

Toplum Katılımının Sınırlılığı: Sağlıklı şehir projelerinde halkın ve sivil toplumun karar alma süreçlerine katılımı, istenilen düzeye ulaşmamıştır. Oysa, toplumun katılımı sağlıklı şehirlerin başarısı için temel bir unsurdur.

Sürdürülebilir Ulaşım Politikalarının Yetersizliği: Büyük şehirler dışında kalan pek çok kentte sürdürülebilir ulaşım çözümleri yeterince geliştirilememiştir. Toplu taşımanın yaygınlaştırılması, bisiklet yollarının planlı biçimde artırılması ve ulaşımın çevresel etkilerinin azaltılması, sağlıklı kent hedeflerine ulaşmak açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye, DSÖ Sağlıklı Şehirler Hareketi kapsamında belirli alanlarda ilerleme kaydetmiş olsa da bu sürecin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir şekilde yönetilmesi için çok boyutlu çabalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlıklı şehirlerin inşası; yalnızca fiziksel çevrenin düzenlenmesiyle değil, aynı zamanda toplum sağlığının güçlendirilmesi, sosyal adaletin sağlanması ve halkın karar alma süreçlerine aktif katılımının teşvik edilmesi ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’ nin güçlü yönlerini pekiştirmesi ve zayıf yönlerine yönelik bütüncül, bilim temelli politikalar geliştirmesi, sağlıklı şehir vizyonunun başarıya ulaşmasında kritik öneme sahiptir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sürdürülebilir yerel kalkınma anlayışı, günümüzde yalnızca ekonomik gelişim değil; çevresel koruma, sosyal adalet ve katılımcı yönetimi esas alan çok boyutlu bir kalkınma modeli olarak şekillenmektedir. Kentler bu dönüşümde öncü aktörlere dönüşmüş, yerel düzeyde yaşam kalitesini artırmak amacıyla sağlık merkezli yeni yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan “sağlıklı kentler” kavramsallaştırması, yerleşim alanlarının fiziksel, sosyal, çevresel ve yönetsel niteliklerinin halk sağlığı ile bütünleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’ nün rehberliğinde geliştirilen Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı çerçevesinde, kentsel sağlığın ölçülmesi ve iyileştirilmesi amacıyla geliştirilen stratejik aşamalar, kent planlamasında sağlık temelli düşüncenin kurumsallaşmasına katkı sunmuştur. Özellikle hava kalitesi, yeşil alan erişimi, güvenli ulaşım, sosyal hizmetlere eşit erişim ve kentsel şiddet düzeyleri gibi somut göstergeler, kentlerin sürdürülebilirlik kapasitelerini değerlendirilebilir hâle ge-

tirmiştir. Böylelikle sağlığın yalnızca tıbbi hizmetlerle değil, tüm kentsel dinamiklerle ilişkili olduğu daha net biçimde ortaya konmuştur.

Türkiye’de yerel yönetimler de bu uluslararası yönelime kayıtsız kalmamış, Bursa, Eskişehir Tepebaşı ve Ankara Çankaya gibi belediyeler öncülüğünde, sağlık odaklı şehircilik uygulamaları hayata geçirilmiştir. Kent sağlık profilleri hazırlanmış, halkın karar süreçlerine katılımı artırılmış ve çevresel sağlık göstergelerine dayalı stratejik planlamalar benimsenmiştir. Kurumsallaşma açısından önemli bir adım olan Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, belediyeler arası bilgi paylaşımı ve koordinasyonu güçlendirmiştir. Kentlerin sağlık temelli dönüşümünde yalnızca altyapısal müdahaleler değil, yönetim kültürünün dönüşmesi de büyük önem taşımaktadır. Toplumun tüm kesimlerinin karar alma süreçlerine katılımı teşvik edilmedikçe, geliştirilen politikalar kapsayıcılıktan uzak kalmaktadır. Süreç odaklılık, sağlık politikalarının başarısını belirleyen temel bir ilkedir. Sağlıklı kent vizyonunun hayata geçmesi, yöneticilerin sağlık eşitsizliklerini azaltmaya yönelik kararlı iradeleri ve sektörel iş birlikleriyle mümkündür. Fiziksel çevrenin kalitesi, sosyal bütünlük ve ekonomik fırsatlar bir araya geldiğinde, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun sağlık düzeyi yükselmektedir. Çevresel sürdürülebilirliği önceleyen ulaşım sistemleri, erişilebilir yeşil alanlar, güvenli mahalleler ve kapsayıcı sosyal politikalar, sağlıklı bir kent yaşamının vazgeçilmez bileşenleridir. Bu bağlamda geliştirilen kent profilleri ve sağlık göstergeleri hem mevcut durumun değerlendirilmesi hem de geleceğe yönelik politika üretimi açısından yol gösterici niteliktedir.

Uluslararası örnekler, sağlık merkezli şehircilik anlayışının farklı coğrafyalarda benzer önceliklerle benimsendiğini göstermektedir. Curitiba’da çevreci ulaşım sistemleriyle toplumsal eşitlik güçlendirilmiş; Singapur’da geri dönüşüm ve su kullanımı üzerinden sağlıklı çevre politikaları yaygınlaştırılmış; Utrecht’te bisiklet dostu altyapı ile fiziksel aktivite desteklenmiştir. Bu uygulamalar, Türkiye’deki yerel yönetimler açısından da model alınabilecek niteliktedir ve bölgesel şartlara uyarlanabilecek çeşitli politik olanaklar sunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin kentsel ölçeğe başarıya ulaşabilmesi için, karar alıcıların sağlık odaklı düşünme biçimini kent politikalarının merkezine yerleştirmeleri gerekmektedir. Sağlık etki değerlendirmelerinin planlama süreçlerinde zorunlu hale getirilmesi, kentlerin uzun vadeli vizyonlarını güçlendirecek bir adım olacaktır. Ayrıca, yerel düzeyde toplanan sağlık verilerinin kamuya açık şekilde paylaşılması; şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılığın kurumsallaşmasına katkı sağlayacaktır. Kentler, bu süreçte aynı zamanda eğitim, iletişim ve teknik kapasite açısından da desteklenmelidir. Sonuç olarak sağlıklı kentler yaklaşımı, yalnızca kent planlamasında yeni bir paradigma değil; aynı zamanda toplumsal refah, çevresel koruma ve kurumsal dönüşümün kesişim noktasıdır. Türkiye’de mevcut yönelimler bu yaklaşımın benimsenmeye

başlandığını göstermektedir. Ancak kalıcı başarı, sağlık eksenli kentleşmenin yalnızca strateji belgelerinde değil, günlük yönetsel pratiklerde de içselleştirilmesi ile mümkündür. Böylece hem bugünkü hem de gelecek nesiller için yaşanabilir, adil ve dirençli şehirler inşa edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, A. (2012). Sürdürülebilir toplumlar ve metropollerin baskılarından kurtulmak için alternatif bir yol: Sürdürülebilir kentler/Sustainable communities and an alternative way to escape the pressures of metropolis: Sustainable cities. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 135-148.
- Alu, A. (2017). Sağlığın temel kavramları. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(2), 32-41.
- Başaran, İ. (2007). Sağlıklı kentler kavramının gelişiminde sağlıklı kentler projesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 207-229.
- Başaran, İ. (2008). Sağlıklı kent planlaması açısından Isparta. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 1-328.
- Bayrak, Ö. (2023). Sağlıklı kentler projesi açısından Uzunköprü ilçesinin değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(Özel Sayı), 151-172.
- Belli, A. (2019). Türkiye’ de sağlıklı kentler ve büyükşehir belediyeleri üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 1930-1962.
- Bostanoğlu, N. M. (2021). Şehirleri sürdürülebilir kılmak. *İktisadi Kalkınma Vakfı*, www.ikv.org.tr, 242. Sayı, 1-29.
- Can, E. (2021). Sağlıklı kentler ve yerel yönetim ilişkisi: Bursa Büyükşehir örneği. *Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-413.
- Dede, O. M., & Şekeroğlu, A. (2019). Sağlıklı kent kavramı için nüfus kriterinin önemi. *Kent Akademisi*, 12(4), 703-713.
- Deniz, B., Kılıçaslan, Ç., & Koşan, F. (2019). Rekreasyonel olanaklara yönelik beklentilerin sağlıklı kentler yönüyle irdelenmesi, Aydın kenti örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 79-89.
- Gür, M. (2024). Sağlıklı yaşam ortamları için bütünlük bir yaklaşım: Öğrenen sağlıklı şehirler. *Kent Akademisi*, 17(1), 167-186.
- Henden Şolt, H. B. (2021). Sağlıklı kent planlamasında kentlilik bilincinin yeri ve önemi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 7(2).
- Kızıloğlu, S. (2019). Sağlıklı kentler için kamusal mekân kalitesinin artırılmasında katılımcı tasarımın önemi: Bursa Altıparmak Meydanı-Stadyum Caddesi örneği. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-104.
- Mavili, M. G. (2025). İç Anadolu bölgesindeki belediyelerde sağlıklı kentler akımı ve uygulamaları. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-150.
- Önder, H. (2020). Bir sürdürülebilir kalkınma hedefi olarak sağlık. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 10-24.

- Öztek, Z. (2023). Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık. *Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı*, (ISBN: 978-605-72721-1-9). Ankara, 5-111.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. & Kanbak, A. (2020). Sürdürülebilir kent modelleri. *IJOPEC Publication Limited*, (ISBN: 978-1-913809-16-4). London, 5-85.
- Polat, S., & Güvener, U. K. (2021). Sağlıklı kentler üzerine: Bursa' nın Mudanya ilçesi güzelyalı bölgesinde bir planlama deneyimi. *JENAS Journal of Environmental and Natural Studies*, 3(2), 182-202.
- Sancaktutan, E. (2023). Sağlıklı kentler uygulamalarının hukuksal temelleri: Türkiye Mevzuatı örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-147.
- Söylemez, A. (2021). Yerel yönetimler ve erişilebilir kentler: Sağlıklı kentler birliği' ne üye belediyeler örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 78-88.
- Tunçay, H., & Eşbah, H. (2020). Sağlıklı kentler ve pandemi: Covid-19 pandemisinin düşündürdükleri. *Peyzaj*, 2(2), 57-64.
- Uzun, O., & Can, E. (2021). Mahalli İdare Birlikleri Bağlamında Sağlıklı Kentler Birliği Yerel Yönetimler İlişkileri: Bursa Örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(1), 60-78.
- Yiğit, S. (2024). Sağlıklı kentler bağlamında sağlıklı sokak kavramının irdelenmesi: Kastamonu Belediye Caddesi örneği. *Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-178.
- Zencirci, F. Ç. (2021). Sağlıklı kentler projesi üzerine bir çalışma: Batı Akdeniz Bölgesi SWOT-AHP analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1-133.
- <https://www.who.int/activities/creating-healthy-cities> - Dünya Sağlık Örgütü, 2025
- https://apiskb.izmirteknoloji.com.tr/YuklenenDosyalar/13052025_025343_2024-faaliyet-raporu.pdf - Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2024 Yılı Faaliyet Raporu
- https://www.who.int/docs/default-source/environment-climate-change-and-health/sustainable-development-indicator-cities.pdf?sfvrsn=c005156b_2 - DSÖ-Sürdürülebilir Kentlerin Sağlık Göstergeleri, 2025
- <https://www.skb.gov.tr/birlik-hakkinda/birlik-hakkinda> - Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, 2025
- <https://www.kureselamaclar.org/> - Küresel Amaçlar, 2025
- <https://www.who.int/europe/groups/who-european-healthy-cities-network/what-is-a-health-city>
- <https://www.who.int/europe/groups/who-european-healthy-cities-network>
- <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa>

https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/33.html

(<https://www.who.int/europe/policy>

<https://www.who.int/europe/phases-of-the-network>

<https://www.who.int/europe/list-of-phase-vii-healthy-cities>

<https://www.healthworldnews.net/dunya-saglik-orgutu-saglikli-sehirler-proje-si-ve-asamalari-ile-turkiye-1987-2020/>

https://apiskb.izmirteknoloji.com.tr/YuklenenDosyalar/2024_2023.pdf

<https://www.skb.gov.tr/uyelerimiz>

BÖLÜM

6

TARİHİ SOKAKLARIN KÜLTÜR TURİZMİ İLE BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ: ISPARTA İMAM HASAN SOKAK SAĞLIKLAŞTIRMA PROJESİ

Yasin TEKİN¹

¹ Dr., Isparta Belediyesi, Isparta, Türkiye, e mail: yasintekin32@gmail.com, 0537 348 30 14,
<https://orcid.org/0000-0002-2454-4905>.

1. GİRİŞ

Tarihi alanlar ve sokaklar geçmişin izlerini ve esintilerini günümüze taşıyan yerlerdir. Mimari gelenekler ve yöre halkının yaşam biçimiyle şekillenen bu sokaklar da dini yapılar, konutlar ve ticari alanlar gibi günlük yaşamın farklı yapıları birbiriyle etkileşim halinde ve bir arada bu alanlar da bu sokaklar da birlikte bulunmaktadır. Bu sokaklar içerisinde de barındırdığı birbirinden farklı kültür varlıkları ile bir açık hava müzesi konumdadır (Ahunbay, 2004). Ayrıca bu tarihi alanlar ve sokaklar da yer alan kültürel miras öğeleri geçmiş yaşamın izlerini günümüze taşıyan toplumun hafızası konumun da olup, her biri birer tarihi belge değerindedir (Madran & Özgönül, 2005).

Kültürel miras konusun da belki de dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan ülkemiz de, bu mirasın en büyük kısmını ise geleneksel tescilli konutlar oluşturmaktadır. Konut kavramı tarihsel süreç içerisinde de insanlığın barınma isteği doğrultusunda da şekillenmiştir. Zaman içerisinde ortaya çıkan bu konut kültürü o kentin ya da bölgede yaşayan insanlara dair sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına dair de bilgiler verir (Akçay Paç, & Ulusoy Binan, 2019). Gündelik yaşamın tam merkezin de yer alan geleneksel konutlar da bundan dolayı kentin en önemli hafızası sayılmaktadır. Toplumun kendine has kültürel değerlerinin yansıdığı eserler olan konutlar, taşıdıkları kültürel ve tarihi değerler ile bulundukları kentim artık kimliği haline gelmektedirler. Ancak geçmiş ile günümüz arasında bir kültür köprüsü görevi de gören konutlar, modern şehircilik hayatı karşısında da her geçen gün yok olmaktadır.

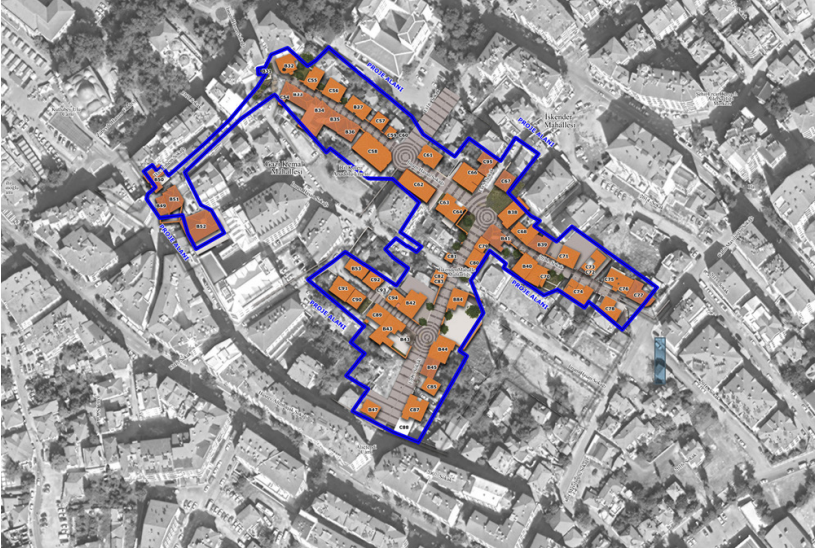
Tüm dünya da anıtsal yapılarla ilgili çok erken zamanlardan itibaren kayıtlar tutulmaya başlamışken, konut kültürüyle ilgili ise çok geç başlamasından kaynaklı hem dünya da hem de ülkemiz de konut kültürüne dair arşiv bilgisi yeterli düzeyde değildir. Yapım malzemesinden kaynaklı konutların çok hızlı bozulmasından dolayı da günümüze bu bilginin gelmesini daha da zorlaştırmıştır (Akın, 1996). Anadolu da konut mimarisine baktığımız da, yapı malzemesi olarak taş, kerpiç ve ahşap kullanıldığı görülmektedir. Genellikle taş zemin üzerine kerpiç inşaa edilen yapılar ile birlikte zaman içerisinde de taş temel üzerine ahşap yapılar da yaygınlık göstermiştir. Seçilen malzemenin cinsini daha çok yapının bulunduğu bölgenin arazi şartları, malzeme imkanları ve iklim şartlarına göre şekillenmektedir (Sözen & Eruzun, 1992).

Isparta evlerine baktığımızda da konut yapımın da Batı Anadolu'nun genelinde karşımıza kerpiç, taş ve ahşap çıkmaktadır. Kent merkezi dışındaki eski köy evlerin de taş temel ve kerpiç kullanılırken, kent merkezin de ise taş temel üzerine ahşap kullanıldığı görülmektedir. Isparta ya özgü taş çeşidi olan andezit ve kövkenin taş temeller de kullanıldığı görülmektedir.

Yapıların ahşap tavanların da ise genellikle yapı sahibinin ekonomik durumuna da bağlı olarak çeşitli işlemler ve ahşap çıtalar yardımıyla çeşitli desenler işlendiği görülmektedir. En fazla işlemenin yapıldığı oda ise Şah Nişi diye de isimlendirilen başodadır (Sargin, 2005).

Isparta da yer alan kültürel mirasın önemli bir kısmını teşkil eden bu geleneksel konutlar her ne kadar ülkemizdeki tüm kültürel miras öğelerinde olduğu gibi 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamın da korumaya alınsa da, gerek bilinçsiz kullanım gerekse de hiç kullanılmayarak kaderine terk edilmesiyle birçoğu metruk duruma düşmüştür. Modernleşen kentleşme hayatıyla birlikte insanoğlunun günlük hayattaki artan talepleri karşısında yetersiz duruma düşen bu geleneksel konutlar gün geçtikçe yok olmaya başlamıştır.

İmam Hasan Sokak Sağlıklaştırma projesi ile birlikte Isparta kent merkezin de yer alan geleneksel konutların bir kısmıyla ilgili 2863 sayılı kanun kapsamın da sokak sağlıklaştırma başlığı altın da 58 adet konut (Şekil 1) ele alınmış ve gerekli saha çalışmaları ile arşiv çalışmaları yapılarak sorunlar ve çözümler belirlenerek, sürdürülebilir koruma ve kültür turizmi kapsamın da yok olmaktan kurtarmak için sağlıklaştırma projelendirmeleri yapılmıştır.

Şekil 1: 58 Konutun vaziyet planı (Isparta Belediyesi Arşivi)

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Sokak sağlıklaştırma kavramına mevzuat açısından baktığımız da ülkemiz de ilk kez 1995 senesin de Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün çeşitli yatırım uygulamalarında kullanıldığı görülmektedir

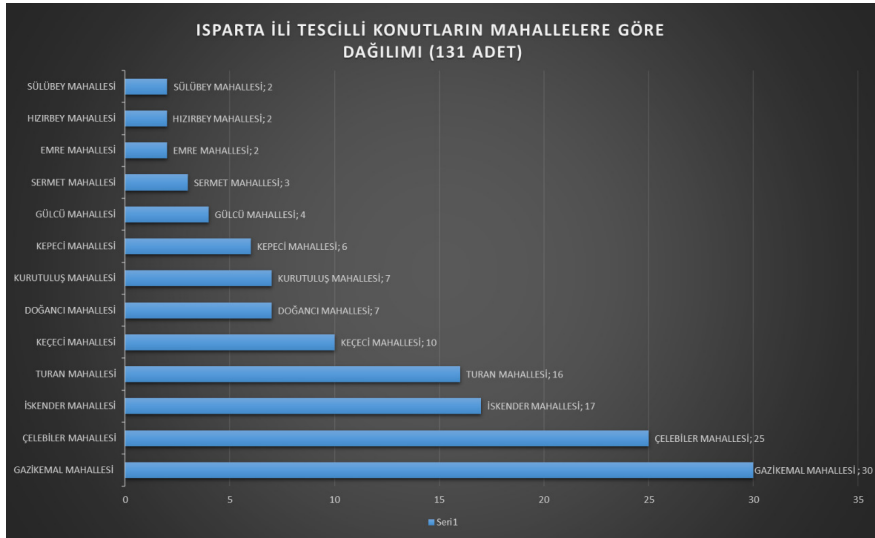
(Çelimli, 2016). Yönetmelik de ise ilk defa 1996 da geçen bu kavram ile ilgili olarak 2005 senesinin de T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “Korunması Gerekli Sokakları Sağlıklaştırma Projesi Teknik Şartnamesi” yayınlanarak sokak sağlıklaştırma ihaleleri bu kapsam da yapılmaya başlanmıştır. Bu şartname ise 2013 senesinde Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği yayınlanarak kaldırılmıştır (Ünver, 2017).

Sokak sağlıklaştırma kavramına teknik olarak bakar isek, terk edilmiş, metruk duruma düşmüş veya bakımsızlıktan hasarlı duruma düşmüş yapıların, içerisinde de yaşayan insanların yaşadığı döneme göre ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapının geleneksel dokusunu bozmayacak şekilde tadilatlarının yapılması, yapıya sonradan eklenerek statik yapısına zarar veren eklentilerin kaldırılması ama bunu yaparken de bulunduğu çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kültürel mirasın dokusuna zarar vermeyen eklerle yaşam koşullarının en iyi şekilde sağlanması için gerçekleştirilen tadilatlar bütünü diyebiliriz (Ahunbay, 2008).

Sağlıklaştırma projelendirilmesi aşamasında ilk olarak çalışma sınırları belirlenmektedir. Bu alandaki kültür varlıklarının durumları tespit edilerek, fiziki ve sosyal yapısı çıkarılır. Tescil durumu ve taşıdığı mimari özelliklerinin analizleri yapılarak proje de uygulanacak teknik detaylar belirlenir (Koçar, 2019). Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği kapsamının da hazırlanan projeler Koruma Bölge Kuruluna gönderilerek gerekli izinler alınmaktadır. Hazırlanan proje kapsamının sokağa cephe veren yapıların dış cephesi ile ilgili idare tarafından projeye uygun bir şekilde uygulaması yapılırken, yapının içerisinde de ihtiyaç duyulan uygulamalar mülkiyet sahibi tarafından yapılmaktadır. Gerçekleştirilen proje neticesinde geçmişin izlerini taşıyan bu sokaklar günümüz yaşam koşulları açısından daha iyi hale getirilmiş olur. Gerçekleşen tadilatlarla kullanım ömrü uzayan yapılar bazen de ihtiyaca göre işlev değişikliği ile sosyal açıdan daha kullanışlı hale de getirilebilmektedir (Eraslan & Koç, 2022).

Tüm bu bilgiler ışığında da çalışmamızın da konusunu oluşturan sokak sağlıklaştırma projesi kapsamının da kültürel miras noktasında oldukça zengin bir yapıya sahip olan Isparta kent merkezindeki İmam Hasan Sokak Sağlıklaştırma projesi olarak isimlendirilen proje ele alınacaktır. Kent merkezini tescilli konut ve geleneksel konut noktasında da ele aldığımız da, kent merkezin de 131 adet tescilli konut ve tescilli olmasa da taşıdığı mimari estetik değeri ile onlarca geleneksel konut olduğu arşiv çalışmalarında görülmektedir. Kent merkezin de yer alan 44 mahalle içerisindeki yaptığımız inceleme de ise bu 131 adet konutun 13 mahalleye dağıldığı görülmektedir. Geriye kalan 31 adet mahalle de ise tescilli konut bulunmadığı anlaşılmıştır (şekil 2). Geleneksel konut stoku açısından oldukça zengin olan Isparta, gerçekleştirilecek sağlıklaştırma projeleri ve tek yapı ölçeğindeki resto-

rasyon uygulamaları ile kültür açısından ülkemizin en potansiyeli yüksek illerinden biri konumundadır.

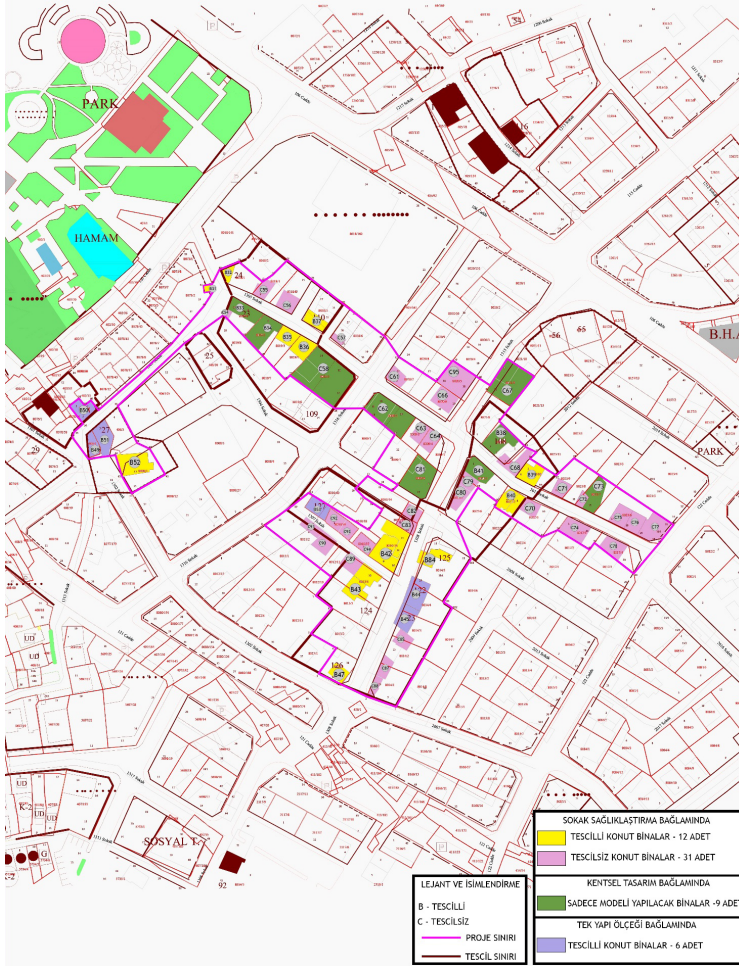
Şekil 2: Isparta tescilli konut mahalle dağılımı.

Kent merkezin de 30 adet ile en fazla tescilli konutun Gazikemal mahallesin de, 17 adet tescilli konut sayısı ile en fazla üçüncü mahallenin ise İskender mahallesi olduğu görülmektedir. Bu grafik aynı zaman da çalışma alanımızı oluşturan sokak sağlıklılaştırma projesinin yeriyle ilgili de ipucu vermektedir. Çalışmamız da, Isparta kent merkezin de Gazikemal ve İskender Mahalleleri 1303-1305-1307-1308 ve 2011(İmam Hasan Sokak) Sokaklarda yer alan tescilli konutlar ve tescilli olmayıp geleneksel Isparta konut mimarisini yansıtarak, tescilli konutlar ile birlikte bir bütünlük oluşturan geleneksek konutlar ele alınmıştır.

Isparta Belediyesi ve T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının, Isparta kent merkezin de başlattığı kültürel mirası kurtarma ve kültür turizmine kazandırma projesi kapsamında iki mahalle ile birden fazla sokak da yürütülen ancak halk arasın da bu bölgeye verilen isim ile özdeşleşen proje, İmam Hasan Sokak Sağıklaştırma Projesi olarak tanınmaktadır.

Proje kapsamın da seçilen sokaklar kent merkezin de yer almakta olup insanların çok rahat ulaşabileceği sokaklardır. Hazırlanan sağıklaştırma projelerinin gerçekleştirilmesi ile ortaya çıkacak yeni kent silüeti hem yerel halkın hem de kente gelecek turistlerin rahatça ziyaret edebileceği noktadadır. Bu da bu sokak seçiminin rastgele değil belli bir amaç için yapıldığını göstermektedir. Bu amaç da Isparta kent merkezin de kültür turizmini canlandırmaya çalışmak. Isparta Belediyesi ile yapılan görüşmeler de her

tedir (Şekil 4). Arşiv çalışmaları kapsamın da Isparta Belediyesi, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ve Isparta Valiliği kayıtları incelenerek alan ile ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir. Konutların tescillenme aşamasındaki fotoğrafları ve teknik bilgilerine koruma kurulu arşivlerinden ulaşılırken, Isparta Belediyesi ve Isparta Valiliği arşivlerinden ise kent merkezinin ilk imar planları, ruhsat durumları, yangın ve yıkılma durumlarıyla ilgili birçok bilgi elde edilmiştir. Tüm bu elde edilen bilgiler ışığın da yapıların geçmişten günümüze kadar geçirdiği süreçler ve bu süreç içerisinde de görmüş olduğu sıkıntılar sebepleriyle birlikte ele alınarak sokak sağ-
lıklaştırma projelerine de en önemli altlık olan rölöve projeleri ve teknik raporları hazırlanmıştır.

Şekil 4: Sokak sağlıklaştırma konut dağılımı (Isparta Belediyesi arşivi).

Proje kapsamın da ele alınan yapılar incelendiğın de neredeyse hepsinin metruk duruma düştüğünü ve birçoğunun ise yıkılma tehlikesiyle baş başa olduğu görölmektedir. Birçoğu mülk sahipleri tarafından terk edilen yapıların bazıların da Romen vatandaşlar yerleşerek yaşamaktadır. Tamamı özel mülk olan yapılarla ilgili olarak mülk sahipleri ile yapılan görüşmeler neticesin de tüm mülk sahiplerinden muvafakatname alınarak projelendirme çalışmaları başlamıştır. Her bir yapının mevcut durumları fotoğraf ve arşiv kayırlarından araştırılarak detaylı analizleri yapılmıştır. Yapıların mevcut durumlarını aşağıda verdiğimiz birkaç örnek yapının resimlerden anlaşılacağı üzere çok da iyi gözükmemektedir (Şekil 5-6-7-8-9-10-11-12).

Şekil 5-6-7-8-9-10-11-12: İmam Hasan Sokak Konut resimleri (Isparta Belediyesi Arşivi).

Yapılan detaylı araştırmalar sonucun da yapıların özgün dokusunu bozmayacak şekilde mekânsal tasarımları ve restorasyon projeleri hazır-

lanmıştır. Her bir yapının sonradan eklenerek yapıya zarar veren eklentilerinin hangi yöntemlerle kaldırılacağı ve yapının hangi malzemeler kullanılarak sağlıklılaştırma uygulamalarının yapılacağı projelerin de detaylı bir şekil de açıklanmıştır. Yapılar için hazırlanan tasarımlardan bir kaçına bakacak olursak mevcut yapıların restorasyon uygulamaları yapıldıktan sonra oldukça ilgi çekeceğe benzemektedir (Şekil 13-14).

Şekil 13-14: İmam Hasan Sokak Konut tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Proje kapsamın da ele alınan yapıların bir tanesi hariç diğerlerinin tamamı konut olup bir adet de mahalle mescidi projeye dahil edilmiştir. Özgün fonksiyonun da bulunan yapıların bazıları muhtemelen restorasyon uygulamaları yapıldıktan sonra işlev değişikliği yaşayabilir. Bu tür tarihi sokaklar da yapıların bir kısmının işlev değişikliği ile sanat evi, kütüphane, kitap kafe ve çeşitli ofis uygulamasına geçilmesi bu sokakların hareketli-

liğin artmasını da sağlamaktadır. Proje kapsamın her bir yapı tek tek ele alınıp tasarımları yapıldığı gibi genel sokak görünümleri de ele alınarak çevre peyzajıyla birlikte de ele alınmıştır (Şekil 15-16).

Şekil 13: İmam Hasan Sokak genel tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Şekil 14: İmam Hasan Sokak genel tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Bu sokaklar da yapılacak sağlıklaştırma çalışmaları ile sadece bu konutlar kurtararak kültür turizmüne ve kültürel miras koruma politikasına destek verilmiş olmuyor. Aynı zaman da bu sokakların sağlıklaştırılması bu metruk duruma düşmüş yapılardaki gayri ahlaki olayların son bulmasını, uyuşturucu olaylarının engellenmesini ve evsizlerin bu konutları mesken tutmasını da engelleyerek sosyolojik açıdan da halkı olumlu etkilemek-

tedir. Güvenlik zafiyeti oluşan bu sokakları artık insanlar daha rahat kullanabilmekte ve birçok kanunsuz olaylara mesken olan bu yapılar sosyo kültürel hayata dahil olmaya başlamaktadır.

Yapılan çalışma da alanın en uygun noktasına mini bir meydan tasarımı da düşünülmüştür (Şekil 15). Dört sokağın tam kesişim noktası olan ve proje alanının da en geniş ve ferah kısmı oturma alanları ve küçük de olsa tasarlanan yeşil alanları ile ufak bir meydanı andırmaktadır.

Şekil 15: İmam Hasan Sokak meydan tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Ayrıca geceleri insanların daha güvenli bir şekil de ziyaret edebilmesi ve hareketliliği gece geç saatlere de yayabilmek için peyzaj projeleri hazırlanırken gece aydınlatma projeleri de düşünülmüştür. Sağıklaştırma öncesi gündüz bile insanların güvenlik endişesiyle pek kullanmak istemediği bu sokaklar oluşturulacak gece aydınlatma sistemleri ve yeniden kullanıma başlayan konutlar ile geceleri bile artık halkın ziyaret edebileceği ve oluşacak geçmişin içindeki mistik ortam da fotoğraf çekimi ve gece yürüyüşleri yapacağı alanlara dönüşmesi açısından çok önemlidir (Şekil 16-17).

Şekil 16: İmam Hasan Sokak gece aydınlatma tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Şekil 17: İmam Hasan Sokak gece aydınlatma tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Proje kapsamın da sadece tescilli yapılar değil sokak üzerin de bulunan tescilli olmasa bile tescilli yapılar ile bir bütünlük oluşturan yapıların da proje ve tasarımları hazırlanmıştır. Ayrıca tescilli yapı ve geleneksel yapı sınıfı dışın da kalan modern betonarme yapıların da dış cephe boyaması ile ilgili olarak genel sokak tasarımına uyum sağlaması açısından ele alınarak tasarımları gerçekleştirilmiştir. Bu da proje kapsamın da ele alınan sokaklar da tam bir mimari dil birliği oluşmasını sağlamıştır (Şekil 18-19-20-21).

Şekil 18-19-20-21: İmam Hasan Sokak konut tasarımları (Isparta Belediyesi Arşivi).

Tarihi yapılar ve sokalar hem toplumun ve kentin hafızası konumdadır hem de kentin estetiğine değer katan odak noktalarıdır. Her kentin kendine göre simgesel yapılarıyla odak noktaları oluşur. Örneğin İstanbul için Süleymaniye Cami ve Ayasofya en önemli odak noktası olmuştur (Kuban, 2000). Kentlerin bu kültürel değerleri hem sosyal hem ekonomik açıdan büyük bir değer oluşturmaktadır. Kültürel turizme ilginin giderek artması da bu eserlere ve tarihi sokaklara olan ilginin artmasını sağlamıştır.

Günümüzde insanların başka toplumlara ait kültürel değerleri görmek ve tanımak istemesi turizm hareketliliğini tüm dünya da artmasını sağlamıştır. İnsanların bu kültürel miras eserlerini görmek için yaptıkları seyahatlere de kültür turizmi denilmektedir. Gelişen ve değişen dünya da insanlar gerek kendi kültürlerine gerekse de farklı kültürlerle olan ilgisi gün geçtikçe daha da artmaktadır (Arınç, 2002). Ülkemiz de bu kültür turizminden elde ettiği gelirleri artırmak adına gerek yerel yönetimler gerekse de merkezi yönetimler eliyle her geçen daha fazla yatırım yaparak kültürel miras eserlerini turizme daha fazla kazandırmaya çalışmaktadır.

Ülkemiz sahip olduğu binlerce kültürel miras eser ile dünya üzerinde en fazla kültür turizmi potansiyeli yüksek ülkeler arasına yer almaktadır. Söz konusu bu kültürel miras öğelerine ve tarihi alanlara yönelik geliştirilecek daha fazla koruma politikası ve uygulama projeleriyle turizm potansiyellerinin ön plana çıkarılarak kültür turizmine entegre edilmeleri büyük önem arz etmektedir (Uygur & Baykan, 2007).

Isparta kent merkezinin de hazırlanan bu sokak sağlıklaştırma projeleri de gerçekleştiğinde kentin kültürel çekiciliği ve turistik hareketliliğinin daha

da artarak hem bu kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması sağlanacak hem de kent dolaylı olarak da ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze kadar yerleşim gören Isparta ve ilçeleri tarihsel süreç içerisinde de birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Farklı medeniyetlere ait birçok anıtsal yapı yanı sıra özellikle Osmanlı dönemi ve erken cumhuriyet dönemi geleneksel konut örnekleri günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Ancak bu kültürel mirasımızın kıymetli eserlerinin birçoğu yok olmanın eşiğindedir. günümüz yaşam şartları karşısında geleneksel konutların yetersiz kalması, rant yarışları ve mülkiyet problemleri sonucu kullanılmayarak metruk duruma düşen yapılar metruk duruma düşmekten kurtulamamaktadır.

Ülkemiz de gerçekleştirilecek sokak sağlıklaştırma ve restorasyon projeleri ile bu kültürel miras eserleri koruma altına alınarak ve günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak duruma getirilerek, kültür turizmi açısından ülkemize büyük bir katma değer oluşturabilirler. Tarihi alanların ve sokakların sürdürülebilirliğinin sağlanması için özellikle son yıllar da ülkemiz de birçok proje hayata geçirilerek her kentte kültürel miras eserleri kurtarılmaya çalışılmaktadır. Bu tür projelerinin sayılarının artması sürdürülebilir turizm açısından büyük önem göstermektedir. Bu projelerle koruma sağlanırken bir taraftan da yerel yönetimler ve merkezi yönetimler tarafından halka bilinçlendirme çalışmaları yapılarak, kültürel miras öğelerinin yok olmasını durdurmak ve sağlıklaştırma yapılanların ise daha bilinçli bir kullanımla eski haline dönmesi engellenmelidir.

Bundan yola çıkılarak Isparta Belediyesi ve T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ortaklığında hazırlanan İmam Hasan Projesi ile Isparta kenti de kültür turizmi rotalarına dahil olarak turizm gelirlerinden daha fazla pay alma yolunda çalışmaktadır. Hazırlanan projelerin hayata geçirilmesiyle hem 58 adet geleneksel konut yok olmaktan kurtararak gelecek nesillere aktarılacaktır hem de kentin kültürel geçmişinin yaşamaya devam etmesi sağlanmış olacaktır. Sağlıklaştırılması gerçekleştirilen tarihi sokakların eğer kent trafiğini olumsuz etkilemiyorsa mümkün mertebe trafiğe kapatılarak tamamen yaya trafiğine terk edilmesi ise bu sokakların gerek dokusunun daha iyi muhafaza edilmesini gerekse de turistlerin ziyaretleri sırasında daha rahat etmesi sağlayarak bu tarihi sokakların turistik cazibesinin artırılması açısından önemli bir durumdur.

Gerçekleştirilecek sokak sağlıklaştırma uygulaması ile birlikte proje alanı gündüzüyle ayrı bir çekim merkezi gecesi ile ise ayrı bir çekim merkezi olacaktır. Sokaklar için tasarlanan peyzaj detayları ile yapılar ile sokakların bütünleştirilmesi alanı daha cazip hale getirerek, insan sirkülas-

yonunu da artıracaktır. Gerek Isparta için gerekse de ülkemizdeki benzer tarihi alanlar ve sokaklar için gerçekleştirilecek bu tür koruma ve uygulama projeleri, kültür turizmi açısından turistlere yeni alanlar sağlayarak ülke olarak dünya kültür turizm payından daha fazla faydalanmamızı sağlayacaktır.

5. KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z., 2004, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, YEM Yayınları, İstanbul.
- Ahunbay, Z., 2008, Rehabilitasyon, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, YEM Yayınları, İstanbul.
- Akçay Paç, D. G., & Ulusoy Binan, D. 2019, Geleneksel Konut Dokusunun Korunmasına Yönelik Yaklaşım Önerisi: Geleneksel Tokat Evleri Halit Sokak, Bey Sokak, Beyhamam Sokak. Mimarlık Ve Yaşam Dergisi, C. 4, S. 2.
- Akın, N., 1996, Osmanlı Döneminde Anadolu Konutuyla Balkan Konutu Arasındaki Ortaklıklar, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çelimli, M. A., 2016, Divriği Kent Dokusundaki Geleneksel Konut Mimarisinin İncelenmesi ve Örnek Sokak Sağıklaştırması Üzerine Bir Değerlendirme, yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Kayseri.
- Eraslan, M. H.ve Koç, İ., 2022, Tarihi Kent Dokularının Korunmasında Sokak Sağıklaştırmasının Yeri, Kent Akademisi Dergisi, (Dicle Üniversitesi 2. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu Özel Sayısı) s:208-224
- Koçar, F. 2019, Şanlıurfa Kentsel Sit Alanı Sokak Sağıklaştırma Çalışmalarının Analizi ve Değerlendirilmesi, yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mardin.
- Kuban, D. 2000, Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu Kuram ve Uygulama, Yapı Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları, İstanbul.
- Madran, E., & Özgönül, N., 2005. Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Yalçın Matbaacılık, Ankara.
- Meydan Uygur, S., & Baykan, E., 2007, Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkisi, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi 2007 (2), s. 30-49, Ankara.
- Sargın, S., 2005, Isparta'da Kentsel Koruma, Doğu Coğrafya Dergisi, C. 10, S. 14.
- Ünver, H., 2017. Sokak Sağıklaştırmanın Tanımsal Olarak İrdelenmesi. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, C. 5, S. 1, s. 96-106.
- Sözen, M. & Erüzün, C., 1992, Anadolu'da Ev ve İnsan, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul.
- Temurçin, K., 2004, Isparta İli Ekonomik Coğrafyası, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Coğrafya (beşeri ve iktisadi coğrafya) Anabilim dalı.
- Türk, B., 1949, Yakın Yurdun Tarihi Ve Coğrafyası, Ün Dergisi, C. 15, s. 169-170, Isparta.

Arınç, P. C. 2002, Selçuk'ta Kültür Turizmi, yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, İzmir.

BÖLÜM

7

UNESCO DÜNYA MİRASI BİR KENTİ METAFORLARLA ANLAMAK¹

Furkan KOCATAŞ²

Fatih TÜRKMEN³

¹ Bu çalışma Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde Kültürel Miras ve Miras Alan Yönetimi Anabilim dalında ve Prof. Dr. Fatih TÜRKMEN danışmanlığında “UNESCO Dünya Mirası Bir Kenti Metaforlarla Anlamak: Öğretmenlerin Safranbolu’ya Yönelik Metaforik Algılarının Belirlenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ORCID: 0009-0007-8930-878X

³ Prof. Dr. , Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi ORCID: 0000-0001-6716-7399

Bu çalışmada; ‘metafor’ kavramı ve alt kavramları müstakil bir başlık halinde araştırmaya tabi tutulmuştur. Diğer taraftan metaforların turistik destinasyonlar bağlamındaki çalışmalarda ve bu çalışmaları tamamlar nitelikte eğitim-ğretim süreçlerindeki kullanımına ilişkin araştırmalar taranarak irdelenmeye çalışılmıştır. Son olarak; Safranbolu’nun dünya miras listesinde yer alıp destinasyon algısı noktasında alan yazında çok çeşitli araştırmalara muhatap bir kent olmasından hareketle bu destinasyona ilişkin kültürel miras bağlamındaki kavramlar eğitim-ğretim süreçlerine yönelik ortaya konmuş çalışmalar kapsamında irdelenerek araştırılmıştır. Bu noktada gerek Safranbolu’ya ilişkin destinasyon algısı gerekse eğitim-ğretim bağlamında bu destinasyon özelinde ortaya konan kültürel miras öğelerinin aktarımı konularında ortak bir ihtiyacın ortaya çıktığı görülmüştür. Buradan hareketle çalışmanın içeriğinde yer alan başlıklarda detaylı şekilde izah edilen metafor kavramı, akademik ğretim programlarında yer alan kültürel miras öğelerinin aktarımı ve turistik destinasyon algılarının belirlenmesi amaçlarıyla alan yazına kılavuzluk edecek şekilde sentezlenmiştir.

Metafor Kavramı ve Tanımı

İnsanoğlu konuşma becerisini edindiği günden beri söz sanatlarını farkında olarak veya olmayarak sıklıkla kullanagelmıştir. Bu söz sanatlarından en eskileri arasında metaforların bulunduğunu ne sürmek şüphesiz ki çok iddialı bir düşünce olmayacaktır. Bunun altında yatan sebeplerden biri de insanoğlunun soyut düşünebilmek süreçlerinde ön koşul niteliğindeki metaforik öğeleri işe koşarak somutlaştırması gösterilebilmektedir (Aytemur ve Sipahi, 2021). İnsanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik gelişimi göz önüne alındığında metaforlara başvurulmasının bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Benzer şekilde Karamehmet (2012, s. 1), insanın kendi dışındaki dünyayı ve olayları metafor çerçevesinden yorumlayarak sözcüklere dökebilme kabiliyetiyle ortaya çıkan tutarlı sembollere ve sözlü ifadelere ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır.

İnsan zihnini tanımlamaya yönelik geliştirilen geleneksel düşünce kalıplarına karşı çıkan Gibbs (1994, s. 1-122)’e göre insan zihni, esasında çeşitli şiirsel ve mecazi süreçlerle şekillenirken metafor gibi söz sanatları, edebi düşüncelerin dilsel çarpıtmaları olmaktan öte insanların yaşantı ve dış dünyalarını kavramsallaştırdıkları temel şemaları meydana getirmektedir. Benzer şekilde Gibbs (1994, s. 1-122), Aristoteles’ten itibaren birçok araştırmacının kendine özgü söz sanatı özelliğiyle metafor ustalığını yücelttiğini tespit ederek 1980’li yıllarda gelişim göstermeye başlayan modern metafor çalışmalarının geleneksel olanlardan farklılaştığına atıfta bulunmuştur. Bu çalışmalarda metaforların sadece bir konuşma biçimi ol-

masından ziyade özellikle epistemolojik işlevleri olan bir düşünce biçimi olduğu vurgulanmaktadır.

Metaforların geleneksel bakış açısında olduğu gibi sadece dilsel yapılar olmadığına dair ilk modern sistematik düşünceler 1980'li yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlamıştır. Bu düşüncenin öncülerinden olan Lakoff ve Johnson (2003, s. 6)'a ait metafor kavramının özünü yansıtan çıkarım, metaforların basitçe kelimelerden meydana gelen dil birlikleri olmalarından ziyade insan düşünce süreçlerini büyük oranda oluşturan sistemler şeklinde ifade edilmektedir.

Metaforlar insanın sadece iç dünyasını şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda dış dünyayı etkileme biçimlerine de katkıda bulunmaktadır. Dış dünyanın zihindeki şemalar üzerinden düzenlenmesine ve örgütlenmesine yönelik olarak birçok sosyal bilim alanında çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda metaforlar, yürütülen araştırmanın gerek öznesi gerekse dolaylı olarak kullanıldığı nesnesi niteliğinde yaklaşık yarım asırdır damgasını vurmaya devam etmektedir (Çelikten, 2006).

Metaforların ilk yazılı edebi kaynaklardan beri kayda geçen retorik kullanımlarının yanında dilsel mi yoksa bilişsel mi; gerçeklikle bağlantılı mı yoksa değil mi; yalnızca bir kelime ile mi yoksa birden fazla ifade grubuyla mı ilintili oldukları daima sorgulanmıştır. İlk üretildikleri günden beri çoğunlukla söz sanatı olarak kullanılagelen metaforlar, pozitif bilimlere ait tanımlamalar da dahil olmak üzere kendine geniş bir kullanım sahası bulmuştur. Basitçe 'uzun olmayan benzetme' kelimesi olarak kullanılan 'metafor', Türkçede birçok anlam ve kavrama karşılık gelmektedir (Daşcıoğlu, 2019). Bunlar arasında çoğunlukla 'mecaz' kavramı tercih edilirken; 'istiare (eğretileme), kişileştirme ve mecaz-ı mürsel (ad aktarması) gibi edebi terimler de metaforun karşılığı olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır (Arslan, 2008; Daşcıoğlu, 2019). Özellikle edebi literatürde bu şekilde adlandırılmasına rağmen bahsi geçen terimlerin neredeyse tamamına yakını metafor kavramını tanımlamaktan uzak kalmıştır. Bu durumun birçok nedeni olsa da metafor kavramının Türkçeye kısmen geç girmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Arslan, 2008; Artuğ ve Yangil, 2023).

Metafor kavramı özellikle Avrupa dilleri olmak üzere neredeyse tüm dillerde benzer kelimeyle kendine ifade alanı bulmuştur (Artuğ ve Yangil, 2023; Gönül, 2019). Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2025), metafor kavramını 'mecaz' şeklinde tanımlarken metaforun Türkçeye Fransızca'daki 'métaphore' kelimesinden geçtiğini aktarmaktadır. Etimolojik olarak incelendiğinde metafor kavramı, Grekçe meta- 'öteye'; -pherein 'taşımak' köklerinden meydana gelen 'metapherein' kelimesinden türemiştir (Arslan, 2008; Daşcıoğlu, 2019; Levine, 2005).

Metafor kelimesinin sözlük anlamının ve özellikle edebi retoriğin dışında ne ifade ettiğini keşfetmek için birçok araştırmacı alan yazında çalışmalar gerçekleştirip muhtelif fikirler ortaya koymaktadır. Bu konuda Güngör Demir (2023) metaforları, sözcüklerin genellikle kullanılagelen anlamlarının ötesinde ifade edilip tek bir kelimeden birden fazla farklı anlam çıkarma şeklinde tanımlamıştır. Benzer bir tanıımı (Shuell, 1990) “Eğer bir resim, 1000 sözcüğe eşdeğerse bir metafor da 1000 resme eşdeğerdir. Çünkü resim yalnızca durağan bir görüntüden ibaretken metafor, herhangi bir şey hakkında düşünmek için kavramsal bir ereve sunmaktadır.” (s.102) şeklinde dile getirmiştir.

Sarı vd. (2020) metaforları, bir anlayış veya kavramın benzetme amacı güdülerek başka bir bağlama uyarlandığı özellikle dış dünyayı algılamamızı sağlayan söz sanatları olarak tanımlamıştır. Bu sürecin gerçekleşmesi için ortaya konan metaforun, hemen herkes tarafından hakkında bilgi sahibi olunan bir şeye ait özelliği içermesi ve hedefteki kavram veya durumun özdeşim kurulabilecek bir tarafına atıfta bulunması gerekmektedir. Öte yandan Dündar (2020) metaforları, birbiri arasında ilişki bulunmayan farklı durum veya kavramları ortak paydada buluşturma süreci olarak tanımlamaktadır. Bunun altında yatan sebep olarak, metaforların sadece öznel bakış açısıyla dünyayı anlamaktan ziyade rutinin dışına çıkıp farklı ve alışılmadık anlayış biçimleri vasıtasıyla empati duygusunu geliştirmesi gösterilmektedir.

Türkçe ve dünya dillerinin hemen hepsinde metafor kavramının oluşması için benzetmelerden yararlanılması süreci ön şart olarak durmaktadır. Bu süreç, ifade edilmek istenen durum veya kavramın bir şekilde ilişkilendirilebileceği başkaca bağlantılardaki kavramlar üzerinden aktarılmasıyla yürümektedir. Bu aktarım esnasında farklı durum ve kavramlar arasında gereğinden fazla benzer ilişki kurulması veya bağdaşım sağlanamayacak kadar alakasızlık oluşması metaforlar yoluyla iletilmek istenen mesajı anlamsız kılabilecektir (Aydın, 2011).

Edebi kaygılar veya akademik amaçlar dikkate alındığında neyin metafor olup olmadığının sistemli bir zemine oturması için alan yazında çeşitli çalışma veya sınıflandırmalar yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan olan Forceville (2002)’e göre, bir şeyin hangi kriterlere göre metafor olarak kabul edilebileceği ortaya konan üç ana soru ile tanımlamaya çalışılmıştır:

1. Metaforlar hangi iki terim vasıtasıyla meydana gelmektedir ve bunlar nasıl bilinebilmektedirler?
2. Metaforun hedef ve kaynak alanları nelerdir ve nasıl bilinebilmektedirler?

3. Kaynak alandan hedef alana hangi nitelikler aktarılabilir/aktarılmalıdır ve bunlar seçilirken neye göre karar verilmektedir? Forceville (2002)'nin cevap aradığı bu sorulara açıklık getirecek tanım ve örnekler bu başlığı müteakip 'Metafor Kullanımının Önemi', 'Metafor Türleri' ve 'Metaforun İşlevleri' alt başlıklarında mevcut bulunmaktadır.

Metafor Kullanımının Önemi ve Kısıtları

Metaforlar, klasik tanımında vurgulandığı şekliyle sözü güzel kılma ve ifadeyi güzelleştirmekten başka insan zihnini şekillendirme ve bunun yanında dış dünyayı tasarlayarak aksiyon alma konusunda edebi retorikğin sınırlarını genişletmeyi başarmıştır. Metaforun düşünce dünyasına ayna tutma vasfı, insanların kavram veya olayları anlamlandırma sürecinde algı ve yaklaşımlarını yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Metaforların sağladığı fayda, sadece bu algı ve yaklaşımların olumlu veya olumsuz olmasını tespit etmekten öte bireylerin içinde yetiştikleri kültüre ait öğelerin zihnin derinliklerinden gün yüzüne çıkarılmasıyla da özellikle kültürel miras çalışmalarında literatüre katkı sağlamaktadır (Güngör vd., 2022; Ulukaya Öteleş, 2020).

İnsanları diğer canlılardan ayırt eden temel özelliklerden biri olan dili ve ifadeyi kullanabilme gücü, dilsel gelişimine paralel olarak bilişsel ve kavramsal anlamlandırma sürecinde de etkili olmuştur. Dilbilim disiplini ile başlayıp edim ve anlambilim gibi alanların gelişimiyle bu süreçleri inceleyen araştırmalar arasında metaforik algıların belirlendiği çalışmalar önemli rol oynamaktadır (Şimşek ve Kaplan, 2022).

Arslan ve Bayrakçı (2006) ve Neslitürk vd., (2014), morfoloji çalışmalarına ait sıradan bir terim şeklinde ifade edilen geleneksel metafor kavramı anlayışının tam tersine Lakoff ve Johnson (2010)'nun metaforlarla ilgili ortaya attığı 'bilişsel-dilsel' süreçler neticesinde ortaya çıkan düşünce ve eylem gücüne sahip yapılar oldukları hususuna dikkat çekmiştir. Metaforlarla ilgili ortaya atılan bu bilişsel-dilsel görüşe göre:

1. Metaforlar kelime veya sözcüklerden ziyade kavramlara ait bir özellik olarak öne çıkmaktadır.
2. Metaforlar sadece edebi bir retorik olmaktan öte kavramları irdeleme amacı gütmektedir.
3. Metafor kullanılırken iki şey arasında mutlak benzerlik ilişkisi kurulması gerekmemektir.

4. Metaforlar sadece belagat yeteneği olan kişilerce veya belli bağ-lamlarda kullanılmak zorunda olan bir söz sanatından fazlasını ifade etmektedir.
5. Metaforlar, dili ve söylemi güzelleştiren edebi bir terim olma tanı-mını açıp insanın bilişsel süreçleri için olmazsa olmaz bir hüviyete sahip olmuştur (Lakoff ve Johnson, 2010, s. 13).

Bu alt başlıkta metafor kullanımının ehemmiyetine yer verilirken diğer taraftan herhangi bir bilimsel çalışmada mevcut bulunan sınırlılıkların bu alanda da ortaya çıkabileceği varsayılmaktadır. Hemen herkes tarafından hayatları boyunca farkında olarak veya olmadan bir şekilde kullanılmış olan metaforun insan tarafından üretilmesi bu kavramın insani sonuçlar üretmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Metaforlar insana içgörü sağlama aı-sından önemli görülseler de bunun yanında bazı çarpıtmalara da sebebiyet verebilmektedir. Metaforların dili, düşünceyi ve eylemi güçlendirme nite-liğinin beraberinde getirdiği birtakım kısıtlamalar da mevcut bulunmaktadır. İnsanoğlunun konuşabilme yeteneğine sahip olduğu günden bu yana anlam ve eylem oluşumuna katkı sağlayan metaforların günün sonunda anlam sağlayamama ve eyleme geirememeye hususlarına da sebep olabile-ceklerine dikkat çekilmektedir (Morgan, 1997, s. 10).

Metaforlar bir taraftan muhtemel kavramsal alanları keşfetmek için anahtar görevi görürken öte yandan biliş sürecinde yer alan dinamik ve bağlantılarının doğasında olan kısıtlamalar da bulunmaktadır. Esasında atıfta bulunduğu şeyden farklı olarak onun bir sembolü niteliğinde olan metaforun atıfta bulunduğu şeyle aynı hüviyete sahip olamayacağı tespit edilmiştir. Bilakis bunun tam tersi olması durumunda metafora gerek du-yulmayacaktır. Dolayısıyla metafor, bir şeye ne kadar güçlü ve etkileyi-ci bir şekilde atıfta bulunursa bulunsun ondan kısmen de olsa başka bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan atıfta bulunulan kavramı temsil etmedeki bu eksikliğin telafisi için çözüm yolları önerilmiştir. Bu yollardan birisi ise, ilgili kavrama ilişkin daha kapsamlı bir anlayış ortaya koyabilmek için bir araya getirildiklerinde sayısız yorum ve bakış açısı sunabilecek çok çeşitli metaforları aynı anda işe koşma şeklinde tavsiye edilmektedir (Yob, 2003).

Metafor Türleri

Alan yazında metafor kavramına ilişkin çok çeşitli tanımlamalar ge-tirildiği gibi konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da birçok türü olduğuna rastlanmıştır. Karamehmet (2017), farklı araştırmacılarca ortaya atılan me-tafor türlerine ilişkin kategorik bir ayırım yapmanın oldukça zor olduğunu vurgulayarak bu durumun, metafor türlerinin kimi zaman birbirleri yerine kimi zaman da benzer kavramlara atıfta bulunmasından kaynaklandığını

ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle Northquist (2017)'in 13 başlık altında topladığı metafor çeşitleri Chandra (2009, aktaran: Karamehmet, 2017) gibi bazı araştırmacılarca sayısı 18'i bulan bir kavram yoğunluğuna ulaşarak ayırt edilmesi zor bir hale bürünmüştür.

Alan yazındaki birçok sınıflandırmanın yanında 1980 yılından itibaren metafor kavramını çağdaş bir zemine taşıyan Lakoff ve Johnson (2003, s.151), 'kavramsal metafor' çatı terimi altında 3 temel metafor türünü tespit etmiştir. Bunlar 'yapısal metaforlar, varlıksal metaforlar ve yönelim metaforları' olarak ifade edilmiştir. Tüm bu metafor türlerine hâkim olan kavramsal metafor üst terimi, birinin ötekinden yararlanılarak anlaşılabilirdiği iki kavram alanından meydana gelmektedir. Metaforların iskeleti mahiyetindeki bu kavram alanları, 'hedef alan' ve 'kaynak alan' şeklinde ifade edilmektedir. Hedef alan, muhataba iletilmek istenen mesajın somut haldeki kaynak alan vasıtasıyla anlaşılır kılındığı daha soyut alan şeklinde tanımlanmaktadır. Örneğin; aşk, fikir, hayat gibi kavramlar görece soyut pozisyonundaki hedef alan tarafındayken çiçekler, yiyecekler, yolculuklar gibi kavramlar ise daha somut ve hedef kitlenin ön bilgiye sahip olduğu düşünülen ön şart niteliğindeki kaynak alan tarafında yer almaktadır (Akşehirli, 2005; Kövecses, 2002, s. 4).

Aşağıda öncelikle Northquist (2017)'in tespit ettiği metafor kategorileri başta olmak üzere benzer metafor çeşitlerini tespit eden araştırmaların kesişim kümesinden derlenen 4 ortak metafor türüne yer verilirken bunları takip eden 3 metafor türünde ise Lakoff ve Johnson (2003)'ün belirlediği kavramsal metaforlar yer almaktadır:

Ölü Metaforlar

Bir dilde yeni bir kavram doğarken metafor veya ad aktarması gibi edebi terimler işe koşulmaktadır. Bu kavram veya deyimler kullanıla kullanıla ilgili dili konuşanlar tarafından özüm senerek kanıksanmaktadır. Bu süreçte ilgili metaforların etimolojik özellikleri hatırlanmadığından bunlara 'ölü metafor' denmektedir (Karamehmet, 2017). Bu tabir, ölü metaforların artık kullanılmayacağı anlamına gelmemekle beraber bilakis ilgili dili konuşanlar tarafından benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Türkçe'deki 'çantanın gözü, masanın ayağı' gibi günlük dilde kalıplaşmış ifadeler, benzeyen ve kendisine benzetilenin ayırt edilemediği ölü metaforlar kategorisine girmektedir (Dündar, 2020).

Kapalı Metaforlar

Edebiyatta eğretileme olarak da ifade edilen ve metaforların kısaltılmış benzetme niteliğini taşıyan türüne kapalı metafor denmektedir. Bu

türde benzetme öğelerinden (benzeyen ve kendisine benzetilen) biri kasıtlı olarak sylenmeyip ağırıştırılmakta ve anlam güçlendirilmeye çalışılmaktadır (ınar, 2008, s. 132).

Karma Metaforlar

Adından da anlaşılabacağı gibi birden fazla metaforun birleşiminden oluşan karma metaforlar, anlatıma zaman zaman alışılmadık veya mantık dışı gelebilecek bir hava katabilmektedir. Karma metafor kullanılırken iki veya daha fazla birbiriyle alakası bulunmayan öğeye bir metafor altında işe koşularak anlatım ilgi çekici hale getirilebilmektedir. İngiliz edebiyatının ünlü isimlerinden Sheakespeare’in eserlerinde bu tarz bir retoriğeye sıklıkla rastlanmaktadır. Buradan hareketle karma metafor kullanımının maharet gerektirdiğiyi çıkarımına varılabilmektedir (Filizok, 2001).

Soyut ve Somut Metaforlar

Alan yazında metafor türleri arasındaki farkları ortaya koyan çok az araştırma olmasından hareketle metaforları temelde somut veya soyut olmak üzere sınıflamanın bu kavramın ileteceğiyi mesajları kolaylaştıracağı varsayılmaktadır (Morgan ve Reichert, 1999). Herhangi bir kelime veya kavramın kişilere, nesne veya maddi objelere atıfta bulunduğu durumlarda yüksek bir somutlaştırma gerçekleşirken beş duyu organıyla tecrübe edilemeyen soyut bir kavramın ise aynı etkiyi göstermesi beklenmemektedir (McCabe, 1988). Bu kavramlara ilişkin bir mukayese yapıldığında somut olan metaforların soyut olanlara nazaran iletilmek istenen mesajları daha net ilettiğiyi ve kavranmasının zor olmadığı ifade edilmektedir (Dündar, 2020).

Yapısal Metaforlar

Yapısal metaforlar, bir kavram hakkında oldukça zengin bir detaylandırma aracı olarak işlevsellik göstermektedir. Bu metafor türü, yönelimsel ve varlıksal metaforlarda olduğuyi gibi kavramları basitçe yöneltme, onlara atıfta bulunma ve niceliğiyi belirtmenin yanında yeterince yapılandırılmış ve açıkça tanımlanmış bir kavramı başka bir kavramı yapılandırmak için kullanmaya olanak sağlamaktadır. Yapısal metaforların diğeryi metafor türleriyle benzeştiğiyi noktalardan biri ise deneyimlerdeki sistemli korelasyonlara dayanması şeklinde ifade edilmektedir. Buna rnek olarak ‘Rasyonel tartışma, savaştır’ metaforik ifadesi verilmektedir. Burada savaş insanoğlunun var olduğuyi günden beri alışageldiğiyi ve zihninde somut şekilde algıladığı bir kavramken rasyonel tartışma daha fazla soyutluk ifade eden ve sonraki süreçte geliştiiğiyi varsayılan bir noktaya atıfta bulunmaktadır. Do-

layısıyla kavramsal metaforlardan biri olan yapısal metafor bakış açısıyla bakıldığında argümanları açıkça ortaya konmuş ‘rasyonel tartışma’ kavramı, stratejileri ilkel de olsa belirlenmiş savaş kavramıyla ifade edilip yapı değişikliğine uğrayarak derinlemesine bir bakış açısı sunmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2003, s.61).

Yönelimsel Metaforlar

Bir önceki başlıkta yer alan yapısal metafor türünde bir kavram diğerinin bağlamında metaforik olarak yapılandırılırken yönelimsel metafor türünde ise bir kavramlar sistemi bütünü birbirlerine göre mekânsal olarak organize edilmektedir. Bu metafor türünün yönelimsel olarak adlandırılması mekânsal yönelimin ağır basmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki bir dildeki iç ve dış, yukarı ve aşağı, ön ve arka gibi ifadeler metaforik hale gelerek ilgili kavrama mekânsal bir yönelim anlamından öte katkı sağlamaktadır. Örneğin İngilizce’deki ‘I’m feeling up...’ ifadesinde yer alan ‘up’ kelimesi yönelimsel bağlamda yukarı anlamını aşarak insani duygularla ilgili ‘mutlu’ kavramına atıfta bulunmaktadır. Bu tür metaforik yönelimler gelişigüzel değil içinde bulunulan fiziki çevre ve kültürel deneyimler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tür yönelimsel ifadeler bazı kültürlerde ortak olsa da kimi kültürlerde oldukça farklılaşabilmektedir (Lakoff ve Johnson, 2003, s. 14).

Kavramsal metaforların ortaya çıkış sebeplerinden olan somut ve bilinenen yola çıkarak bilinmeyen ve soyut olana ulaşma gayesi yönelimsel metaforlarda da kendini göstermektedir. Öncelikle fiziki çevredeki mekânsal ifadeler kavramsal ilişkileri metaforlar yoluyla güçlendirirken farklı kültürlerde benzer süreçler işlemektedir. Türkçedeki ‘ayakları yerden kesilmek’ deyiminde birçok dil ve kültürdekine benzer bir metaforik süreç işleyerek ‘yukarı, gök, hava’ gibi yönelimsel ifadelere göndermede bulunularak mutlulukla ilişkilendirilmiştir (Akşehirli, 2005; Gönül, 2019).

Ontolojik (Varlıksal) Metaforlar

Mekansal yönelimler bağlamındaki kelimelerin kullanımıyla belli kavramlar açısından zengin bir anlayış geliştirilebilirken fiziksel nesne ve maddi varlıklara ilişkin yaşanan deneyimler bundan çok daha öteye taşınmaktadır. Yaşantılar yoluyla veya zihinde ortaya çıkan soyut kavramlar, nesne ve varlıklarla yaşanan bu deneyimler sayesinde, bir nevi üniforma giydirilerek somut hale getirilmektedir. Somut ve ayrı bir varlık haline getirilen kavramlar ise kolaylıkla sınıflandırılıp nicelleştirilerek anlamlı hale getirilebilmektedir. Örneğin, ‘dolu zihin’ ifadesindeki zihin kavramı metaforik ve görece somut olan ‘dolu’ kelimesi sayesinde bir nevi içine fiziksel nesneler koyulabilen bir kap hüviyetinde tasvir edilebilmektedir. Tüm bu

süreçlerin meydana gelmesi için ontolojik diğer adıyla varlıksal metaforlara ihtiyaç duyulmaktadır (Akşehirli, 2005; Lakoff ve Johnson, 2003, s. 25).

Metaforun İşlevleri

İnsanoğlu kendisini ve dış dünyasını anlamlandırırken gelecek nesillere birçok miras hediye etmiştir. İlk çağlardan itibaren gerek mağara duvarlarına resmettiği yaşamakta olan mesajları gerekse kuşaktan kuşağa aktardığı sözlü gelenekleri günümüzde dahi kavramsal zenginliğine katkı sağlamayı sürdürmektedir. Metaforlar ise bu zenginlikte en büyük pay sahibi olan kavramlardan biri olma özelliğini devam ettirmektedir.

Metaforların tam olarak hangi işlevi yerine getirdiğine dair bu araştırmanın ‘Metafor Kavramı ve Tanımı’ bölümünde yer alan Shuell (1990, s.102)’nin detaylı tespitine benzer şekilde (Korkmaz ve Ünsal, 2016) da çok uzun izah gerektiren kavram veya durumların sınırlı sayıdaki metaforik ifadeyle dile getirilebileceğinin altını çizmiştir. Öte yandan birçok söz sanatında olduğu gibi metaforun sözcükleri güzelleştirme amacıyla üretildiği varsayılrsa da kullanım şekli itibarıyla insanın dış dünyayı algılayan ve oraya açılan bir gözü olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kelimelerin benzeşimler kurularak farklı bağlamlara uyarlanmasıyla ortaya çıkan metaforlar, hayatın akışı içerisinde muhataplara yönelik aktarılacak istenen her türlü mesaj veya isteği etkin olarak ifade etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Metaforlar özünde çeşitli benzetmeler yoluyla yaşamın, dış dünya ve olayların zihinlerde algılanmasını sağlayan bir enstrüman olarak ifade edilmektedir (Cerit, 2008). Metaforlar sadece benzetme yoluyla zihinde kavramları tasavvur etme aracı olmaktan öte aynı zamanda kavramları anlamlandırırken bilişsel süreçleri düzenlemek üzere bilerek veya bilmeden günlük yaşamda sıklıkla tercih edilen yorumlama ve somutlaştırma araçları şeklinde de işe koşulmaktadır. Buradan hareketle metaforlar, bireylerin yaşam tecrübelerini yansıtmak ve onların algılarını belirlemek üzere kullanılan bir araç olarak öne çıkmaktadır (Aykaç ve Çelik, 2014).

Metaforların ayırt edici işlevlerinden biri de herhangi bir kavrama ait belli bir alana odaklanılırken diğer alanların geri planda bırakılabilmektedir. Bu şekilde metaforlar bir nevi süzgeç vazifesi görerek öne çıkan özellikleri diğerlerinden ayırmaktadır (Uğurlu, 2018). Bu konuda Saban (2008) metaforlara ait kaynak alanın ilgili konuya ilişkin içgörü sağlamada bilişsel bir filtre görevi gördüğüne dikkat çekmektedir.

Metaforların kompleks durumları anlamaya yönelik yeni bakış açıları sunması ve etrafıca bir analize imkân vermesi onların belli bir düzen ve uyum içerisinde hareket ettikleri izlenimini vermektedir (Pipen, 2001). Kavramsal metaforların konusu olarak soyut kavramların hedef alanı, so-

mut olanların da kaynak alanı meydana getirmesi bu düzene örnek olarak gösterilmektedir. Bu noktadan hareketle, soyut bir kavramın anlaşılabilmesi için ona göre somut veya gözle görülür bir diğer kavramla metaforik benzetmeye tabi tutulması gerekmektedir. Bu durumda metaforların hedef ve kaynak alanlarının birbiri yerine kullanılamayacağından hareketle tek yönlü bir işleve sahip olduğu anlamı çıkarılabilmektedir. Buna örnek olarak; ‘fikirler gıdadır.’ ifadesinde hedef alanda bulunması gereken ‘fikirler’ kavramını, kaynak alanda yer alan ‘gıda’ ile birbirlerinin yerine kullanmak gerek mantıksal gerekse metaforik açıdan mümkün görülmemektedir (Kövecses, 2002, s. 6).

Arslan ve Bayrakçı (2006)’ya göre metaforlar zihin dünyasının kavranması ve yeniden düzenlenmesine ilişkin bir keşif ve kodlama aracı şeklinde işlevsel hale gelmektedir. Buna rağmen dış dünyadan ziyade insanoğlunun kendi zihin dünyasını anlamlandırması görece zor kabul edilmektedir. İnsanın kendine yönelik alışlageldik kavramları kullanması sonucunda anlamlandırmanın yetersiz kaldığı yerde başka kavramlara müracaat etmesi kaçınılmaz görülmektedir. Tam bu noktada metaforlara bariz şekilde ihtiyaç duyulmaktadır (Güven ve Toker Gökçe, 2018). Benzer şekilde (Aytemur ve Sipahi, 2021)’in özel eğitim ve özel gereksinimli çocuklara yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında kısmen soyut ve alışlageldik ifadelerle doğrudan fikir elde etmektense daha iç görüsel ve somutlaştırıcı bir yaklaşım olan metaforlar yoluyla algılar belirlenmeye çalışılmıştır.

Geleneksel söz sanatı şeklinde kullanımının çok daha ötesinde konumlanmayı sürdüren metaforlar teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan imgesel ve düşünsel dünyada da kendine yer edinmeyi başarmıştır. Öyle ki üretilen her yeni imge ve düşüncüyü anlamlandırmak için yoruma ihtiyaç duyulmasıyla birlikte metaforlara önemli görevler yüklenmektedir. Diğer bir ifadeyle, gündelik hayatın getirdiği her türlü yenilik, olgu ve anlayışa metafor gözlüğüyle bakıp anlam katmaya çalışılmaktadır (Beldağ ve Geçit, 2016).

Koç (2014)’a göre alan yazında sıklıkla tercih edilen bir enstrüman haline gelen metaforlar, herhangi bir problem durumuna yönelik çözüm üretilmesine ve katılımcıların kavram ve olgulara ilişkin algılarının incelenip buna göre araştırmacıların aksiyon almalarına yardımcı olmaktadır. Tüm bu süreçleri meydana getiren metaforların şu niteliklerle işlevsellik kazandığı tespit edilmiştir:

1. Alan yazındaki çalışmalara alternatif olarak orijinal bir teknik olarak işe koşulmaya başlanmıştır.
2. Özgünlüğe ve özgürlüğe odaklanan yapısıyla çeşitli perspektiflere imkân sağlayan ve kısıtları ortadan kaldıran bir hüviyet kazanmıştır.

3. Yürütülen çalışmalara sadece içerik yönünden değil katılımcı görüşüne ulaşabilirlik ve uygulanabilirlik açısından da kolaylık sağlamaktadır.
4. Hedeflenen kavramın ilişkili olduğu diğer kavramların keşfedilmesine, bunlar arasında üst düzey zihinsel beceri gerektiren analizlere imkân tanınmasına, gözlem yoluyla ortaya çıkarılması güç kavramların duyuşsal alandan çıkarılıp pratik amaçlarla buna göre bir yol haritası belirlenmesi ve araştırmalara ön ayak olmasına olanak sağlamaktadır (Koç, 2014).

Turistik Destinasyonlara Yönelik Çalışmalarda Metafor Kullanımı

Alan yazındaki muhtelif alanlarda ve disiplinlerde kendisine kullanım alanı bulan metafor tekniği turizme ve turistik destinasyonlara yönelik araştırmalarda da işe koşulmaktadır (Köroğlu vd., 2018). İlgili literatür tarandığında bu konuda gerçekleştirilmiş birçok çalışma olduğu görülmüştür (Özoğul ,2020; Soykök ve Acun, 2019; Şanlı Kayran, 2023; Eşim ve Zaman, 2022; Düşmezkalender ve Erol, 2020; Ayaz vd., 2020; Ecevit ve Esenkal, 2023; Balyalı Özoğul ve Öz Bayram, 2022; Şahin vd., 2018).

Metaforların sıklıkla tercih edildiği eğitim ve öğretim alanındaki araştırmalardan sonra turizmle ilgili kavramlara ve destinasyonlara yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaların sayısında da artış görülmeye başlanmıştır. Alan yazında gerçekleştirilen bu çalışmaların çoğunun yeterli derinlikte olmadığı ve nicel olarak az sayıda oldukları tespit edilmiştir. Metaforların incelendiği birçok araştırma alanı ve disiplini de olduğu gibi turizm alanında da birçok kavram ve durumun farklı paydaşlarca zihinlerinde nasıl algılandıkları ortaya çıkarılmaktadır. Ortaya konan bu verilerle turizme ilişkin her türlü çıkarım ve yorumda bulunularak hem turistik faaliyetler hem de destinasyonlara yönelik olarak gerekli eyleme geçilebilmektedir (Gül vd., 2022).

Alan yazında turizm alanında metaforlar yoluyla gerçekleştirilen algıların belirlenmesiyle ilgili çalışmaların azlığından kaynaklanan boşluğa dikkat çekilmektedir. Bu hususta akademik çalışmaların sistematik bakış açısı ve yerel halkın sahayı yansıtan algı ve anlayışlarının birleşiminden oluşan bütüncül bir yaklaşımın sürdürülebilir turizm ve destinasyon gelişimi için gerekli olduğu öne sürülmektedir. Öyle ki bu gelişim karşılıklı olarak gerek üretilecek plan ve stratejilere gerekse yerel paydaşlara yönelik fırsatlar yaratmaktadır (Kanca ve Ertaş, 2023).

Yerel halk, kendi günlük yaşantıları ile toplumun kaydettiği genel gelişimin birbirine yakın olması sebebiyle turizm kaynaklı büyümeden or-

taya çıkan değişimleri ilk gözlemleyen paydaşlar arasında yer almaktadır (Obradović ve Tešin, 2023). Bu sebeple turizm veya destinasyona ilişkin herhangi bir algı tespiti gerçekleştirilecekse burada muhatap alınacak kitleler arasında yerel halk en ön sıralarda bulunmaktadır. En az yerel halk kadar turizm ve ilgili destinasyonların gelişimine katkı sağlayan bir diğer grup ise turizm çalışanları ve turistler olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada yerel paydaş, turist, turistik destinasyon ve turizm kavramlarının değişen ve gelişen dünyada tam olarak nerede konumlandığıyla ilgili zihinlerde yer etmiş algıların metaforik yaklaşımla ortaya çıkarılması, bunların incelenip literatüre kazandırılması önem arz etmektedir. Bu şekildeki bir tekniğin işe koşulduğu yaklaşımın yerel halk ve diğer paydaşlara; özelden ilgili destinasyona ve genelde turizm alanına olumlu yönde geri dönüt sağlayacağı öngörülmektedir (Düşmezkalender ve Erol, 2020).

UNESCO Dünya Miras Listesindeki Safranbolu Kenti Bağlamında Miras ve Kültürel Miras Kavramının İrdelenmesi

Kültür, miras ve bu ikisinin birleşiminden oluşan kültürel miras kavramı için ne insanlık tarihine uzanacak kadar eski ne de dijital çağda icat edilmiş kadar yeni bir kavram denilebilmektedir. Alan yazında sosyal bilimler alanında hacimli bir yer kaplamayı sürdüren kültürel miras kavramının ortaya çıkışı, 1946 yılında kurulan UNESCO’nun kabul ve uygulamalarından çok daha önceye dayanmaktadır. Kültür ve miras terimleri sıklıkla birbirleri yerine kullanılıp benzer şekilde tanımlanmaktadırlar. Bu ikisinin birleşiminden ise çok boyutlu ‘kültürel miras’ kavramı ortaya çıkmıştır (Koçak ve Can, 2018).

Kültürel miras kavramını meydana getiren öğelerden biri olan kültür terimine ilişkin çok çeşitli tanımlamalar getirilmiştir. Diker ve Deniz (2017, s. 1) kültürü öncelikle coğrafi perspektiften değerlendirerek bulunan yere özgü ortaya konan maddi ve manevi unsurların tamamı şeklinde tanımlamıştır. Kocakaya ve Dönmez (2022) kültürün maddi unsurlarını alet-edevat, eşya ve fiziksel yapılar bağlamında; manevi unsurlarını da inanç, anane ve toplumsal kurallar çerçevesinde sınıflandırmaktadır. Kültür terimine ilişkin bir diğer yaygın tanım; bir devletin, halkın veya kesimin geçmişten şimdiki zamana kadar uzanan inanç, yaşayış ve ananeleri; sanatsal ve tarihi varlıkları, gastronomi ve eğitim faaliyetlerini de içine alan çatı terim şeklinde ifade edilmektedir (Diker ve Deniz, 2017, s. 1).

Kültürel miras kavramını oluşturan bir diğer terim olan miras kendi içerisinde bir jenerasyondan diğerine transfer edilen her şey şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktada kültür ve miras kavramlarının birbirini yerine kullanılıp aynı zamanda birbirlerini tamamladıkları ifade edilmektedir. Öyle ki miras geçmişin emanet ettiği kültürel unsurların gelecekte de sürdürü-

lebilmesi için açıklayıcı ve keşfedici bir rol üstlenmektedir. Buradan hareketle kültürel miras, önceki nesillerden gelecek jenerasyona aktarılıp topluluk veya birey perspektifinde kıymetli addedildiğinden dolayı muhafaza edilen tüm beşerî münasebet ve iletişim unsurlarının yansıması şeklinde tanımlanmaktadır (Koçak ve Can, 2018).

Kültürel miras, geçmiş ayna tutup geleceğe kılavuzluk etme gibi işlevleri dolayısıyla alan yazında sosyal bilim araştırmacılarının sıklıkla referansta bulunduğu bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca kültürel miras kavramı bazı unsurlardan meydana gelmektedir. Bunlar somut ve somut olmayan öğeler şeklinde iki kategoride toplanmıştır. Somut kültürel miras öğeleri beşerî faaliyetler vasıtasıyla ortaya konmuş tarihi ve kültürel yapılar, nesneler ve sit alanlarından oluşmaktadır. Öte yandan somut olmayan kültürel miras öğeleri ise beşerî bir topluluk veya gruba ait gelenek, âdet ve ananelerin tümünü kapsamaktadır. Kavramsal benzerlik açısından değ erlendirildiğinde somut kültürel miras öğelerinin maddi kültür unsurları; somut olmayan kültürel miras öğelerinin de manevi kültür unsurlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir (Kocakaya ve Dönmez, 2022; Koçak ve Can, 2018).

nal vd. (2018) kültürel mirasın dinamik bir kavram olduğundan hareketle gelecek jenerasyonlara iletilirken yaparak yaşayarak öğrenme faaliyetlerinin hayatın her anında iş e koşulabileceğine dikkat çekmektedir. Bunlar arasında özellikle sözlü aktarım, gezi ve sergi gibi eğ itsel faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir. Bu konuda ulaşılan bulgular neticesinde gelecekteki çalışmalara yönelik geniş ölçekte de bazı tavsiyelerde bulunulmaktadır:

1. Ulusal veya yerel iletişim kanalları vasıtasıyla ilgili kültürel miras unsurlarının tanınırlığı ve tanıtımının gerçekleştirilmesi,
2. Tarihi ve kültürel miras değ erlerine ilişkin kültürel miras alanında nitel ve nicel çalışmalara ağırlık verilmesi,
3. Öğretim programı ve müfredatlara her türlü kademeye yönelik olarak kültürel miras alanında dersler konulması,

şeklinde tavsiyelerde bulunulmuştur (nal vd., 2018). Bu tavsiyelere ilişkin kent ölçeğinde korunan Safranbolu, Türkiye’de tek, dünyada ise ilk 20 destinasyon arasında bu niteliğiyle yer almaktadır. Türkiye’deki doğ al ve kültürel varlıkların yaklaşık %3’ne ev sahipliği yapan dünyaca ünlü bir miras kenti olan Safranbolu’nun özellikle medya yoluyla tanıtımını UNESCO listesine alınmadan çok daha eskiye dayanmaktadır. nal vd. (2018)’nin önerilerine paralel şekilde 1976 yılı TRT yapımı olan ‘Safranbolu’da Zaman’ belgeseli somut bir örnek olarak gösterilebilmektedir. Öyle ki ulusal çapta etkili olan bu tanıtım faaliyeti, devamında kentin tanı-

nırlığı ve korunabilmesine büyük katkı sağlamıştır (Apaydın, 2014, s. 135; Azcan, 2013, s. 82; Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2019, s. 6; Özdemir, 2013).

Turistik destinasyonlara ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların akademik ve eğitsel anlamda da çıktıları bulunmaktadır. Bunlardan Ünal vd. (2018)'nin Safranbolu'daki yetişkinlerin sahip oldukları algıların tespit edildiği çalışmasında kültürel miras alanına ilişkin getirdiği önerilerden biri de bu alanda gerçekleştirilecek nitel ve nicel araştırmaların yoğunlaştırılması şeklinde öne çıkmaktadır. Öte yandan Ünal vd. (2018)'den farklı olarak tez düzeyinde hazırlanan bu çalışmada yine Safranbolu destinasyonunda görev yapan öğretmenlerin algılarının nitel araştırma tekniklerinden metaforlar işe koşularak tespit edilmesi ilgili önerilerin dayanak noktası olarak alındığını göstermektedir.

Kocakaya ve Dönmez (2022)'in 'Z kuşağı' diye tabir edilen yaş grubunda bulunan Safranbolu'daki gençlerin kültürel miras kavramına ilişkin algılarını belirlediği çalışmasında, çalışma grubundaki gençlerin bu kavramla ilk tanışma deneyimlerinin okula başladıkları periyoda denk geldiği ortaya çıkarılmıştır. Bu noktada öncelikle turizm alanında öğrenim gören öğrenci gruplarının kültürel miras kavramına ilişkin deneyim, tutum ve anlayışlarını belirleyip buna göre yol haritası çizilmesi gerek ilgili öğrenciler gerekse turizm açısından önem arz etmektedir (Köroğlu vd., 2018). Diğer taraftan Safranbolu'da öğrenim gören ilkököl öğrencileriyle yapılan bir çalışmada genç katılımcıların özellikle kentte yer alan tarihi evlerden hareketle somut kültürel miras öğelerine hâkim oldukları görülürken somut olmayan öğeler noktasında yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir. Bu tespitten yola çıkarak eğitim kurumları bünyesinde kültürel miras öğelerine yönelik sergi gibi gerçek yaşam kesitlerini içeren etkinliklerle eksik öğrenmelerin telafi edilebileceği öne sürülmektedir (Sağ ve Ünal, 2019).

Turizm alanında destinasyonlara yönelik gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde turizm ve eğitim alanları arasında birbirini tamamlayan ilişkiler olduğu tespit edilmiş ve buna göre tavsiyelerde bulunulmuştur. Buradan hareketle Sağ ve Ünal (2019)'ın ilköğretim kademesindeki öğrencilerin katılımıyla kültürel miras öğelerine yönelik gerçekleştirdiği çalışmasından ilgili eğitim kademesi ve araştırma yöntemi açısından farklılaşan kültürel miras çalışmalarına da rastlanmıştır. Aslan ve Balcı (2023)'nin gerçekleştirdiği çalışmada ortaöğretim kademesi müfredatı ve basılı ders materyallerinde özellikle somut kültürel miras unsurlarının ne derece yer aldığıyla ilgili doküman analizi metodu işe koşulmuştur. Bu araştırma neticesinde kültürel miras unsurları hakkında ders kitaplarında yeterli düzeyde bilgilendirme yapılmadığı sonucuna varılarak ortaöğretimin hedefleri kapsamında müfredatın yoğunlaştırılması gerektiği tavsiye edilmektedir. Bu çıkarımlar, Ünal vd. (2018)'nin öğretim programları ve müfredatlara

kültürel miras konularının ders boyutunda eklenmesi önerileriyle büyük oranda örtüşmektedir.

Safranbolu destinasyonu özelinde kültürel mirasın yaşıatılıp gelecek nesillere aktarılabilmesi için kentte muhafaza olunan somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının sadece teorik veya akademik çalışmalarla değil aynı zamanda yerel paydaşlar ve pratik uygulamaların da işe koşulduğu etkinliklerle hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu hususta Safranbolu kentinin temsilinde en önde gelen kültürel miras unsuru olan tarihi evlere ilişkin her türlü uygulama, teknik ve el sanatını icra edecek yeni ustalara ve bunları koruma bilinciyle yetiştirecek kültürel miras alanına hâkim eğitimci ve öğreticilere her zamankinden fazla ihtiyaç duyulduğunun altı çizilmektedir (Pamuk, 2010, s. 219).

Sonuç olarak, kültürel miras ğlerinin aslına uygun korunup gelecek nesillere aktarılabilmesi bağlamında birçok destinasyon alan yazında gerçekleştirilen akademik çalışmaların muhatabı haline gelmektedir. Bunlar arasında kültürel miras konusunda kent ölçeğinde tanınırlığa sahip bir Unesco Dünya Miras Kenti olan Safranbolu öne çıkmaktadır. Alan yazında kentin destinasyon imajına ilişkin yürütülmüş birçok araştırmadan elde edilen birikim ve deneyim göz önüne alındığında ortaya konan kültürel miras ğlerinin gelecek nesillere tüm paydaşlarca sağlıklı şekilde aktarılabilmesi için uygun araştırma yöntem ve tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada ortaya çıkan mevcut ihtiyaca hizmet edeceği düşünülen, literatürde sıklıkla tercih edilen bir araştırma tekniği olan metaforlara ait kavramlar gelecek çalışmalarda işe koşulabilmeleri amacıyla detaylı şekilde sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akşehirli, S. (2005). “Çağdaş Metafor Teorisi”. <https://www.ege-edebiyat.org/docs/257.doc>. Erişim Tarihi: 02.05.2025.
- Apaydın, B. B. (2014). *Tarihi ve Doğal Değerlerin Turistik Marka Şehir Olmaya Etkisi: Safranbolu Örneği*. [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=th9FTXfx8ka-MA1oLYKx2dQ&no=V6Q-T2MGYd_D50frZASOeQ
- Arslan, F. (2008.) *Metaforik tercihler bakımından Akif'i okuyabilmek*. 19-21 Kasım 2008. I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, Türkiye.
- Arslan M. M. ve Bayrakçı M. (2006). “Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi.”. *Milli Eğitim*, 171, 100-108.
- Artuç, M. ve Yangil, M. K. (2023). Türkçe öğretmenlerinin saygı kök değerine karşı metaforik algıları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 48-68. DOI: 10.29000/rumelide.1316126.
- Aslan, R. ve Balcı, U. (2023). Lise Ders Müfredatında Yer Alan Somut Kültürel Mirasların Yeterlilik Analizi. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 6(Special Issue-1), 132-146.
- Ayaz, N., Ön Esen, F. ve Kiliç, B. (2020). Turist Rehberi Adaylarının Marmaris Destinasyon İmajı Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(4), 1511-1526. <https://doi.org/10.21547/jss.757185>
- Aydın, F. (2011). Üniversite öğrencilerinin “çevre” kavramına ilişkin metaforik algıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26, 25-44.
- Aykaç, N. ve Çelik, Ö. (2014). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının eğitim programına ilişkin metaforik algılarının karşılaştırılması, *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 326-339.
- Aytemur, B. ve Sipahi, S. (2021). Müzik öğretmenlerinin özel eğitim kavramına ve özel gereksinimli çocuklara ilişkin metaforik algıları. *Turkish Studies - Language*, 16(4), 2093-2110. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.54015>
- Azcan, G. (2013). *Kültür Turizmi Açısından Köylere Hizmet Götürme Birliği Faaliyetleri: Safranbolu Örneği* [Yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Balyalı Özoğul, T. ve Öz Bayram, E. (2022). Metaphoric perceptions of tourist guides regarding the destination image of Van province. *Geographies, Planning & Tourism Studios*, 2(1), 33-38. <https://doi.org/10.5505/gpts.2022.08208>
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2019). *Karabük Turizm Yatırım Rehberleri*. Mart 2019. <https://www.bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/tr812-karabuk-turizm-yatirim-rehberi.pdf> Erişim tarihi: 05.01.2025.

- Beldag, A. ve Geçit, Y. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin “Sosyal Bilgiler” Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla Analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 1173-1189.
- Cerit, Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 693-712.
- Karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 75-91.
- Çelikten, M. (2006). Kültür ve öğretmen metaforları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 269-283
- Çınar, B. (2008). “Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (1) 5, 129-142.
- Daşcıoğlu, Y. (2019). Dilin içinde dil, doğanın içinde perde: Şiirde metafor ve imge. *Türk Dili Dergisi (Dilin Perdeleri Özel Sayı)*, 167-173. <http://tdk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/12/20151221> Erişim Tarihi: 07.12.2019
- Diker, O. ve Deniz, T. (2017). *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dündar, F. N. (2020). Reklamda metafor ve görsel metafor. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(9), 41-53. <http://dx.doi.org/10.46872/pj.175>
- Düşmezkalender, E. ve Erol, G. (2020). Kapadokya’ya yönelik algılar: bir metafor analizi. *Turkish Studies - Social*, 15(1), 261-276. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39760>
- Ecevit, M. Z. ve Esenkal, F. (2023). Turizm Destinasyonu Pazarlamasında Metaforlar: Yerel Halkın Gözünden Erdek. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 2023, 6(3), 1318-1333. <https://doi.org/10.33083/joghat.2023.338>
- Eşim, İ. ve Zaman, S. (2022). Coğrafya Bölümü Lisans Öğrencilerinin ‘Balkanlar’ Üzerine Olan Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi. *Ankara Anadolu Ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 135-59. <https://doi.org/10.53838/ankarad.1130057>
- Filizok, Rıza (2001). *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Forceville, C. (2002). “The identification to target and source in pictorial metaphors”. *Journal of Pragmatics*, 34, 1-14.
- Gibbs, R. W., Jr. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
- Gönül, F. (2019). *Rekreatif bir etkinlik olarak bale kavramına ilişkin metaforik algılar: İzmir ili örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

- Gül, M.K., Özkan Ç., Öztürk, Ö. ve Küçük, S. (2022). Türk Halkının Sağlık Turizmine Yönelik Metaforik Algıları. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 145-156.
- Güngör Demir, S. (2023). *Öğretmen Adaylarının Program Okuryazarlık Düzeyleri İle Eğitim Programına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi. <https://hdl.handle.net/11499/50256>
- Güngör, H., Mutlu-Öztürk, H. ve Gülay Ogelman, H. (2022). Okul öncesi eğitimi öğretmenliği lisans öğrencilerinin “kültürel miras” kavramına ilişkin algılarına yönelik metafor analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 511-521.
- Güven, E. ve Toker Gökçe, A. (2018). Öğretmenlerin Mesleki Özgürlüğe İlişkin Metaforik Algıları. *Sakarya University Journal of Education*, 8(3), 176-189.
- Kanca, B. ve Ertaş, Ç. (2023). Local People's Perception of Tourism: A Metaphor Approach. *Kent Akademisi*, 16(4), 2218-2229. <https://doi.org/10.35674/kent.1352326>
- Karamehmet, B. (2012). *Kuramsal İletişimde Metafor*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karamehmet, B. (2017). METAFOR İLE MARKALARI YÖNETMEK. *Atatürk İletişim Dergisi*(13), 125-148. <https://doi.org/10.32952/atauniiletim.368344>
- Kocakaya, E. ve Dönmez, Y. (2022). Z KUŞAĞININ KÜLTÜREL MİRAS ALGISI: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ. *Anasay*(21), 119-140. <https://doi.org/10.33404/anasay.1127416>
- Koç, E. S. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen ve öğretmenlik mesleği kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 47-72.
- Koçak B. ve Can, H. (2018). Kültürel Mirasın Korunmasında Belediye Birliklerinin Rolü: Koca Yusuf Projesi Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:7, Sayı 14*, s. 148-164.
- Korkmaz, F. ve Ünsal, S. (2016). Okul Öncesi Öğretmenlerin “Teknoloji” Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi / An Investigation of Preschool Teachers' Perceptions on the Concept of “Technology”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35).
- Koroğlu, Ö., Ulusoy, Y. H. ve Avcıkurt, C. (2018). Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi, *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1), 98-113.
- Kövecses, Zoltan (2002). *Metaphor – A Practical Introduction*, Oxford University Press: New York. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195145113.001.0001>

- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live by*. The University of Chicago Press, Chicago. (Orijinal çalışma basım tarihi 1980). <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226470993.001.0001> Erişim tarihi: 04.09.2024.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2010). *Metaforlar- Hayat, Anlam ve Dil* (G. Y. Demir, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1980).
- Levine, P. M. (2005) Metaphors and images of classrooms, *Kappa Delta Pi Record*, 41(4), 172175, DOI: 10.1080/00228958.2005.10532066
- McCabe, A. (1988). “Effect of Different Contexts on Memory for Metaphor,”. *Metaphor and Symbolic Activity*, 3(2), 105-132. DOI: 10.1207/s15327868ms0302_3
- Morgan, E. ve Reichert, T. (1999). The Message is in the Metaphor: Assessing the Comprehension of Metaphors in Advertisements. *Journal of Advertising*, 28(4).
- Morgan, G. (1997). *Images of organization (2nd ed.)*. Sage Publications, Inc.
- Neslitürk, S., Çakmak, Ç. Ö. ve Asar, H. (2014). Okul Öncesi Öğretmenlerinin “Veli” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (18), 679-712.
- Northquist, Richard (2017). “*The Different Types of Metaphors*”. Thought Co, <https://www.thoughtco.com/ways-of-looking-at-a-metaphor-1691815> Erişim Tarihi: 28.04.2025
- Obradovic, S. ve Tešin, A. (2023). Local Communities’ Perceptions of Tourism Planning in Natural Areas. *Tourism and Hospitality*. 4, 336–354. <https://doi.org/10.3390/tourhosp4020021>
- Özdemir, Ü. (2013). SAFRANBOLU’NUN KÜLTÜREL MİRASKAYNAKLARI VE KORUNMASI. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 129-142.
- Özoğul, G. (2020). Metaforlarla Şehri Anlamak: Önlisans Öğrencilerinin Selçuk’a (İzmir) Yönelik Metaforik Algılarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (1), 1-11.
- Pamuk, F. (2010). *Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler*. [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tez-Detay.jsp?id=rSAAhXCFHkGTskC9oF3i3g>
- Pipen, T. (2001). Metaphors and organizational identity in the Italian public services. *Scandinavian Journal of Management*, 16, 391-409.
- Saban, A. (2008). İlköğretim I. Kademe Öğretmen ve Öğrencilerinin Bilgi Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Zihinsel İmgeler. *İlköğretim Online*, 7(2), 421-455.
- Sag, Ç. ve Ünal, F. (2019). Öğrencilerin Somut Olmayan Kültürel Mirasa İlişkin Farkındalıklarının Belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (4) , 1550 - 1560.

- Sarı, C., Kılıç, A. F., Güven, S., ve Yaşar, H. B. (2020). Üniversite öğrencilerinin kültürel miras kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 334- 353.
- Shuell, T.J. (1990). Teaching and learning as problem solving. *Theory into Practice*, 29(2), 102-108.
- Soykök, B. ve Acun, A. (2019). Bursa Uludağ Üniversitesi İznik Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İznik ile İlgili Metaforları, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 596-611.
- Şahin, S., Tezcan, A. E. ve Bekci, M. (2018). Yerli Turistlerin Türkiye, İstanbul, Turizm ve Turist Rehberi ile İlgili Metaforları. *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1), 251-264.
- Şanlı Kayran, S. C. (2023). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Halfeti Destinasyonuna Yönelik Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 530-550. <https://doi.org/10.32572/guntad.1273447>
- Şimşek, A. ve Kaplan, K. (2022). Türkçe Öğretmenlerinin Dilbilim Kavramına Yönelik Metaforik Algıları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 148-160.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2025). Güncel Türkçe sözlük. Metafor. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Uğurlu, Z. (2018). ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÜNİVERSİTE KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR ANALİZİ. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 82-97.
- Ulukaya Öteles, Ü. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının “milli bayram” kavramına ilişkin metafor durumları. *Ekev Akademi Dergisi*, (82), 501-514. <https://doi.org/10.17753/Ekev1395>
- Ünal, F., Sağ, Ç. ve Güneş, S. (2018, 10-12 Mayıs). Yetişkinlerin yerel tarihe ilişkin görüşlerinin incelenmesi: Safranbolu örneği: [Tam metin bildirisi]. V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu. İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Yob, I. M. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, 22(2), 127–138. DOI:10.1023/A:1022289113443

BÖLÜM

8

GEBELİK DÖNEMİ VE BESLENME

Cansev Meşe YAVUZ¹

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van, Türkiye, cansevmese@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000- 0002-8079-1230

Gebelik, bireyin yeni bir yaşama adım atmasını sağlayan hem anne hem de bebek açısından oldukça önemli bir süreçtir. Gebelik dönemi, bebeğin sağlıklı bir şekilde büyümesi ve gelişmesi için annede fizyolojik ve psikolojik değişimlerin olduğu bir dönemdir (Kök ve ark., 2018).

Beslenme yaşamın tüm dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de büyük öneme sahiptir, ancak beslenmenin gebelik döneminde anne ve bebek sağlığı açısından özel ve daha hassas bir konumda olduğunu vurgulamak gerekir. Bu nedenle hamilelik döneminde yeterli ve dengeli beslemeye dikkat edilmelidir. Bu dönemdeki yetersiz ve dengesiz beslenen gebelerde düşük doğum ağırlığı, erken doğum, ölü doğum, fetüste fiziksel ve zihinsel gelişme problemleri görülebilir. Bu nedenle anne adayları hem kendi gereksinimleri hem de fetüsün gereksinimlerini karşılayacak düzeyde bir beslenmeye sahip olmalıdır (Karaağaoğlu ve Eroğlu Samur, 2015). Yetersiz beslenme durumunda anne yeterli ağırlık kazanamayabilir ve hatta annede kilo kaybı görülebilir ve fetüs de ihtiyacı olan besin öğelerini karşılayamaz ve fetüste büyüme kısıtlaması görülebilir. Gebenin aşırı beslenmesi sonucunda ise aşırı kilo kazanımı görülebilir (Çakmak, 2020; Lipworth ve ark. 2021). Anne obezitesi ile fetal makrozomi arasında ilişki bulunmaktadır (Lewandowska, 2021). Aynı zamanda aşırı beslenme ile gebelikte aşırı kilo alımı gebelik diyabeti, erken doğum, sezaryen doğum riskini de artırmaktadır (Lipworth ve ark. 2021).

Bu dönemdeki enerji ve besin öğesi gereksinimlerinin göz önüne alınması ve gebenin bu konuda bilinçli olması anne ve bebek sağlığı açısından üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur. Ayrıca gebelik döneminde tüketilmemesi ya da dikkatle tüketilmesi gereken gıdaların da bilinmesi anne adayının dikkat etmesi gereken önemli noktalardan biridir. Hem anne adayları hem de fetüs açısından oldukça önemli olan gebelik dönemi beslenmesinin önemi göz önüne alındığında, bu dönemdeki beslenmede dikkat edilecek noktalar aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Gebelik döneminde annenin besin öğesi ihtiyacı

Gebelik döneminde, annenin kendi besin öğesi gereksiniminin yanında fetüsün ihtiyaçları da anneden temin edilir. Bu nedenle makro ve mikro besin öğelerinin ihtiyaç duyulan miktarları bu dönemde genel olarak artmaktadır. Tablo 1. Gebelik döneminde bazı enerji ve besin öğelerinin önerilen miktarlarını göstermektedir (TÜBER, 2022).

Tablo 1. Türkiye Beslenme Rehberi'ne göre enerji ve besin öğelerinin gebelikteki gereksinimleri

Besin öğeleri	Gebelik döneminde önerilen miktar
Enerji (kkal) ¹	İlk 3 aylık dönem +70 kkal/gün İkinci 3 aylık dönem +260 kkal/gün Üçüncü 3 aylık dönem +500 kkal/gün
Protein (g) ¹	İlk 3 aylık dönem +1 g/gün İkinci 3 aylık dönem +9 g/gün Üçüncü 3 aylık dönem +28 g/gün
Karbonhidrat (g)	175
Posa/lif (g)	25
A vitamini (mcg)	700
D vitamini (mcg)	15
E vitamini (mg)	11
K vitamini (mcg)	70
C vitamini (mg) ²	+10
B1 (Tiamin) (mg)	0.4
B2 (Riboflavin)	1.9
B3 (Niasin) (mg)	6.6
B6 (mg)	1.8
B12 vitamini (mcg)	4.5
Folat (mcg)	600
Kalsiyum (mg)	950-1000
Demir (mg)	16
Magnezyum (mg)	300
Çinko (mg) ³	+1.6
İyot (mcg)	200
Potasyum (mg)	3500

¹ Gebelik öncesi gereksinime eklenecek miktarlar

² Yaş gruba göre gebe kadınlara eklenecek miktar

³ Yetişkin kadın gereksinim değerlerine eklenecek miktar

Enerji

Fetal büyüme ve gelişme için enerji gerekirken, gebelik süresince meme dokusu, uterus gibi maternal dokuların büyümesi için de enerjiye ihtiyaç duyulur (Most ve ark., 2019). Bazal metabolizma hızı, annenin enerji

harcamasının önemli bir kısmını oluşturan bileşenlerinden biridir. Gebenin bazal metabolizma hızı gebelik süresinde artmaktadır. Bu artışın gebelik öncesine göre birinci trimesterde %5, ikincide %10 ve üçüncü trimesterde ise %25 oranında olduğu tahmin edilmektedir (Butte ve King, 2005). Bazal metabolizma ve glukoz metabolizması annenin ve fetüsün gereksinimlerini karşılayabilmek için gebelik boyunca değişir (Lain ve Catalano, 2007). Bu değişikliklerin yanı sıra yağ metabolizması da değişim göstererek annenin adipoz dokusunun artmasını sağlar (Perumal ve Gernand, 2024).

Bir insanda toplam tahmini enerji ihtiyacı, yaş, cinsiyet, fiziksel aktivite düzeyi gibi faktörler dikkate alınarak hesaplanır. Gebelikte ise bu faktörlerin yanı sıra gebelik haftası ve annenin gebe kalmadan önceki beden kitle indeksi de hesaba katılır (Perumal ve Gernand, 2024). Gebelik boyunca annenin enerji ihtiyacı gebelik haftası arttıkça yükselmektedir. Bu yüzden, gebeliğin ilk 3 ayında annenin ihtiyacı olan günlük enerji miktarına 70 kkal, ikinci 3 aylık dönemde 260 kkal, son 3 ayda ise 500 kkal eklenmelidir (TÜBER, 2022). Gebelikteki bu enerji eklemeleri, annenin gebelik öncesindeki vücut ağırlığı dikkate alınarak yapılmalıdır. Beden kitle indeksine göre gebelik öncesinde zayıf olan ($<18.5 \text{ kg/m}^2$) annelerin, gestasyon yaşına göre küçük ve düşük doğum ağırlıklı bebek dünyaya getirme riski daha yüksek olduğundan, ihtiyaç duydukları enerji miktarı da daha fazladır. Bu nedenle zayıf annelerin görece fazla kilolu olanlara göre enerji eklemesi daha fazla yapılabilir. Fazla vücut ağırlığına sahip annelerin bile günlük alması gereken enerji miktarı 1500 kkal'nin altına düşmemelidir (Çakmak, 2020; Karaağaoğlu ve Eroğlu Samur, 2015).

Yapılan bir meta analiz çalışmasında, bölgeler arasında farklılık olsa da, gebelerin günlük almış olduğu kalori miktarı, alması gereken enerji miktarının altında bulunmuştur (Khammarnia ve ark. 2024). Yetersiz enerji tüketiminin hem anne hem de fetüs sağlığını tehlikeye attığı göz önüne alınarak enerji dengesi korunmalıdır.

Protein

Protein, fetüsün sağlıklı bir şekilde büyüme ve gelişmesi için gerekliyken, maternal ve fetal destek dokularında birikim için de oldukça önemlidir. İntauterin büyüme kısıtlaması ve düşük doğum ağırlığının önlenmesi açısından gebelerin alması gereken protein miktarının optimum düzeyde olması gereklidir (Stephens ve ark. 2015). Gebelikteki protein ihtiyacı gebelik öncesindeki kadınların alması gereken protein miktarından fazladır. Yapılan araştırmalarda gebeliğin erken dönemlerinde protein sentezinin gebe olmayan kadınlarla benzer olduğu belirtilirken, ilerleyen gebelik haftalarında, ikinci ve üçüncü trimesterde, protein sentezi artışı sırasıyla %15 ve %25 oranında bulunmuştur (Elango ve Ball, 2016).

Protein alımının yeterli olmadığı erken dönem gebeliklerde fetal kayıplar ve malformasyonlar görülebilir. İlerleyen doğum haftalarında maruz kalınan protein eksikliği ise düşük doğum ağırlığına sebebiyet verebilir (Evcil ve Malas, 2007). Protein-enerji eksikliği olan gebe kadınlarda anemi riskinin de artabileceği belirtilmektedir (Mulyantoro ve Kusurini, 2021). Gebelik döneminde anne adayının ihtiyaç duyduğu protein miktarı artış gösterir. Özellikle son trimesterde belirgin miktarda artar. Gebelikte yaklaşık 70 g protein alınması önerilmektedir. Bu nedenle diyetle alınan protein miktarına 20 gram daha protein eklemesi yapılmalıdır. Ancak aşırı miktarda protein alımının da fetüsü olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Bu yüzden protein dengesine dikkat edilmelidir. İyi protein kaynakları daha çok hayvansal kaynaklı proteinlerden oluştuğundan, vejetaryen anne adaylarının protein alımlarına ayrıca dikkat etmeleri gerekir. Baklagiller, kuruyemişler, yağlı tohumlar bitkisel protein kaynaklarıdır (Sebastiani ve ark. 2019; Dağıstanlı, 2023; Karaağaoğlu ve Eroğlu Samur, 2015; Eliaçık, 2020).

Yapılan araştırmalarda özellikle malnütrisyonun yaygın olduğu düşük ve orta gelirli ülkelerde, protein takviyesinin düşük doğum ağırlığını azalttığı, fetal büyümeyi iyileştirdiği ortaya konulmuştur (Stevens ve ark. 2015; İmdad ve Bhutta, 2012). Ancak protein alımının yeterli olduğu gebelere verilen ekstra protein takviyesi ise fetal büyümeyi olumsuz etkileyebilir (Liberato ve ark. 2013).

Karbonhidrat

Fetüs, ihtiyaç duyduğu enerjinin %80'ini maternal glikozdan sağlar. Annenin karbonhidrat alımı düşük olduğunda, dolayısıyla maternal glikoz düşük kaldığında fetal büyüme bozuklukları görülebilir (Sweeting ve ark. 2021). Büyük örneklemlili yapılan bir kohort çalışmasında karbonhidrat alımı ile fetüsün doğum boyu arasında pozitif ilişkisi bulunmuş, ağırlık indeksiyle arasında ters ilişkisi saptanmıştır (Eshak ve ark. 2020).

Karbonhidratlar temel enerji kaynağıdır. Günlük alınması gereken enerjinin %45-60'ı karbonhidratlardan sağlanmalıdır. Gebelikte ihtiyaç duyulan karbonhidrat miktarı artmaktadır. Gebelik öncesinde bu miktar 130 g iken, gebe bir kadının karbonhidrat ihtiyacı 175 gramdır (TÜBER, 2022). Tüketilen karbonhidratın miktarı kadar türü de önemlidir. Daha çok kompleks karbonhidratlar tüketilmeli, basit şekerlerin tüketimi sınırlı olmalıdır (Uzdil ve Özenoğlu, 2015). Tercih edilen karbonhidrat türlerinin fetüs üzerindeki etkini araştıran çalışmalar vardır. Tam tahıllı ürünlerini ve basit şekerleri tüketen gebeler ile yapılan bir araştırmada, tam tahıl tüketme oranı ne kadar yüksek olursa, gebelik yaşına göre küçük yenidoğan

dünyaya getirme olasılığı o oranda azalmıştır. Basit şeker tüketen gebelerde de tam tersi durum söz konusudur (Amezcu-Prieto ve ark. 2019).

Gebelikte ağırlık kazanımı

Gebelikte anne adayının kilo alımı, kaçınılmaz olarak gerçekleşir. Bu süreçte fetüsün ağırlığı dışında anneye ait sıvılar ve dokular da ağırlık artışını sağlar. Normal bir gebelikte anne adayının yağ depolarında yaklaşık 2.7-3.6 kg, kan hacminde 1.4-1.8 kg, rahimde 0.9 kg, ekstrasvasküler sıvı hacminde 0.9-1.4 kg, memede 0.45-1.4 kg, amniyon sıvısında 0.9 kg, plasentada 0.7 kg artış gerçekleşir. Bunların haricinde fetüs de yaklaşık 3.2-3.6 kg ile annenin ağırlık artışına katkı sağlar. Bu sayılar ortalama değerleri ifade etse de, her kadının gebelikte kilo alımı farklıdır. Sağlık otoriteleri gebelikte kilo alımının anne adayının gebelik öncesindeki beden kitle indeksine göre değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Annenin gebelik öncesindeki beden kitle indeksine göre değerlendirildiğinde, zayıf olanların diğerlerine göre daha fazla kilo alabileceği ifade edilirken, özellikle obez olan kadınların ise gebelikte daha dikkatli olması gerektiği bildirilmektedir (Dalfra ve ark., 2022).

Gebelikte anne adayının olması gerekenden fazla kilo alması, hem kendi sağlığını tehlikeye atar, hem de bebek sağlığını olumsuz etkiler. Gebelik öncesinde fazla kilolu ve obez olan anne adaylarının gebelik süresince de fazla ağırlık kazanmaları, gebelik kaybı, gebelik komplikasyonları, gebelik diyabeti ve anne ölüm riski ile ilişkilidir (Langley-Evans ve Ellis, 2022). Öte yandan gebelikte aşırı kilo alımı makrozomik bebek doğum riskini ve neonatal morbidite ve mortalite riskini artırır. Gebelikte yetersiz kilo alımı ise düşük doğum ağırlığı riski ile ilişkilidir (Coşkun ve Özdemir, 2009). Tıp enstitüsünün (2009) tekil ve ikiz gebeliklerde anne adayı için önerdiği toplam ağırlık kazanımı (kg) Tablo 2’de gösterilmiştir. Görüldüğü gibi düşük kilolu olanlarda daha fazla kilo alınması önerilirken, fazla kilolu ve obez olan gebelerde daha az ağırlık kazanımı önerilmektedir (Akt: de Seymour ve ark. 2022).

Tablo 2. Tıp enstitüsünün gebelik öncesi beden kitle indeksi değerlerine göre gebelikte kilo alımı önerisi

Beden kitle indeksi değerleri	Tekil gebeliklerde önerilen toplam ağırlık kazanımı	İkiz gebeliklerde önerilen toplam ağırlık kazanımı
<18.5 (düşük kilolu)	12.5-18.0 kg	Belirsiz
18.5-24.99 (sağlıklı kilo)	11.5-16.0 kg	17-25 kg
25-29.9 (fazla kilolu)	7-11.5 kg	14-23 kg
>30 (obez)	5-9 kg	11-19 kg

Aşırı beslenmenin yanı sıra, bu dönemde anneye yapılan kültürel baskılar da anne adayının kilo alımında etkindir. Anne adayının ihtiyacı olan kalori alımına dikkat etmesi, dengeli ve yeterli bir diyetle sahip olması önemlidir. Kalori içeriği yüksek olan ancak besin değeri düşük gıdalarla ağırlıklı bir beslenme bu dönemde fazla enerji alımına neden olabilir. Bu nedenle besin kalitesi ve içeriği her zaman ön planda tutulmalıdır.

Folik asit

B grubu vitaminlerden biri olan folat besinlerde doğal olarak bulunurken, folik asit folatın sentetik bir formudur. Sınır sisteminin gelişimi, fetüsün büyümesi, hücre bölünmesi üzerinde etkisi bulunmaktadır (Dayı ve Pekcan, 2019; Dağıstanlı, 2023; Bala ve Fakılı, 2024; Lassi ve ark. 2013). Gebelik döneminde artan gereksinim 400 µg'dir. Ancak gebelikte besinlerle folat alımı yeterli olmadığından, gebelikte folik asit takviyelerinin alınması önerilmektedir. Takviyenin gebelik öncesinde başlayıp ilk trimester boyunca kullanılması tavsiye edilmektedir.

Yetersizliğinde özellikle fetüste nöral tüp defektleri görülür. Öte yandan folik asit yetersizliği ile konjenital kalp hastalığı, intauterin büyüme kısıtlaması, erken doğum gibi gebelik komplikasyonları arasında ilişki de gösterilmiştir (Argyridis, 2019). Geç gebelik döneminde yüksek folik asit tüketimi ise çocuğun ileriki yıllarda astıma yakalanma riskini artırmaktadır (Whitrow ve ark. 2009). Ayrıca yapılan bir araştırmada gebelikte yüksek folat ve B12 alımlarının atopik dermatit sıklığında artış ile ilişkisi belirlenmiştir (Kieft-de Jong ve ark. 2012). Benzer şekilde Raghavan ve ark. (2018), doğum anında anne kanındaki yüksek folat ve B12 düzeylerinin çocuklarda otizm spektrum bozukluğu riskini 2.5 kat artırdığını belirlemişlerdir. Ancak gebelik döneminde yeterli folik asit alımının çocuklarda otizm spektrum bozukluğu riskini azalttığına dair bulgular da mevcuttur (Sampaio ve ark. 2021). Folik asit alımı ve otizm spektrum bozukluğu arasındaki ilişki karmaşıktır ve yapılan araştırmalarda kesin olmayan kanıtlar mevcuttur (Fardous ve Heydari, 2023).

Magnezyum

Protein sentezi, vücut sıcaklığının düzenlenmesi gibi farklı görevler üstlenen magnezyum insanın tüm hayatı boyunca ihtiyaç duyduğu önemli minerallerden biridir (Zarean ve Tarjan, 2016). Gebelikte annenin magnezyum seviyelerinde düşüş yaşanabilir (Marín ve ark., 2023). Gebelikte magnezyum eksikliğinin erken doğum, kendiliğinden düşükler ve ani bebek ölümü sendromuna neden olabileceği belirtilmektedir (Durlach, 2013). Yapılan bir araştırmada, gebelikte düşük magnezyum seviyesinin erken doğum riskini artırdığı tespit edilmiştir (Şanverdi ve ark., 2002).

Anne adayında görülen krampların giderilmesi için magnezyum takviyesi kullanılabilir. Ancak gebelikte kramplar üzerindeki etkisi konusunda kesinlik yoktur (Günaydın ve ark., 2024).

D vitamini

Dünyada küresel olarak tüm gruplarda D vitamini eksikliği olduğu kabul edilmektedir. Gebelik döneminde de gebelerde yüksek oranlarda D vitamini eksikliği görüldüğü ifade edilmektedir (Xiao ve ark., 2015; Taşkın-Nichols ve ark., 2015). D vitamini, gebelik döneminde hem anne adayı hem de fetüs için farklı biyolojik işlevleri olan oldukça önemli bir vitamindir. D vitaminin çoğunluğu güneşten, geri kalanı besinlerden karşılanır. Fetüs, ihtiyacı olan D vitamini anneden karşılar. Bu nedenle anne adayının D vitamini alımı yeterli olmalıdır. Sağlık bakanlığının gebelikte D vitamini takviyesine yönelik önerisi, gebeliğin 12. haftasından itibaren ve doğum sonrası 6. aya kadar günlük tek doz halinde 1200 IU alınması yönündedir (Sağlık Bakanlığı, 2011).

Gebelikte D vitamini eksikliği, intauterin büyüme geriliği, raşitizm, gebelik yaşına göre erken doğum riskini artırmaktadır (Bala ve Fakılı, 2024; Mansur ve ark., 2022; Şimşek ve ark., 2021). Gebelikte aşırı doz D vitamin alımı ise hiperkalsemiye neden olabilir (Reynolds ve ark., 2017).

Kalsiyum

Birçok fizyolojik işlev için gerekli olan kalsiyum, gebelikte yeterli düzeyde alındığında fetüsün iskelet gelişimi üzerinde etkiliyken, annenin kemik kitlesinin korunmasını da sağlar (Karaağaoğlu ve Eroğlu Samur, 2015). Gebeliğin özellikle son trimesterinde anne serum kalsiyum düzeyleri önemli ölçüde azalır. Bu durumun nedeni, fetüsün artan kalsiyum talebidir. Gebelikte düşük kalsiyum alımının anne adayında diş çürükleri ve kas krampları ile ilişkisi bulunurken, düşük kalsiyum tüketimi erken doğum riskini de artırabilir (Hofmeyr ve ark., 2018; Bala ve Fakılı, 2024). Yapılan araştırmalarda düşük kalsiyum alımına sahip gebelerde kalsiyum takviyesinin erken doğum riskini azalttığı belirlenmiştir (Kumar ve ark., 2009).

Türkiye Beslenme Rehberi'ne göre gebe bir kadının günlük kalsiyum gereksinimi 950-1000 mg'dir (TÜBER, 2022). Dünya Sağlık Örgütü ise kalsiyum alımının yetersiz olduğu popülasyonlarda gebelerin 20. haftadan itibaren günlük 1.5-2.0 g kalsiyum takviyesi almasının preeklampsi riski-

ni azalttığını ifade etmektedir (WHO, 2016). Kalsiyumun zengin olduğu besinler süt ve süt ürünleridir. Bunların yanı sıra, yeşil yapraklı sebzeler, kurubaklagiller zengin kalsiyum kaynaklarıdır.

B6 ve B12 vitaminleri

B6 vitamini merkezi sinir sisteminin gelişimi ve işlevi için oldukça önemli olan suda çözünabilen bir vitamindir. Yapılan birçok araştırmada gebelikte B6 takviyesinin fetüs üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Orofasiyal yarıklar, nöral tüp defektleri ve kardiyovasküler malformasyon riskinin azalması bu olumlu etkiler arasındadır (Falsaperla ve ark. 2017). Ancak B6 vitamininin aşırı dozu, özellikle gebeliğin ilk üç ayında düşük, intauterin ölümleri gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir (He ve ark., 2024).

B12 vitamini de birçok hücresel süreçte görev alan bir B grubu vitamindir. Gebelikteki eksikliği doğum yaşına göre küçük doğum, erken doğum, nöral tüp defektleri, intauterin büyüme geriliği gibi durumlara yol açabilir (Şimşek ve ark., 2021). Gebelikte B6 ve B12 gereksinimi artmaktadır. Türkiye Beslenme Rehberi tarafından gebeler için yeterli alım miktarı B6 vitamini için 1.8 mg iken, B12 vitamini için 4.5 mcg'dir (TÜBER, 2022). Yapılan çalışmalarda gebelerde çeşitli oranlarda olmak üzere B12 eksikliği görüldüğü vurgulanmaktadır. Bir meta analiz çalışmasında, birinci, ikinci ve üçüncü trimesterlerde sırasıyla %21, %19, %29 oranında B12 eksikliği belirlenmiştir. Hindistan ve Doğu Akdeniz'de görece yüksek oranlar saptanmıştır. Meksika'da yapılan diğer bir çalışma, araştırmaya katılan 90 gebenin üçte birinde B12 eksikliği olduğunu belirlemiştir (Gonzalez-Ludlow ve ark., 2025). Gebelikte alınan aşırı B12 takviyesinin ise bazı olumsuz sonuçları olabilir. Yuan ve ark. (2022), yüksek gebelik B12 değerleri ile gebelik komplikasyonları arasındaki ilişkiye vurgu yapmışlardır. Ayrıca yüksek B12 değerlerinin fetüsün doğal gelişimini bozduğu, gebelik yaşına göre büyük yenidoğan riskini artırdığını ifade etmişlerdir. Raghavan ve ark. (2018) ise doğum anında anne kanındaki yüksek folat ve B12 düzeylerinin çocuklarda otizm spektrum bozukluğu riskini 2.5 kat artırdığını saptamışlardır. Diğer tüm vitaminlerde olduğu gibi, gebelikte alınan B12 ve B6 vitaminlerinin alım dozuna dikkat edilmelidir.

Demir

Demir, oksijen taşıma ve birçok enzimatik aktivitede rol alması nedeniyle önemli bir mineraldir. Demir eksikliği anemisi gebe olmayan kadınlarda dünya genelinde %40 oranındadır. Diğer anemi türleri arasında en fazla görülen anemi demir eksikliği anemisidir. Küresel olarak gebelerin

%20'sinden fazlasında demir eksikliği anemisi görülmektedir (Di Renzo ve ark. 2015).

Gebelikte annenin demir ihtiyacı artan kan hacmi dolayısıyla yükselmektedir. Özellikle ikinci trimesterden itibaren demir ihtiyacı belirgin olarak artmaktadır. Bu ihtiyacın ne kadar karşılandığı, annenin gebelik öncesinde sahip olduğu demir depolarına ve gebelik sırasında emilebilen demir miktarına bağlıdır (Bothwell, 2000). Annenin gebelikte düşük demir tüketimi anormal fetal beyin gelişimi, otizm ve şizofreni ile ilişkilidir. Ayrıca fetal dönemdeki demir eksikliğinin, yenidoğanlarda nörobilişsel işlev bozukluğu ile ilişkisi olduğu da belirlenmiştir (Riggins ve ark., 2009). Öte yandan, demir eksikliğinin düşük doğum ağırlığı, büyüme ve gelişme geriliği, motor gelişimde bozulma gibi diğer olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığının gebelikte ikinci trimesterden itibaren ve doğum sonrası 3 aylık dönemi de kapsayacak şekilde günlük 40-60 mg demir takviyesi verilmesini önermektedir (Sağlık Bakanlığı, 2007). Demir takviyeleri alınırken bazı hususlara dikkat edilmesi demir emilimini etkilemektedir. Demir ile birlikte C vitamini takviyesinin emilimi artırdığı ifade edilirken, çay ve kahve tüketimi, demirin süt ve süt ürünleri ile birlikte kullanımı ve fitat tüketimi ise emilimi azaltmaktadır (Milman, 2006; Kominiarek ve Rajan, 2017).

Gebelik beslenmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar

Gebelik hem anne hem de bebek sağlığı açısından oldukça önemli ve hassas bir dönem olduğundan, anne adayının bu dönemdeki diyeti anne ve fetus sağlığını doğrudan etkiler. Makro ve mikro besin öğelerinin yeterli ve dengeli tüketimi bu dönemde dikkate alınması gereken temel hususlardan biri olsa da, aynı zamanda bu dönemde tüketiminin zararlı olduğu ve dikkatle yaklaşılması gereken gıdalar da göz ardı edilmemelidir. Aşağıda gebelik döneminde tüketiminde dikkatli olunması gereken bazı besinler, tüketilmemesi gereken gıdalar ve öneriler özetlenmiştir (Coşkun ve Özdemir, 2009; WHO, 2016; Meija ve Rezeberga, 2017; Kominiarek ve Rajan, 2016; Karaağaoğlu ve Eroğlu Samur, 2015).

- Gebelik döneminde sigara ve alkol kullanılmamalıdır.
- Çay ve kahve gibi kafein içeren gıdaların yüksek miktarlarda tüketimi, fetal büyümeyi kısıtladığından kafein tüketimi günlük 200 mg/gün ile sınırlandırılmalıdır.
- Kırmızı et ve tavuk iyice pişirilmelidir.

- Çiğ ve pastörize edilmemiş süt ve süt ürünleri tüketilmemelidir.
- Çiğ ve yeteri kadar pişmemiş olan et ve yumurta, sosis salam gibi az pişmiş ürünler, çiğ balık ve deniz ürünleri tüketilmemelidir.
- Sebze ve meyveler tüketilmeden önce yeterince yıkanmalıdır.
- Cıva oranı düşük olan hamsi, somon, sardalya gibi balıklar tercih edilmeli, köpekbalığı, kılıç balığı gibi balıklar tüketilmemelidir.
- Az ve sık sık beslenmek mide problemlerini hafifletebilir.
- Sebze, meyve ve posa tüketimi, kabızlık gibi bağırsak problemlerini en aza indirebilir.

Sonuç

Gebelik dönemi, hem anne adayının hem de bebeğinin sağlığı açısından dikkat edilmesi gereken hassas bir dönemdir. Bu dönemde gebenin yeterli ve dengeli beslenmesi, gereksinim duyduğu enerji ve besin öğesi miktarına dikkat etmesi önemlidir. Yetersiz, dengesiz ve aşırı bir diyet, hem kendi sağlığını hem de bebeğinin sağlığını tehlikeye atabilir.

Bu nedenle gebelik döneminde annenin beslenme konusunda bilinçlendirilmesi için anne adaylarına gebelikte beslenme eğitimlerinin verilmesi, sağlıklı bir toplum yaratma açısından önemli bir adım olarak düşünülmektedir.

Kaynakça

- Amezcu-Prieto, C., Martínez-Galiano, J. M., Cano-Ibáñez, N., Olmedo-Reque-
na, R., Bueno-Cavanillas, A., & Delgado-Rodríguez, M. (2019). Types of
carbohydrates intake during pregnancy and frequency of a small for gesta-
tional age newborn: a case-control study. *Nutrients*, 11(3), 523.
- Argyridis, S. (2019). Folic acid in pregnancy. *Obstetrics, gynaecology & reprodu-
ctive medicine*, 29(4), 118-120.
- Bala, E., & Fakılı, Çolak, E. (2024). Gebelik Döneminde Makro ve Mikro Besin
Öğelerinin Tüketiminin Önemi. *Sağlık Bilimleri ve Klinik Araştırmaları
Dergisi*, 3(3), 158-173.
- Bothwell, T. H. (2000). Iron requirements in pregnancy and strategies to meet
them. *The American journal of clinical nutrition*, 72(1), 257S-264S.
- Butte, N. F., & King, J. C. (2005). Energy requirements during pregnancy and
lactation. *Public health nutrition*, 8(7a), 1010-1027.
- Coşkun, A., & Özdemir, Ö. (2009). Gebelikte vitamin-mineral kullanımı ve bes-
lenmenin irdelenmesi. *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği Dergisi*, 6(3),
155-170.
- Çakmak, G. (2020). Gebelik döneminde enerji metabolizması ve ağırlık kazanımı,
Gebelik ve laktasyon dönemlerinde beslenme (Edt: Muazzez Garipağaoğlu
ve Hilal Hızlı Güldemir), 41-55. Hatipoğlu yayıncılık, Ankara.
- Dağıstanlı, F. Gebelik ve Beslenme Desteği. Sağlık & Bilim 2023 Beslenme-11,
135-151.
- Dalfrà, M. G., Burlina, S., & Lapolla, A. (2022). Weight gain during pregnancy: A
narrative review on the recent evidences. *Diabetes Research and Clinical
Practice*, 188, 109913.
- Dayı, T., & Pekcan, G. (2019). Gebelerde Folik Asit Desteği ve Güncel Yaklaşımlar. *Food and Health*, 5(2), 128-138.
- de Seymour, J. V., Beck, K. L., & Conlon, C. A. (2022). Nutrition in pregnan-
cy. *Obstetrics, Gynaecology & Reproductive Medicine*, 32(11), 253-258.
- Di Renzo, G. C., Spano, F., Giardina, I., Brillo, E., Clerici, G., & Roura, L. C.
(2015). Iron deficiency anemia in pregnancy. *Women's Health*, 11(6), 891-
900.
- Durlach, J. (2004). New data on the importance of gestational Mg deficiency. *Jour-
nal of the American College of Nutrition*, 23(6), 694S-700S.
- Elango, R., & Ball, R. O. (2016). Protein and amino acid requirements during
pregnancy. *Advances in nutrition*, 7(4), 839S-844S.
- Eliaçık, C.Y. (2020). Gebelik öncesi ve gebelik döneminde beslenmenin önemi,
Gebelik ve laktasyon dönemlerinde beslenme, (Edt: Muazzez Garipağaoğlu
ve Hilal Hızlı Güldemir), 11-28. Hatipoğlu yayıncılık, Ankara.

- Eshak, E. S., Okada, C., Baba, S., Kimura, T., Ikehara, S., Sato, T., ... & Iso, H. (2020). Maternal total energy, macronutrient and vitamin intakes during pregnancy associated with the offspring's birth size in the Japan Environment and Children's Study. *British Journal of Nutrition*, 124(6), 558-566.
- Evci, H. Malas, M.A. (2006). Gebelikte beslenmenin fetal büyüme üzerine etkileri. *Selçuk Tıp Dergisi*, 24(1), 49-59.
- Falsaperla, R., Saporito, M. A. N., Di Stefano, V., Mauceri, L., Quattrocchi, E., Musolino, A., & Corsello, G. (2017). Pyridoxine supplementation during pregnancy, lactation and the first months of life: A review of the literature. *Curr. Pediatr. Res.*, 21, 613-619.
- Fardous, A. M., & Heydari, A. R. (2023). Uncovering the hidden dangers and molecular mechanisms of excess folate: a narrative review. *Nutrients*, 15(21), 4699.
- Flood-Nichols, S. K., Tinnemore, D., Huang, R. R., Napolitano, P. G., & Ippolito, D. L. (2015). Vitamin D deficiency in early pregnancy. *PLoS One*, 10(4), e0123763.
- González-Ludlow, I., Rodríguez-Cano, A. M., Mendoza-Ortega, J. A., Rodríguez-Hernández, C., Suárez-Rico, B. V., Estrada-Gutierrez, G., ... & Pericart-Perera, O. (2025). Maternal Folate and Vitamin B 12 Concentrations During Pregnancy Influence Neonatal Nutritional Status and Adiposity: Results from the OBESO Cohort. *Nutrients*, 17(3), 372.
- Günaydın, S., Kaya, H. D., & Bozoglou, N. (2024). Gebelikte Bacak Krampları ve Huzursuz Bacak Sendromu. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(2), 160-169.
- He, L., Fan, Y., Hu, Y., Tian, C., Tian, Y., Zhang, J., ... & Tan, J. (2025). The potential hazards of high doses of vitamin B6 in treating nausea and vomiting in pregnancy: A systematic review. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 169(1), 38-50.
- Hofmeyr, G. J., Lawrie, T. A., Atallah, Á. N., & Torloni, M. R. (2018). Calcium supplementation during pregnancy for preventing hypertensive disorders and related problems. *Cochrane database of systematic reviews*, (10).
- Imdad, A., & Bhutta, Z. A. (2012). Maternal nutrition and birth outcomes: Effect of balanced protein-energy supplementation. *Paediatric and perinatal epidemiology*, 26, 178-190.
- Karaağaoğlu, N., Eroğlu Samur G. (2015). Anne ve Çocuk Beslenmesi, 3. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Khammarnia, M., Ansari-Moghaddam, A., Kakhki, F. G., Clark, C. C. T., & Barahouei, F. B. (2024). Maternal macronutrient and energy intake during pregnancy: a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health*, 24(1), 478.

- Kiefte-de Jong, J. C., Timmermans, S., Jaddoe, V. W., Hofman, A., Tiemeier, H., Steegers, E. A., ... & Moll, H. A. (2012). High Circulating Folate and Vitamin B-12 Concentrations in Women During Pregnancy Are Associated with Increased Prevalence of Atopic Dermatitis in Their Offspring1–3. *The Journal of nutrition*, 142(4), 731-738.
- Kominiarek, M. A., & Rajan, P. (2016). Nutrition recommendations in pregnancy and lactation. *The Medical Clinics of North America*, 100(6), 1199.
- Kominiarek, MA ve Rajan, P. (2016). Gebelik ve emzirme döneminde beslenme önerileri. *Kuzey Amerika Tıbbi Klinikleri*, 100 (6), 1199.
- Kök, G., Güvenç, G., Bilsel, H., & Güvener, A. (2018). Gebelik Döneminde Kadınların Beden Algısı Farklılık Gösterir mi?. *Journal of Education & Research in Nursing/Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 15(4):209-214.
- Kumar, A., Devi, S. G., Batra, S., Singh, C., & Shukla, D. K. (2009). Calcium supplementation for the prevention of pre-eclampsia. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 104(1), 32-36.
- Lain, K. Y., & Catalano, P. M. (2007). Metabolic changes in pregnancy. *Clinical obstetrics and gynecology*, 50(4), 938-948.
- Langley-Evans, S. C., Pearce, J., & Ellis, S. (2022). Overweight, obesity and excessive weight gain in pregnancy as risk factors for adverse pregnancy outcomes: A narrative review. *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 35(2), 250-264.
- Lassi, Z. S., Salam, R. A., Haider, B. A., & Bhutta, Z. A. (2013). Folic acid supplementation during pregnancy for maternal health and pregnancy outcomes. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3).
- Lewandowska, M. (2021). The role of maternal weight in the hierarchy of macrosomia predictors; overall effect of analysis of three prediction indicators. *Nutrients*, 13(3), 801.
- Liberato, S. C., Singh, G., & Mulholland, K. (2013). Effects of protein energy supplementation during pregnancy on fetal growth: a review of the literature focusing on contextual factors. *Food & nutrition research*, 57(1), 20499.
- Lipworth, H., Melamed, N., Berger, H., Geary, M., McDonald, S. D., Murray-Davis, B., ... & Ram, M. (2021). Maternal weight gain and pregnancy outcomes in twin gestations. *American journal of obstetrics and gynecology*, 225(5), 532-e1.
- Mansur, J. L., Oliveri, B., Giacoia, E., Fusaro, D., & Costanzo, P. R. (2022). Vitamin D: before, during and after pregnancy: effect on neonates and children. *Nutrients*, 14(9), 1900.
- Marín, R., Abad, C., Rojas, D., Chiarello, D. I., Rangel, H., Teppa-Garrán, A., ... & Ruetter, F. (2023). Magnesium salts in pregnancy. *Journal of Trace Elements and Minerals*, 4, 100071.

- Meija, L., & Rezeberga, D. (2017). Proper maternal nutrition during pregnancy planning and pregnancy: a healthy start in life. *Edited by WHO. Geneva, Swizerland: WHO.*
- Milman, N. (2006). Iron and pregnancy—a delicate balance. *Annals of hematology*, 85, 559-565.
- Most, J., Dervis, S., Haman, F., Adamo, K. B., & Redman, L. M. (2019). Energy intake requirements in pregnancy. *Nutrients*, 11(8), 1812.
- Mulyantoro, D. K., & Kusirini, I. (2021, August). Protein Energy Deficiency Increases the Risk of Anemia in Pregnant Women. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 810, No. 1, p. 012043). IOP Publishing.
- Perumal, N., & Gernand, A. D. (2025). Nutrition during Pregnancy and Birth Outcomes. *Annals of Nutrition and Metabolism*, 1-14. <https://doi.org/10.1159/000541205>
- Raghavan, R., Riley, A. W., Volk, H., Caruso, D., Hironaka, L., Sices, L., ... & Wang, X. (2018). Maternal multivitamin intake, plasma folate and vitamin B12 levels and autism spectrum disorder risk in offspring. *Paediatric and perinatal epidemiology*, 32(1), 100-111.
- Reynolds A, O'Connell SM, Kenny LC, Dempsey E. (2017). Transient neonatal hypercalcaemia secondary to excess maternal vitamin D intake: too much of a good thing. *BMJ Case Rep*. 2017;bcr2016219043. doi: 10.1136/bcr-2016-219043.
- Riggins, T., Miller, N. C., Bauer, P. J., Georgieff, M. K., & Nelson, C. A. (2009). Consequences of low neonatal iron status due to maternal diabetes mellitus on explicit memory performance in childhood. *Developmental neuropsychology*, 34(6), 762-779.
- Sağlık Bakanlığı, (2007), Gebelerde Demir Destek Programı Uygulaması Genelgesi 2007/6, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11100/gebelerde-demir-destek-programi-uygulumasi-genelgesi-2007--6.html>, Erişim tarihi 09.06.2025.
- Sağlık Bakanlığı, (2011), Gebelikte D Vitamini Destek Programı, <https://www.saglik.gov.tr/TR-11158/gebelere-d-vitamini-destek-programi.html>, Erişim tarihi 26.05.2025.
- Sampaio, A. C., de Matos Neto, F. F., de Lucena Lopes, L., Marques, Í. M. M., Tavares, R. M., de Macedo Fernandes, M. V., ... & Mota, M. L. (2021). Association of the maternal folic acid supplementation with the autism spectrum disorder: a systematic review. *Revista Brasileira de Ginecologia e Obstetrícia/RBGO Gynecology and Obstetrics*, 43(10), 775-781.
- Sebastiani, G., Herranz Barbero, A., Borrás-Novell, C., Alsina Casanova, M., Aldecoa-Bilbao, V., Andreu-Fernández, V., ... & García-Algar, O. (2019). The effects of vegetarian and vegan diet during pregnancy on the health of mothers and offspring. *Nutrients*, 11(3), 557.

- Stephens, T. V., Payne, M., Ball, R. O., Pencharz, P. B., & Elango, R. (2015). Protein requirements of healthy pregnant women during early and late gestation are higher than current recommendations. *The Journal of nutrition*, 145(1), 73-78.
- Stevens, B., Buettner, P., Watt, K., Clough, A., Brimblecombe, J., & Judd, J. (2015). The effect of balanced protein energy supplementation in undernourished pregnant women and child physical growth in low-and middle-income countries: A systematic review and meta-analysis. *Maternal & child nutrition*, 11(4), 415-432.
- Sukumar, N., Rafnsson, S. B., Kandala, N. B., Bhopal, R., Yajnik, C. S., & Saravanan, P. (2016). Prevalence of vitamin B-12 insufficiency during pregnancy and its effect on offspring birth weight: a systematic review and meta-analysis. *The American journal of clinical nutrition*, 103(5), 1232-1251.
- Sweeting, A., Mijatovic, J., Brinkworth, G. D., Markovic, T. P., Ross, G. P., Brand-Miller, J., & Hernandez, T. L. (2021). The carbohydrate threshold in pregnancy and gestational diabetes: how low can we go?. *Nutrients*, 13(8), 2599.
- Şanverdi, İ., Coğendez, E., Tandoğan, B., & Tuğrul, S. (2002). Erken doğum tehdidi olgularında maternal serum magnezyum düzeyleri. *Göztepe Tıp Dergisi*, 17, 154-156.
- Şimşek, H., Karaağaç, Y., Tunçer, E., & Yardımcı, H. (2021). Gebelikte folik asit, B12 vitamini, D vitamini ve iyot destekleri kullanmak gerekli midir? Olası riskler. *KSU Medical Journal*, 16(3), 439-447.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Türkiye Beslenme Rehberi (TÜBER). (2022). Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Uzdil, Z., & Özenoğlu, A. (2015). Gebelikte çeşitli besin öğeleri tüketiminin bebek sağlığı üzerine etkileri. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 117-121.
- Whitrow, M. J., Moore, V. M., Rumbold, A. R., & Davies, M. J. (2009). Effect of supplemental folic acid in pregnancy on childhood asthma: a prospective birth cohort study. *American journal of epidemiology*, 170(12), 1486-1493.
- World Health Organization. (2016). WHO recommendations on antenatal care for a positive pregnancy experience. In *WHO recommendations on antenatal care for a positive pregnancy experience*. Geneva
- Xiao, J. P., Zang, J., Pei, J. J., Xu, F., Zhu, Y., & Liao, X. P. (2015). Low maternal vitamin D status during the second trimester of pregnancy: a cross-sectional study in Wuxi, China. *PloS one*, 10(2), e0117748.
- Yuan, X.; Han, X.; Zhou, W.; Long, W.; Wang, H.; Yu, B.; Zhang, B. Association of folate and vitamin B12 imbalance with adverse pregnancy outcomes among 11,549 pregnant women: An observational cohort study. *Front. Nutr.* **2022**, 9, 947118

Zarean, E. ve Tarjan, A. (2017). Magnezyum takviyesinin gebelik sonuçlarına etkisi: rastgele kontrollü bir çalışma. *İleri biyomedikal araştırma*, 6 (1), 109.

BÖLÜM

9

ENERJİ ŞEHİRLERİ: AZERBAYCAN UYGULAMASI

Nur Funda TUTAR¹

Sayyara MUSAYEVA²

¹ Öğretim Görevlisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye Türkiye

nfunda33@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2207-9384>

² Doktora Öğrencisi., Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları, Niğde, Türkiye

sayyaramusayeva@outlook.com <https://orcid.org/0000-0001-6447-0448>

GİRİŞ

Enerji topluluklarının gelişimi, özellikle kentsel alanlarda sürdürülebilir enerji dönüşümü için kritik önem taşımaktadır. Şehirlerin artan enerji talebi ve karbon emisyonları, bu dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Kentler, ekonomik büyümenin merkezi olmakla birlikte, enerji tüketimi ve çevresel etkileri bakımından önemli sorunlar yaratmaktadır. Bu durum, özellikle tüketim odaklı kentsel yaşam tarzlarıyla daha da belirginleşmektedir.

Mevcut araştırmalar genellikle enerji dönüşümünün teknik yönlerine odaklanmakta, ancak toplumsal ve yönetim boyutlarını yeterince ele almamaktadır. Bu eksiklik, enerji topluluklarının rolünün daha detaylı incelenmesini gerektirmektedir.

Bu çalışma, Azerbaycan'daki enerji topluluklarının yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği alanındaki potansiyelini incelemektedir. Araştırma, özellikle topluluk temelli enerji projelerinin gelişimi ve uygulanması üzerine odaklanarak, ülkenin enerji politikalarına yönelik somut öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı Ve Kapsamı

Azerbaycan'ın enerji sektöründeki dönüşümü ve özellikle 2024 “Yeşil Dünya için Dayanışma Yılı” kapsamında yürütülen çalışmaları ele alması bakımından önem taşımaktadır. Çalışma, ülkenin sahip olduğu 292 GW'lık yenilenebilir enerji potansiyelinin topluluk bazlı projelerle değerlendirilmesi konusunda özgün bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, Karabağ ve Doğu Zengezur bölgelerindeki yeşil enerji uygulamalarının topluluk temelli yaklaşımlarla geliştirilmesi konusunda yeni öneriler getirmektedir.

1.2. Araştırmanın Önemi Ve Özgün Değeri

Sürdürülebilir enerji kentlerinin gelişimi, çağdaş kentsel dönüşüm süreçlerinin en kritik bileşenlerinden birini teşkil etmektedir. Bu araştırma, özellikle enerji kaynaklarına sahip ülkelerde sürdürülebilir enerji kentlerinin geliştirilmesi konusunda literatüre özgün katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın özgün değeri, kentsel enerji dönüşümünün yönetim ve politika boyutlarını, Azerbaycan örneği üzerinden sistematik ve analitik bir çerçevede incelemesinde yatmaktadır. Bu analiz, benzer sosyo-ekonomik ve kurumsal karakteristiklere sahip diğer kentsel sistemler için de uygulanabilir bir model geliştirme potansiyeli taşımaktadır.

1.3. Tanımlar

Araştırmada kullanılan temel kavramlar, özellikle enerji toplulukları, yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji verimliliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Enerji toplulukları, enerji sistemlerinin demokratikleştirilmesi ve karbonsuzlaştırılması için oluşturulan sosyal inovasyon modelleri olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, vatandaş enerji toplulukları (VET) ve yenilenebilir enerji toplulukları (YET) gibi farklı organizasyon yapıları incelenmektedir.

2. Literatür Taraması

Enerji toplulukları , enerji sistemlerinin demokratikleşme yoluyla karbonsuzlaştırılmasını potansiyel olarak yönlendiren sosyal inovasyonlar olarak giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Bu topluluklar sosyoteknik, sosyoekonomik, yönetim ve psikososyal perspektiflerden kapsamlı bir şekilde araştırılmakta olsa da , “topluluk” teriminin kendisi tartışmalı olduğundan, enerji topluluklarının tanımı üzerinde henüz bir fikir birliğine varılamamıştır . Bununla birlikte, enerji toplulukları, enerji sistemlerinin müşterek yönetimi veya enerjinin kolektif satın alımı gibi enerjiyle ilgili ortak bir hedef etrafında gönüllü olarak bir araya gelen aktörler topluluğu olarak tanımlanabilmektedir. (Moroni ve diğerleri, 2019:45)

Enerji toplulukları konuşulurken genellikle ele alınan çeşitli olguları netleştirmek ve düzenlemek amacıyla, dört hücreli bir matris oluşturan iki seçenek çifti öneriliyor.Bu yönde ilk basit girişim Moroni ve diğerleri tarafından 2018’de yapılmıştır. İlk ayırım, topluluk ile belirli bir alan arasındaki uygunluk temelinde, mekâna dayalı ve mekâna dayalı olmayan topluluklar arasında yapılabilir. Creamer ve diğerlerinin varsayımına paralel olarak, “topluluğun mutlaka mekâna dayalı olması gerekmediğini” kabul ediliyor. Vurgulanması gereken bir diğer önemli farklılık ise, yalnızca enerji amaçları için şekillenen topluluklar ile daha geniş bir hedef yelpazesine sahip (enerji konularının ortak yönetimini de kapsayan hedefler dahil) topluluklar arasındadır. Bu bağlamda, tek amaçlı ve çok amaçlı topluluklar arasında bir ayırım yapabiliriz. Bu durumda da göstermeye çalışacağımız üzere, bu ayırım toplulukların biçimini ve işleyişini etkileyen önemli bir farklılıktır. (Moroni ve diğerleri 2018: 3)

Enerji Topluluklarının önemi, şehirlerin karbonsuzlaştırılmasında potansiyel rolleri, temiz ve uygun fiyatlı enerjiye yatırımı ve erişimi teşvik etmeleri ve doğrudan Birleşmiş Milletler’in sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden en az 7 ve 11’ine yanıt vermeleridir. Merkezi olmayan yenilenebilir enerji üretimi ve enerji verimliliği varlıklarına yatırım yaparak, enerji sisteminin karbonsuzlaştırılmasına doğrudan katkıda bulunurlar.(Ferri, N. 2010. *Akt. Bukovszki ve b. 2020 :133*) Daha da derin bir değer, çıktılardan

faaydalananlara üretim sürecinde kontrol yetkisi verilmesinde görölmektedir. Topluluk enerji projeleri, dikey entegre enerji piyasasının çerperinde kalan tüketicileri harekete geçirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu merkezi olmayan yapı, enerji sistemlerinin demokratikleştirilmesi için bir araç olarak görölmekte olup, bireylere, topluluk gruplarına ve belediye- lere söz hakkı, güç ve mülkiyet vermektedir.

Bu düzenlemenin çoklu faydaları bulunmaktadır:

- Karbonsuzlaştırmayı yönlendirmek, yerel sorunları kamu inovas- yonları yoluyla tespit etmek ve çözmek, sektörel işbirliğini çarpan etkisi yaratan topluluk faydalarına dönüştürmek için tabandan in- san kaynağını harekete geçirir.
- Sürdürülebilir yaşam tarzlarına yönelik davranış değışikliğı, küre- sel çevre sorunlarından ziyade grup içi dayanışma ve akran etkile- riyle desteklendiğinde gerçekleşme olasılığı daha yüksektir.
- Son olarak, enerji toplulukları, hükümetlerin yeni düzenleyici çer- çevesi test edebileceğı politika laboratuvarları olarak işlev göre- bilir (Bukovszki ve b. 2020 :135)

Tagliapietra ve arkadaşlarına göre, AB’de tam kapsamlı bir enerji dö- nüşümünün maliyeti, mevcut yenilenemeyen enerji sisteminin korunma- sının maliyetine benzer olacaktır. Ayrıca, bu dönüşümün dağıtımsal etki- lerini hafifletmek için doğru politikaların benimsenmesi, sosyal açıdan da arzu edilir kılabilir. Gerçek bir karbonsuzlaştırma sürecinin gerektirdiğı sosyal ve metabolik dönüşümlerin bu denli önemli olması nedeniyle, sü- recin dağıtımsal ve demokratik yönlerinin kontrolü belirleyici olacaktır. (Tagliapietra ve b. 2019 : 952)

3. Dünyada Enerji Toplulukları: Karşılaştırmalı Örnekler

Batı ölkelerinde, Enerji Toplulukları (ET) yaygınlaşırken mevzuat da buna ayak uydurmaktadır. Günümüzde Avrupa’da, çoğunlukla Almanya ve Danimarka’da olmak üzere, yaklaşık 3500 tanınmış yenilenebilir enerji kooperatifi bulunmaktadır (Caramizaru, A., & Uihlein, A. 2020 :4)

Avrupa Komisyonu, Aralık 2018’de enerji topluluklarının katılımcı- larına yasal bir ‘etkinleştirme’ çerçevesi sağlayan ‘Tüm Avrupalılar için Temiz Enerji’ Paketini yayımlamıştır.Üye Devletlerin 2021 yılına kadar bu düzenlemeleri ulusal hukuk sistemlerine uyarlamaları gerekmektedir. (Lowitzsch ve diğerleri, 2020:2)

Bu yasal çerçeve, enerji topluluklarının üyelerine “enerji üretimi, dağıtımı, tedariki, toplanması, tüketimi, paylaşımı, depolanması ve ener- jiyle ilgili hizmetlerin sağlanması” gibi faaliyetlerden faydalanma imkânı

vermektedir . Bahsi geçen iki tür enerji topluluğu arasında farklılıklar bulunduğundan, Temiz Enerji Paketi, vatandaş enerji topluluklarının (VET) tanımını belirleyen İç Elektrik Piyasası Direktifi'ni (AB) 2019/944 ve yenilenebilir enerji topluluklarını (YET) tanımlayan revize edilmiş Yenilenebilir Enerji Direktifi'ni (AB) 2018/2001 içermektedir (Caramizaru, A., & Uihlein, A. 2020 :4)

Her iki direktif de vatandaşların enerji sistemindeki rolünün pasif tüketiciden enerji üretici-tüketicisine (prosumer) dönüşümünü vurgulamakta ve her iki ET türü de tüzel kişilik olarak sosyal, ekonomik ve çevresel faydalar elde etme hedefi gibi ortak özelliklere sahip olup, tüm vatandaşlara ayrımcılık yapılmaksızın açık ve gönüllü olmalıdır Bununla birlikte, VET daha genel, YET ise daha kısıtlayıcı bir kavramdır; VET'lerde yerellik şartı aranmaması VET'lerde enerjinin yenilenebilir kaynakların yanı sıra fosil yakıtlardan da üretilebilmesi ve YET'lerin büyük işletmelerin katılımını dışlaması gibi farklılıklar bulunmaktadır. (RES-Scoop)

Son on yılda, Avrupa Birliği (AB), yenilenebilir enerji kaynaklarının artırılması ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi yönünde proaktif bir iklim politikası izlemiştir. AB'nin önde gelen ülkelerinden bazıları, iklim değişikliğinin ötesine geçerek ulusal ve küresel çevrenin korunması yönünde nükleer enerjiden çıkış kararı almıştır. Ancak, elde edilen sonuçlar henüz yeterli görünmemektedir. Avrupa'da (Avrupa Birliği 28, AB-28), yenilenemeyen enerji tüketimi (kömür, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji), toplam birincil enerji arzının %85,3'ünü oluşturmaktadır Bununla birlikte, yerel deneyimler açısından, mevcut enerji sistemi ile şehirlerin karşı karşıya kaldığı gerçeklik arasında bir boşluk bulunmaktadır . Teorik yol haritaları ile pratik stratejiler arasında köprüler kurabilmek için belediyelerin aktif rolü kilit faktör olarak değerlendirilmektedir (Villamor,2020 109)

İsveç şehirleri, kişi başına düşen özel ve toplu taşıma enerji kullanımı açısından tipik Avrupa şehirleriyle benzerlik göstermektedir. Küçük İsveç şehirlerinde bu değerler büyük şehirlere göre biraz daha düşüktür. Umeå ve Jönköping şehirleri arasında kişi başına 11.622 MJ'den 21.678 MJ'ye kadar önemli farklılıklar gözlenmektedir. İsveç şehirlerindeki özel taşıma enerji kullanımı, Avustralya ve Kanada şehirlerinin yaklaşık yarısı, ABD şehirlerinin ise üçte birinden daha azdır. Toplu taşıma enerji kullanımı, ABD, Avustralya ve Kanada'daki otomobil odaklı şehirlerden daha yüksek, diğer Avrupa şehirleriyle benzer, ancak Asya şehirlerinden daha düşük seviyededir.(Kenworthy, 2020:107).

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın (IRENA) raporuna göre, 2020 yılında dünya genelinde güneş elektrik santrallerinin toplam kurulu gücü 714 GW (%24,3) olarak gerçekleşmiş ve yeni devreye alınan güneş elektrik santrallerinin gücü 127 GW olmuştur. Dünyanın en büyük yenile-

nebilir enerji pazarı olan Çin’de 49 GW ve ABD’de 15 GW güneş enerjisi santrali kurulumu gerçekleştirilmiştir. Dünya genelinde güneş enerjisi gücü bakımından ilk beş ülke sıralamasında Çin (255 GW), ABD (75 GW), Japonya (68 GW), Almanya (53 GW) ve Hindistan (39 GW) yer almaktadır (IRENA, 2021).

Aynı Ajansın (IRENA) yayınladığı “Fotovoltaik Güneş Enerjisinin Geleceği” başlıklı raporunda, küresel güneş enerjisi kapasitesinin 2018 yılındaki 480 GW seviyesinden 2050 yılına kadar yaklaşık 8000 GW’a yükseleceği öngörülmektedir. Rapor, 2050 yılına kadar küresel elektrik talebinin dörtte birinin güneş enerjisinden karşılanacağını ve yeni pazarların oluşacağını vurgulamaktadır. Ayrıca, Asya’nın 2050 yılına kadar küresel kurulu güneş enerjisi kapasitesinin %50’sinden fazlasına sahip olacağı tahmin edilmektedir. (IRENA. (2019)

4. Azerbaycan Uygulaması

Azerbaycan’ın enerji altyapısının temelini oluşturan elektrik santralleri ağı, Enerji Bakanlığı’nın gözetimi altında faaliyet göstermektedir. Hem bağımsız olarak hem de genel enerji sistemi içinde çalışan bu elektrik santralleri, ülkenin artan enerji talebini karşılamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu tesislerin farklı bölgelerde stratejik konumlandırılması, güvenilir bir enerji tedarikini sağlarken ülkenin enerji güvenliğine ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Elektrik santrallerinin sistematik organizasyonu ve yönetimi, Azerbaycan’ın modern enerji yönetimi uygulamaları ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak, güçlü ve verimli bir enerji sektörünü sürdürme taahhüdünü yansıtmaktadır. (Azerbaycan Enerji Bakanlığı)

Azerbaycan’da enerji verimliliği politikası, 1996 yılında “Enerji Kaynaklarının Kullanımı Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu’nun kabulü ile başlamıştır. Bu kanunda enerji verimliliği, “modern teknoloji düzeyinde çevresel etkilerin azaltılması şartıyla enerji kaynaklarının ekonomik açıdan en faydalı şekilde kullanılması” olarak tanımlanmıştır.

2013-2030 yılları arasında enerji verimliliği politikalarının gelişimi dikkat çekicidir. 2013’te kabul edilen “Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış” Kalkınma Konsepti ile başlayan süreç, 2021’de onaylanan “Azerbaycan 2030: Sosyo-ekonomik Kalkınma için Milli Öncelikler” belgesi ile devam etmiştir. Bu stratejik belgelerde özellikle “Temiz Çevre ve Yeşil Büyüme Ülkesi” vizyonu ön plana çıkmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2021).

Enerji verimliliği çalışmaları, üretim ve tüketim olmak üzere iki ana ekseninde yürütülmektedir. Üretim sektöründe modern elektrik santrallerinin

inşası, mevcut tesislerin modernizasyonu ve enerji kayıplarının azaltılması gibi teknik önlemler alınırken; tüketim sektöründe halkın bilinçlendirilmesi, enerji verimli cihazların kullanımının teşviki ve yapı standartlarının iyileştirilmesi gibi sosyal ve teknik önlemler uygulanmaktadır.

2022-2026 dönemi için hazırlanan “Yeşil Enerji Bölgesi Eylem Planı” kapsamında, işgalden kurtarılan bölgelerde akıllı şehir ve köy uygulamaları hayata geçirilmektedir. Bu plan çerçevesinde bina enerji verimliliği standartları, yenilenebilir enerji sistemleri ve elektrikli araç şarj istasyonları gibi modern uygulamalar desteklenmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, 2022).

2024 yılının “Yeşil Dünya için Dayanışma Yılı” ilan edilmesiyle birlikte, Karabağ, Doğu Zengezur ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde yeşil enerji bölgesi uygulamaları hız kazanmıştır. Bu bölgelerde sürdürülebilir ve yenilikçi enerji çözümleri pilot projeler olarak uygulanmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, 2024).

4.1 Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Azerbaycan’daki Gelişimi ve Stratejik Önemi

Azerbaycan, yenilenebilir enerji kaynakları açısından önemli bir potansiyele sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Teknik potansiyel değerlendirmelerine göre, karada 135 GW ve denizde 157 GW olmak üzere toplam 292 GW’lık bir kapasiteye sahiptir (Azerbaycan Enerji Bakanlığı, 2023).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, ülkenin yenilenebilir enerji potansiyeli 27 GW olarak hesaplanmaktadır. Bu potansiyel şu şekilde dağılmaktadır:

- Rüzgâr enerjisi: 3.000 MW
- Güneş enerjisi: 23.000 MW
- Biyoenerji: 380 MW
- Dağ nehirlerinin hidroelektrik potansiyeli: 520 MW

2022-2023 döneminde gerçekleştirilen önemli stratejik girişimler arasında, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ile imzalanan teknik destek anlaşması ve “ACWA Power” ile yapılan deniz üstü rüzgâr enerjisi projeleri yer almaktadır (EBRD Raporu, 2023).

Hidrojen enerjisi alanında da önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’nın desteğiyle hazırlanan “Düşük Karbonlu Hidrojen Ekonomisi Pazar Araştırması” raporu, yeşil hidrojen üre-

timinin ekonomik fizibilitesini ve potansiyel ihracat güzergâhlarını ortaya koymuştur (28. Bakü Enerji Forumu, 2023).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde "Yeşil Enerji Bölgesi" oluşturulması planlanmakta olup, Nobel Energy Management, TotalEnergies ve A-Z Czech Engineering şirketleriyle toplam 1000 MW'ın üzerinde yenilenebilir enerji projeleri için anlaşmalar imzalanmıştır (Nahçıvan Sosyo-ekonomik Kalkınma Devlet Programı, 2023-2027).

Azerbaycan'ın 2020 yılı enerji dengesi hakkında: Enerji dengesi, belirli bir dönemde ülkeye ithal edilen, ihraç edilen ve tüketilen tüm enerji ürünlerine ilişkin verilerin toplanması ve koordinasyonu için gösterge sistemlerini kaydetmektedir. 2020 yılında ülkede, petrol eşdeğeri cinsinden toplam 68,8 milyon ton üretim hacmine sahip enerji ürünlerinin %87,8'i birincil enerji ürünleri, %8,6'sı petrol ürünleri, %3,6'sı ısı ve elektrik enerjisinden oluşmaktadır.

Tüm birincil enerji ürünlerinin %58,8'ini ham petrol (gaz kondensatı dahil), %40,9'unu doğal gaz, %0,3'ünü yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerji ürünleri oluşturmaktadır. Azerbaycan, ham petrol, doğal gaz ve petrol ürünleri ihraç eden bir ülkedir. 2020 yılında ülkenin ihracat hacmi, petrol eşdeğeri cinsinden 43,5 milyon ton olup, bunun %67,1'i ham petrol, %29,7'si doğal gaz, %3,0'ı petrol ürünleri ve %0,2'si elektriktir.

2019 yılı ile karşılaştırıldığında toplam enerji arzı %2,5 azalarak petrol eşdeğeri cinsinden 16,6 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Toplam enerji arzının %21,2'sini dönüşüm süreçleri, %5,2'sini kayıplar, %5,6'sını enerji endüstrilerinin kendi kullanımı, %68,0'ını nihai tüketim ve diğerleri oluşturmaktadır. Enerji amaçlı nihai tüketimin %43,3'ü hanehalkı, %20,2'si sanayi ve inşaat, %23,2'si ulaştırma, %13,3'ü ekonominin diğer dalları tarafından gerçekleştirilmiştir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Düzenleme Kurumu, 2021).

Paris İklim Anlaşması kapsamında Azerbaycan'ın çevresel taahhütleri ve yerel yönetimlerin sürdürülebilir enerji politikaları önemli bir gelişme kaydetmektedir. Bu bağlamda, Belediye Başkanları Sözleşmesi (Covenant of Mayors) girişimi, bölgesel enerji verimliliği önlemlerinin uygulanması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması açısından kritik bir rol oynamaktadır.

2016 yılında, Azerbaycan, 1990 baz yılına kıyasla 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %35 oranında azaltma taahhüdünde bulunmuştur (UNFCCC, 2016). Bu taahhüt, 2021 yılında Glasgow'da düzenlenen COP26'da güncellenerek, 2050 yılına kadar %40'lık bir azaltım hedefine yükseltilmiştir (UNFCCC, 2021).

Yerel yönetimlerin katılımı açısından önemli bir gelişme olarak, “İçerişehir” Devlet Tarih-Mimarlık Koruma İdaresi (2012) ve Mingçeşevir Belediyesi (2017), Belediye Başkanları Sözleşmesi’ne ilk katılan Azerbaycan kurumları olmuştur. Bu girişime daha sonra katılan belediyeler arasında Hırdalan, Şeki, Gence (Nizami ilçesi), Yevlah, Kazah, Şamahı ve Haçmaz belediyeleri bulunmaktadır. Azerbaycan Enerji Bakanlığı, 24 Eylül 2018 tarihinden itibaren AB İklim ve Enerji Belediye Başkanları Sözleşmesi’nin ülke koordinatörü olarak görev yapmaktadır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, 2024)

Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı (SECAP) çerçevesinde, yerel yönetimlerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve emisyon azaltım hedeflerine ulaşılması için sistematik bir yaklaşım benimsenmektedir (Covenant of Mayors for Climate & Energy, 2022).

4.2 Azerbaycan’daki Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli

Azerbaycan’ın yenilenebilir enerji potansiyeli toplam 26.940 MW’tır. Bu potansiyel güneş enerjisi (23.040 MW), rüzgar enerjisi (3.000 MW), biyoenerji (380 MW) ve dağ nehirlerinden (520 MW) oluşmaktadır. Dünya Bankası’nın Global Güneş ve Rüzgar Atlasları, ülkenin güneş radyasyonu ve rüzgar enerjisi potansiyelini haritalandırmaktadır.

4.2.1. Açık Deniz Rüzgar Enerjisi Potansiyeli

Hazar Denizi’nin Azerbaycan bölümünde toplam 157 GW’lık açık deniz rüzgar enerjisi potansiyeli bulunmaktadır (sığ sularda 35 GW, derin sularda 122 GW).

4.2.1.2. İşgalden Kurtarılan Bölgelerin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli

Bu bölgelerde Terterçay ve Hakari Nehri önemli hidroelektrik potansiyeline sahiptir. Güney bölgelerinde 7.200 MW’lık güneş enerjisi ve dağlık bölgelerde 2.000 MW’lık rüzgar enerjisi potansiyeli mevcuttur. Ayrıca, Kelbecer ve Şuşa’da jeotermal kaynaklar bulunmakta olup, bölgenin biyoenerji potansiyeli gelecekte değerlendirilecektir. (AREA (Azerbaycan Yenilenebilir Enerji Ajansı). (2025)

Tablo 1. Azərbaycan'daki Yenilenebilir Enerji Santralleri

Santral Tipi	Kapasite (MWt)	Toplam Yüzdesi (%)
Hidroelektrik Santralleri (HES)	1110.5	85.1
Küçük Hidroelektrik Santralleri (KHES)	44.3	3.4
Rüzgar Elektrik Santralleri (RES)	66.1	5.1
Güneş Elektrik Santralleri (GES)	45.9	3.5
Biyoenerji Santralleri	37.7	2.9
Toplam	1304.5	100

Tablo 2. Hidroelektrik Santralleri (HES) Detayları

Santral Adı	Kapasite (MWt)
Mingəçevir HES	424
Şəmkir HES	380
Yenikənd HES	150
Füzuli HES	25
Şəmkirçay HES	25
Taxtakörpü HES	25
Araz HES	22
Biləv HES	22
Arpaçay-1 HES	20.5
Varvara HES	17

Tablo.3. Küçük Hidroelektrik Santralleri (KHES) Detayları

Santral Adı	Kapasite (MW)
Güləbird Küçük HES	8,0
Vayxır Küçük HES	5,0
Suqovuşan-1 Küçük HES	4,8
Muğan Küçük HES	4,1
Göyçay-1 Küçük HES	3,1
Suqovuşan-2 Küçük HES	3,0
Çiçəkli Küçük HES	3,0
İsmayılı-1 Küçük HES	1,6
İsmayılı-2 Küçük HES	1,6
Balaken Küçük HES	1,5

Arpaçay-2 Küçük HES	1,4
Oğuz-1 Küçük HES	1,3
Oğuz-2 Küçük HES	1,3
Şeki Küçük HES	1,3
Qusar-1 Küçük HES	1,0
Oğuz-3 Küçük HES	0,9
Nügedi Küçük HES	0,8
Şeki Küçük HES	0,6
Masallı Küçük HES	0,3
Astara Küçük HES	0,3

Tablo. 4 Rüzgar Elektrik Santralleri (RES) Detayları

Santral Adı	Kapasite (MWt)
Yeni Yaşma RES	50
Hökməli RES	8
Yaşma Bağları RES	3.6
Qobustan RES	2.7
Şurabad RES	1.7

Tablo.5 Güneş Elektrik Santralleri (GES) Detayları

Santral Adı	Kapasite (MWt)
Babək GES	22
Kəngərli GES	5
Şərur GES	5
Qobustan GES	2.86
Samux GES	2.8

Tablo.6 Biyoenerji Santralleri Detayları

Santral Adı	Kapasite (MWt)
Temiz Şehir AŞ	37
Qobustan Biyoenerji	0.7

5. Azerbaycan’da Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Dağılımı Ve Analizi

5.1 Genel Dağılım

Azerbaycan’ın yenilenebilir enerji kaynaklarının dağılımında en önemli yeri, toplam kapasitenin büyük bir kısmını oluşturan hidroelektrik santralleri (%85.1) almaktadır. Bu dominant payı, modern rüzgar enerjisi teknolojileri (%5.1), güneş enerjisi sistemleri (%3.5) ve verimli küçük hidroelektrik santralleri (%3.4) izlemektedir. Enerji portföyünün geri kalan kısmını ise %2.9’luk pay ile biyoenerji kaynakları tamamlamaktadır.

5.2 Önemli Noktalar

Hidroelektrik enerji üretiminde, ülkenin en büyük tesisleri olan Mingəçvir (424 MWt) ve Şəmkir (380 MWt) santralleri stratejik öneme sahiptir ve bu iki tesis birlikte toplam HES kapasitesinin yaklaşık %72’sini karşılamaktadır. Rüzgar enerjisi alanında, Yeni Yaşma RES tesisi (50 MWt) dikkat çekici bir performans sergileyerek, ülkenin toplam rüzgar enerjisi kapasitesinin %75’inden fazlasını tek başına sağlamaktadır. Güneş enerjisi sektöründe öncü konumda bulunan Babək GES (22 MWt), toplam güneş enerjisi üretim kapasitesinin yaklaşık %48’ini oluştururken, biyoenerji sektöründe Temiz Şehir AŞ tesisi (37 MWt), %98’lik etkileyici bir pay ile sektörün lokomotif konumundadır.

5.3 Gelişim Potansiyeli

Azerbaycan’ın yenilenebilir enerji sektörü, özellikle güneş ve rüzgar enerjisi alanlarında, önemli bir büyüme ve gelişim potansiyeli barındırmaktadır. Ülkenin coğrafi konumu ve iklim özellikleri, bu kaynakların daha etkin kullanımına olanak sağlamaktadır. Küçük hidroelektrik santrallerinin yaygınlaştırılması ve kapasitelerinin artırılması, sürdürülebilir ve çevre dostu enerji üretimini destekleyecek stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, biyoenerji sektöründe planlanacak yeni yatırımlar ve teknolojik gelişmelerle, mevcut kapasitenin artırılması ve enerji çeşitliliğinin güçlendirilmesi mümkün görünmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma, Azerbaycan’ın yenilenebilir enerji kaynaklarının mevcut durumunu ve gelecek potansiyelini kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Araştırma sonuçları, ülkenin yenilenebilir enerji portföyünün %85.1’ini oluşturan hidroelektrik santrallerin dominant rolünü ortaya koyarken, rüzgar (%5.1), güneş (%3.5), küçük hidroelektrik (%3.4) ve biyoenerji (%2.9)

kaynaklarının gelişim potansiyelini vurgulamaktadır. Çalışma, sürdürülebilir enerji geleceği için politika, teknik ve kurumsal düzeyde öneriler sunmakta ve yenilenebilir enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, teknolojik altyapının güçlendirilmesi ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, özellikle güneş ve rüzgar enerjisi yatırımlarının artırılması, akıllı şebeke sistemlerinin yaygınlaştırılması ve sektörler arası işbirliğinin güçlendirilmesi öncelikli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Gelecek araştırmalarda, yenilenebilir enerji kaynaklarının ekonomik ve çevresel etkilerinin daha detaylı incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AREA (Azerbaycan Yenilenebilir Enerji Ajansı). (2025). Yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyeli. <https://area.gov.az/az/page/yasil-texnologiyalar/bo-em-potensialı>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu. (2022). Yeşil Enerji Bölgesi Eylem Planı 2022-2026. <https://nk.gov.az/az/senedler/serencamlar/“azarbaycan-respublikasinin-ısgaldan-azad-edilmis-arazılarında-2022-2026-ci-il-larda-“yasil-enerji”-z-6209>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2021). Azerbaycan 2030: Sosyo-ekonomik Kalkınma için Milli Öncelikler. <https://president.az/az/articles/view/50474>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı. (2024). Yeşil Dünya için Dayanışma Yılı Raporu. https://files.preslib.az/projects/eco/az/green_world.pdf
- Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Düzenleme Kurumu. (2021). Azerbaycan Enerjisi 2021. https://regulator.gov.az/uploads/Statistika/Azərbaycan_energetikası_2021.pdf
- Azerbaycan Enerji Bakanlığı. (2023). Yenilenebilir Enerji Potansiyeli Raporu.
- Azerbaycan Enerji Bakanlığı. (t.y.). Azərbaycan energetika sistemində və müstəqil fəaliyyət göstərən elektrik stansiyalarının siyahısı. <https://minenergy.gov.az/en/elektroenergetika/azerbaycan-energetika-sisteminde-ve-musteqil-felaliyyet-gosteren-elektrik-stansiyalarinin-siyahisi>
- Bukovszki, V., Magyari, Á., Braun, M. K., Párdi, K., & Reith, A. (2020). Energy modelling as a trigger for energy communities: A joint socio-technical perspective. *Energies*, 13(9), 2274.
- Calvillo, C. F., Sánchez-Miralles, A., & Villar, J. (2016). Energy management and planning in smart cities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 273-287.
- Caramizaru, A., & Uihlein, A. (2020). Energy communities: an overview of energy and social innovation (Vol. 30083). Publications Office of the European Union.
- Covenant of Mayors for Climate & Energy. (2022). Sustainable Energy and Climate Action Plans Implementation Guidelines.
- EBRD. (2023). Azerbaycan Enerji Sektörü Teknik Destek Programı.
- Ferri, N. (2010). United nations general assembly. *Int'l J. Marine & Coastal L.*, 25, 271.
- IRENA. (2019). Future of Solar Photovoltaic. International Renewable Energy Agency.
- IRENA. (2021). Country Rankings - Capacity and Generation. International Renewable Energy Agency.

- IRENA. (2021). Renewable Capacity Statistics 2021. International Renewable Energy Agency.
- Kenworthy, J. R. (2020). Passenger transport energy use in ten Swedish cities: Understanding the differences through a comparative review. *Energies*, 13(14), 3719.
- Lowitzsch, J., Hoicka, C. E., & van Tulder, F. J. (2020). Renewable energy communities under the 2019 European Clean Energy Package–Governance model for the energy clusters of the future?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 122, 109489.
- Moroni, S., & Tricarico, L. (2018). Distributed energy production in a polycentric scenario: Policy reforms and community management. *Journal of Environmental Planning and Management*, 61(11), 1973-1993.
- Moroni, S., Alberti, V., Antoniucci, V., & Bisello, A. (2019). Energy communities in the transition to a low-carbon future: A taxonomical approach and some policy dilemmas. *Journal of Environmental Management*, 236, 45-53.
- Nahçıvan Sosyo-ekonomik Kalkınma Devlet Programı. (2023-2027). <https://e-qanun.az/framework/54322>
- RES-Scoop. (t.y.). What Are ‘Citizen’ and ‘Renewable’ Energy Communities? <https://www.rescoop.eu/uploads/rescoop/downloads/QA-What-are-citizens-energy-communities-renewable-energy-communities-in-the-CEP.pdf>
- Tagliapietra, S., Zachmann, G., Edenhofer, O., Glachant, J. M., Linares, P., & Loeschel, A. (2019). The European union energy transition: Key priorities for the next five years. *Energy Policy*, 132, 950-954.
- UNFCCC. (2016). Azerbaijan’s Intended Nationally Determined Contribution.
- UNFCCC. (2021). Glasgow Climate Pact: COP26 Outcomes.
- Villamor, E., Akizu-Gardoki, O., Azurza, O., Urkidi, L., Campos-Celador, A., Basurko, I., & Barcena Hinojal, I. (2020). European cities in the energy transition: A preliminary analysis of 27 cities. *Energies*, 13(6), 1315.
- 28.Bakü Enerji Forumu Sonuç Raporu. (2023). <https://president.az/az/articles/view/60065>

